

THEORIA
ET HISTORIA SCIENTIARUM
VOLUME XVIII

Toruń 2021

Journal Editor

Michał Głuszkowski

Assistant Editor

Julia Trzeciakowska

Editorial Board

James Hurford, University of Edinburgh, UK
Włodzisław Duch, Nicolaus Copernicus University in Toruń, Poland

Advisory Editorial Board

Piotr Chruszczewski, University of Wrocław, Poland
Nathalie Gontier, University of Lisbon, Portugal
Stevan Harnad, Princeton University, USA
Michał Heller, Pontifical Academy of Theology, Poland
Michael Hoskin, Cambridge University, England
Ray Paton, University of Liverpool, England
Piotr Stalmaszczyk, University of Łódź, Poland
Jordan Zlatev, Lund University, Sweden

Advisory editorial board – honorary members

Steven Pinker, Massachusetts Institute of Technology, USA
Vilayanur S. Ramachandran, University of California, San Diego, USA
Nicholas Rescher, University of Pittsburgh, USA
John Searle, University of California, USA

PL ISSN 0867-4159

© Copyright by Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
Toruń 2021

Editorial address: *Theoria et Historia Scientiarum*
Nicolaus Copernicus University in Toruń
ul. Fosa Staromiejska 3
87-100 Toruń, POLAND

Publisher: Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
ul. Gagarina 11, 87-100 Toruń

CONTENTS

ARTICLES

Віталія Папіш

Текст у психолінгвістиці: аспектуальні узагальнення та лінгвопсихоакцентуаційні виміри художнього тексту українських вишуканих мовних особистостей • 7

Тетяна Космеда, Тетяна Осіпова, Віра Сліпецька

Зміни в комунікації та мовомисленні українців в епоху коронавірусної пандемії: інноваційна креативність • 27

Nataliia Ababilova, Rymma Maiboroda

Grammatical transformations in translation of political speeches: a case study • 49

Anu Vastenius, Jordan Zlatev, Joost van de Weijer

Cognitive and semiotic determinants of sign order in gestural and pictorial event representations • 69

Олександра Штепенко, Анатолій Колодний

Персоналізація духу європейської культури та української ментальності у філософії Григорія Сковороди (до 300-річчя з дня народження) • 93

ARTICLES

Віталія Папіш

Кафедра української мови Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет», Ужгород, Україна
vitalija.papish@uzhnu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-2609-1620>

**Текст у психолінгвістиці: аспектуальні узагальнення
та лінгвопсихоакцентуаційні виміри художнього тексту
українських вишуканих мовних особистостей**

Анотація. У статті викладено розуміння поняття текст крізь призму лінгвістичних та психолінгвістичних параметрів, дано «широке» й «вузьке» його розуміння. Ідеться про те, що лінгвістичними параметрами тексту є, головню, цільність, зв'язність, гранична структурованість, а психолінгвістичними – емотивність, творча сутність продуцента, спрямованість на реципієнта. Проаналізовано психологічні аспекти та етапи творення тексту з опертям на фонові знання та лінгвістичні пресупозиції. Обґрунтовано важливість міждисциплінарного підходу до вивчення тексту. Узагальнено напрацювання українських та зарубіжних учених у розвиток психолінгвістичної теорії тексту. Схарактеризовано особливості текстотворення крізь опозицію «породження – сприйняття», вираження мовною особистістю свого Его в тексті. Висвітлено позитивний і негативний вплив тексту на реципієнта. Подано сучасну інтерпретацію таких понять, як патологічний текст, аперцепція, розуміння, інтерпретаційна варіативність тексту. Розглянуто явища лінгвопсихоакцентуації на матеріалі текстів українських вишуканих мовних особистостей (П. Куліш, О. Кобилянська, І. Огієнко та ін.). Простежено вплив лінгвальних й екстралінвальних чинників на посилення акцентуованості.

Ключові слова: текст; аперцепція; розуміння; фонові знання; пресупозиції; лінгвопсихоакцентуація.

Text in psycholinguistics: aspectual generalizations as well as language and psycho-accentuation dimensions of artistic text of distinguished Ukrainian writers

Abstract. The article gives the insight into the notion of “text” via “prism” of linguistic and psycholinguistic parameters and presents its “broad” and “narrow” interpretation in humanities. It is pointed out that the linguistic parameters of the text include its integrity, coherence, and boundary structuring, while psycholinguistic definitions focus on emotions and creativity of the sender and addressee. The psychological aspects and stages of text creation are analyzed with reference to knowledge of its background and linguistic presupposition. The contribution of Ukrainian and foreign studies to the development of the psycholinguistic foundations of the text are discussed on the basis of examples from Ukrainian literature. It is proved that the interdisciplinary approach to the analysis of the text is crucial for text study; the peculiarities of text creation are characterized through the opposition “generation – perception”, as well as through the expression of the linguistic personality of its *ego* in the text. The positive and negative impact of the text on the recipient is highlighted as well as it gives up-to-date interpretation of such notions as *pathological text*, *apperception*, *understanding*, *interpretational variability* of the text. The phenomenon of linguistic and psycho-accentuation is being analyzed on the basis of the texts of Ukrainian distinguished writers (P. Kulish, O. Kobylyanska, I. Ogienko, and others). The author characterizes the influence of linguistic and extralinguistic factors on increasing psycholinguistic accentuation.

Keywords: text; apperception; understanding; background knowledge; presupposition; psycholinguistic accentuation.

Вступ

Лінгвісти другої половини ХХ століття сфокусували увагу на текстоцентричній парадигмі лінгвістичних знань, що прийшла на зміну словоцентричній, а з кінця ХХ – поч. ХХІ ст. текстоцентрична парадигма починає конкурувати з дискурсцентричною. Ефективне поєднання обох парадигм спостерігається сьогодні в сучасній психолінгвістиці. Концепція розуміння тексту в лінгвістиці та психолінгвістиці різна, хоча й існують точки перетину. У традиційній лінгвістиці вивчають *зовнішні* атрибути тексту (зокрема естетичність / неестетичність повідомлення), а мовній особистості відводять периферійну роль у конструюванні мовної тканини. У психолінгвістиці досліджують і *зовнішні*, і *внутрішні* особливості тексту, а лінгвоперсону з усіма її психологічними станами вважають центральною фігурою породження тексту.

Виклад основного матеріалу

В Україні дослідження тексту в психолінгвістичному ракурсі довгий час залишалися на периферії наукових інтересів. Сьогодні цю проблему порушують багатоаспектно: у плані розрізнення лінгвістичного та психолінгвістичного підходів (Акімова, 2021; Миронова, 2013; Куранова, 2017; Овсієнко, 2013); у питаннях методичного опрацювання (Дячук, 2016; Загнітко & Михальченко, 2008); у вивченні художньої мови тексту на межі мовознавства й літературознавства з актуалізацією психоаналітичної теорії (Бідюк, 2007); у вивченні лінгвопсихоакцентуації на матеріалі текстів вишуканих мовних особистостей (Папіш, 2015а; Папіш, 2015б). Глибокі узагальнені теоретичні основи щодо психолінгвістики тексту в українському мовознавстві ще не вироблені, а тому тривають наукові пошуки, на часі нові дослідження.

Аналіз тексту в психолінгвістичному ракурсі передбачає поглиблення психологічного складника у визначенні (1) поняття *тексту*, (2) особливостей *продукування* тексту; (3) специфіки *відтворення* в тексті *особистісних рис* продуцента, зокрема й акцентуйованих; (4) *впливу* тексту на реципієнта. Інтерпретація зазначених питань і є метою цієї наукової розвідки. Крім того, сучасний етап розвитку науки нерозривно пов'язаний із прагненням лінгвістів сформувати нову парадигму, побудовану на інтеграції наук, насамперед на здобутках мовознавства, психології, психолінгвістики, літературознавства. Тому й психолінгвістику тексту розглядають сьогодні в міждисциплінарному модусі. Новизна цієї студії полягає в тому, що на основі аналітичного узагальнення сучасних наукових поглядів на психолінгвістичну природу тексту з урахуванням традиційних підходів схарактеризовано нові форми оцінки текстотворення з поглибленням психологічного складника. Основна увага спрямовується на психолінгвістику художнього тексту.

Методологічною основою обрано панівний у сучасному мовознавстві антропологічний підхід до вивчення мови з опертям на індивідуальну психологію особистості, що було задекларовано ще в працях О. Потебні та його наукової школи. До вивчення психологічного аспекту текстів красного письменства на поч. ХХ ст. зверталися такі українські вчені, як С. Балей (досліджував психологію творчості Т. Шевченка) (Балей, 2002), І. Франко (розробляв естетично-психологічні основи поезії, обґрунтовував роль підсвідомості в процесі створення поезії) (Франко, 1898), В. Підмогильний (здійснив спробу психоаналітичного розгляду

творчості І. Нечуя-Левицького) (Підмогильний, 1927), Я. Ярема (сфокусував увагу на психологічному аналізі творчості Т. Шевченка) (Ярема, 2002). Але через відомі ідеологічні проблеми їхні праці надовго були забуті. В останнє двадцятиліття спостерігається повернення до психологічних джерел, але із чітким поділом на літературознавчий та мовознавчий види психоаналізів. Мовознавчий психоаналіз поступово «вливається» в психолінгвістику. Значний внесок у розвій психолінгвістичного аналізу текстів в українському мовознавстві зробили лінгвісти Харківського державного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, де по-новому осмислюють психолінгвістичні концепції родоначальника харківської психолінгвістичної школи О. Потєбні та його учня Д. Овсянико-Куликовського, а також письменника й лінгвофілософа І. Франка. Л. Лисиченко, зокрема, зауважувала, що:

тривалий час на периферії лінгвістики перебували психологічні аспекти, отже, зі сфери дослідження мови вилучалася людина як її творець і носій. Без актуалізації цього аспекту всяке дослідження мови є неповним і не-об'єктивним (Лисиченко, 2002).

Ідеї Л. Лисиченко продовжують розробляти інші харківські вчені. Так, Т. Ковальова дослідила психологію сприйняття кольору та своєрідність моделювання семантики й прагматики кольороназв, що здійснено на матеріалі поезії неокласиків (Ковальова, 1999); аналіз зображення простору в мові художнього тексту М. Семенка й В. Поліщука в психолінгвістичному ключі здійснила І. Богданова (Богданова, 2002).

Не кожен текст доцільно вивчати крізь призму психологічних чинників. У своїй концептуальній науковій праці «Із секретів поетичної творчості» (1898) І. Франко зосередив увагу на двох типах текстів: (1) створених на рівні підсвідомості і (2) скомпонованих «холодним розумом». Цей письменник-учений радив обирати для аналізу зразки перших із названих вище типів текстів, порівн.:

Відсуваючи набік твори дилетантів, котрі, зрештою, не раз можуть бути і гарні, і цінні чи то для психолога, чи для соціолога, чи для політика, критик тільки на творах правдивих, вроджених поетів буде студіювати секрети їх творчості [...] (Франко 1898).

Згодом подібні думки висловлює й К.-Г. Юнг (1934), пропонуючи виокремлювати не лише два види художніх текстів, але й два типи творчих процесів – (1) «психологічний» та (2) «візіонерський», які розрізняються за характером співвідношення свідомого й несвідомого, що виявляється (1) в структурі особистості художника в процесі моделювання текстів, а також (2) за тим, як вони сприймаються аудиторією й (3) за способами актуалізації несвідомих структур особистості. На думку К.-Г. Юнга, перший вид текстів у процесі їх творення виникає з наміру автора досягти того чи того впливу на читача, а вихідний матеріал повністю йому підпорядковується, стає покірним його художній волі. Це положення сьогодні також прийнято як методологічне. Кожний митець, зрозуміло, свідомо обробляє свій словесний матеріал, передбачаючи можливий ефект, дотримується законів жанру тощо. «У подібній діяльності автор повністю ідентичний творчому процесу» (Юнг, 1991, с. 85). Другий вид текстів, за концепцією К.-Г. Юнга:

[...] буквально нав'язує себе автору. Свідомість поглинає потік думок й образів, що виникли зовсім не з його наміру [...]. Він не тотожний процесу образотворення; він усвідомлює, що стоїть нижче свого твору або, щонайбільше, поруч з ним – немов підпорядкована особистість, що потрапила в поле «тяжіння чужої волі» (Юнг, 1991, с. 105).

Це відбувається тоді, коли через художника проривається його самість, що має владу над ним і якій він може тільки коритися. Саме такі тексти цінні для психолінгвістичних досліджень, оскільки вони найбільш придатні для реконструкції мовної особистості. При цьому:

закодована в символічні знаки художня мова тексту, досліджена з погляду психоаналітичної теорії, може пояснити внутрішні джерела та спонуки письменника щодо її творення, відтак дає вихід безпосередньо на авторську особистість (Бідюк, 2007, с. 310).

Для більш глибокого розуміння мови тексту потрібно вийти за рамки суто лінгвістичних досліджень у сферу психічних процесів особистості, за допомогою яких мовний матеріал організовується в мозку людини. Психолінгвістика розглядає *текст* як індивідуальну картину світу, створену конкретною мовною особистістю. Лінгвістичний матеріал за умови його глибокого осмислення, зіставлення та узагальнення може збагатити

інформативну палітру психологічного портрета, адже «мова – це найясніший вираз нашої психіки, це найперша сторожа нашого психічного я» (Огієнко, 1918, с. 210), а Е. Фром зауважував, що «мова [...] – це застиглий вираз певного способу переживання життя» (Фром, 1994, с. 34).

Сьогодні в мовознавстві нараховують до трьохсот визначень *тексту*, є вузьке й широке його сприйняття. Представники «вузького» розуміння (В. Беянін, І. Гальперін, З. Тураєва) під текстом розуміють послідовність мовних / мовленнєвих засобів (знаків), що містять такі ознаки, як зв'язність, цілісність та емотивність. Одне з найбільш цитованих визначень тексту належать І. Гальперіну: «Текст – це твір мовленнєвотвірного процесу, що характеризується завершеністю, об'єктивованій у вигляді письмового документа, твір, що складається з назв (заголовка) і низки особливих одиниць (надфразових єдностей), об'єднаних різними типами лексичного, граматичного, логічного, стилістичного зв'язку, має певну спрямованість і прагматичну настанову» (Гальперин, 1974, с. 69). «Вузьке» тлумачення тексту зафіксовано і в лінгвістичних словниках, порівн.: «Текст (лат. *textum* – зв'язок, тканина, побудова) – зв'язна мова, письмове чи усне повідомлення, що характеризується змістовою і структурною завершеністю, орієнтацією автора на певного адресата [...]» (Єрмоленко, Биби́к & Тодор, 2001, с. 182). Психологізм у розумінні поняття *текст*, як видається, має бути поглиблений. Сучасні учені-психолінгвісти намагаються врахувати саме *психологічні* параметри, що стосуються породження й сприйняття тексту, порівн.:

Текст як складне семантичне утворення наділений комплексом *психолінгвістичних характеристик* (виділення курсивом наше. – Авт), відсутніх у слові, словосполученні або фразі. До них належать цілісність, зв'язність, емоційність, креолізованість, прецедентність, «шпаруватість [...]» (Загнітко & Михальченко, 2008, с. 107).

Якщо цільність, зв'язність, граничну структурованість зараховують до суто *лінгвістичних* параметрів, то емотивність, творчу енергетичну сутність продуцента, духовну реальність, спрямованість на реципієнта – до параметрів, що є предметом *психолінгвістики*. Це дає змогу не лише глибше зрозуміти автора, але й, можливо, потрапити під вплив «чужого слова». Яскравим підтвердженням останнього є *патогенні тексти*, до яких належать фейкові тексти, спам, рекламна продукція з маніпулятивним змістом, політичні листівки та й деякі інші тексти,

у яких пропагується насильство, смерть, зневага до нації, – усе це є доказом того, що «XXI століття демонструє не лише прогрес науки, а й зворотні процеси» (Космеда, 2020, с. 126). Шкідливість подібних текстів може бути явною і прихованою. Тексти з прихованим негативом, агресією можуть відповідати всім лінгвістичними нормам (зв'язність, цільність, граматична правильність), а «шкідливий» зміст може приховуватися в підтексті (див. про це: Ліщинська, 2016). Ось чому важливо зрозуміти те, як текст народжується в глибинах психіки, як продукується, удосконалюється й сприймається. Зупинімося на цьому детальніше.

Психологічні аспекти продукування текстів розгляньмо в сув'язі з лінгвістичними особливостями, концентруючи увагу на мовній свідомості продуцента. Текст як одиниця комунікації включений у відношення між мовцями: він структурує діяльність, регулює і планує стосунки між мовцями. Утілення мовної картини світу в тексті відбувається через вибір автором (а) лінгвістичного й (б) екстралінгвістичного матеріалу: описування ситуацій, об'єктів довкілля через авторську оповідь, моделювання образів персонажів, надання їм відповідних характеристик та ін. При цьому важливим є і життєвий, і естетичний досвід мовця, його виховання, спосіб мислення, а також уроджені психологічні риси. Художній текст регулюється авторською свідомістю, зокрема й мовною, – відбувається когнітивна й емоційна структурація авторського світу. Водночас у тексті закодовані й підсвідомі імпульси, про які митець може й не здогадуватися. Р. Барт дуже точно назвав людину одночасно і рабом, і господарем мови.

Своєрідність відображення в тексті дійсності, як відомо, передбачає наявність (1) затексту – фрагмента дійсності, що змодельований у тексті, хоча не виражений явно, (2) підтексту – прихована інформація, асоціативність, яку можна почерпнути з самого тексту, що потребує дешифрування (своєрідна орнаменталіка). Буває в тексті й багатозаровий смисловий підтекст. Підтекстова інформація, як відомо, базується на так званих *фонових* знаннях і *пресупозиціях*. Фонові знання поділяються на 1) загальнолюдські знання (цикловий час – зима, літо, ніч, день та ін., географічні знання, психологічна інформація про людину тощо), 2) регіональні знання – знання, що стосуються конкретного довкілля. Наприклад, не всюди люди можуть спостерігати сніг, білі ночі, північне сяйво і т. ін.; не на кожній території України знають про міфологічні істоти *вітряника* чи *босорканю*; 3) країнознавчі знання, що пов'язані з онтологією певних етносів, наприклад, для східних слов'ян *берегиня* – уособлення

материнського заступництва від усякого зла; дух охоронниці осель та родини; 4) соціальні, професійні (знання дітей, юнаків, старшого покоління або лікарів, учителів і т. д.). Існують і (а) *мікрофонові* знання (наприклад, кожен українець знає, хто такий Іван Франко чи Леся Українка; що таке вишиванка, рушник, калина як символи України) та (б) *макрофонові* (відомі кожному носію мови з обмеженим тезаурусом, тобто вони можуть бути відомі й іноземцям, які починають вивчати мову – це сфера країнознавства, наприклад, національна символіка українців, відомі у світі особистості з українськими коренями, українські звичаї й традиції і т. д.).

Серед імпліцитних складників тексту, як зауважувалося, велику вагу мають лінгвістичні *пресупозиції*: вони формують думку, що реалізована в головній частині тексту й розгорнута в його другорядній частині. При цьому важливим є «презумпція зрозумілості повідомлення, що регулюється мовцем відносно адресата» (Селіванова, 2006, с. 492). Чому, скажімо, слово Т. Шевченка не залишить байдужим жодного українця? Переважно тому, що в ньому актуалізується концепт ПЛАЧ, що є основою кардіоцентризму українського етносу загалом. Саме тому Т. Шевченка називають «емоцією нації» (Є. Маланюк).

Багато важить і те, що в українця емоційність є механізмом адаптації до того середовища, в якому він живе. Тут учинок людини не зможе виправдати ніяка логіка, якщо вона не подібна до логіки емоцій (Бігун, 2020, с. 242).

Тексти ж Лесі Українки та Івана Франка не завжди зрозумілі широкому загалу, оскільки вони спрямовані на високоерудованого інтелектуала, який розбирається у світовій історії та світовій літературі, володіє іноземними мовами. Цих письменників Є. Маланюк назвав «інтелектом нації». Не кожному припаде до душі й довершена проза О. Кобилянської, де імпліцитно зашифрована самотність, що суперечить традиційним уявленням українців, які почуваються щасливими тільки в родинному колі. Свого вибіркового читача має і В. Винниченко, авантюризм персонажів якого зазвичай чужий законослухняним представникам українського етносу.

Психолінгвістичні дослідження максимально ефективні, оскільки дають змогу трактувати мову як явище індивідуальне, розцінювати художній текст як репрезентацію продуцентом *самого себе*, як вигадану

реальність, що виникла під впливом внутрішньої потреби творення, за афористичним висловом Р. Якобсона, *повідомлення заради самого повідомлення*. Підсвідомість є частиною людської сутності, але вона не може бути контрольованою самою особою, зате може бути закодована в текстах. З. Фрейд уважав автора літературного твору гідним своєї уваги саме завдяки тому, що останній зумів знайти цікаву й незвичну форму для приховування своїх витіснених несвідомих бажань (Фрейд, 2002). «Але насправді, заховуючи їх у тексті у вигляді образів та мотивів, письменник, навпаки, виносить їх на поверхню» (Бідюк, 2007).

Істинна творчість завжди спонтанна й народжується в часи пікових переживань, мук творчості, формування трансцендентних цінностей. Визнано, що найчастіше письменник найрельєфніше описує людину такого ж типу, до якого належить він сам, оскільки внутрішній світ такого персонажа йому близький. Психолінгвістика дає змогу через особливості текстового мовотворення зрозуміти *его* митця. І високочастотні лексеми в таких випадках стануть не просто ознакою *розвитку* чи *осмислення думки*, але й елементом поглиблення *почуття*. Короткі фрази оприявляють не просто бажання письменника лаконічно висловлюватися, а і його приховану «вибухову» емоційність. Так художнє мовлення стає носієм не лише лінгвокреативності, але й певного психологічного повідомлення, яке можна виявити в текстових структурах. Як писав Д. Овсянико-Куликовський, «у психології мови, тобто мисленні фактичному, реальному (а не формально-логічному), увесь сенс не в тому, що сказано, що подумано, а в тому, як сказано, як подумано, у який спосіб подано відомий зміст» (Овсянико-Куликовський, 1895, с. 28). Декодування в мовних одиницях елементів психологічного плану значно розширює уявлення про художній текст, оскільки мовні факти пояснюються через психологічні риси текстотворця. У зв'язку із цим посилюється роль і тих джерел, на які раніше менше звертали увагу мовознавці (це автобіографії, родинне листування, фотографії, записні книжки, щоденники та ін.), що дає змогу оцінювати мовотворення в ретроспекції. Як підкреслює Т. Космеда:

дуже важливою і необхідною передумовою є наявність спогадів, що дають можливість побачити мовну особистість усебічно, крізь призму різних за соціальним статусом, професією, статтю, ступенем знайомства, родинних зв'язків, характером інтерперсональних, інтеркультурних стосунків інтерпретаторів цієї мовленнєвої діяльності (Космеда, 2008, с. 29).

Сутність тексту пізнається на межі мовної свідомості двох індивідів – (1) продуцента та (2) реципієнта, через якого виходять на проблему *аперцепції*, тобто емоційного сприйняття читачем чужого тексту, що в підсумку впливає й на інтерпретацію. Цільність тексту важлива тоді, коли вона стає цільністю особистості. Сприйняття та інтерпретація формують лінгвістичну концепцію *розуміння* тексту (див. про це: Акімова, 2021), що залежить і від інтелектуального рівня читача, і від індивідуальної психології сприйняття.

Однак існує й певна *варіативність* у розумінні тексту, яку простежуємо в середовищі інтелектуально підготовлених читачів, тобто серед індивідів першої групи. Л. Кім (Ким, 2010) виокремлює поняття *інтерпретаційної варіативності тексту*: об'єктом вчення про інтерпретаційну варіативність тексту є, власне, текст, а предметом – мовна діяльність не продуцента, а реципієнта. Саме психолінгвістика може дати відповідь на питання, чому одні й ті самі тексти по-різному сприймаються читачами або й не сприймаються загалом. Водночас читач і дослідник можуть «відкрити» в тексті зовсім новий зміст, який творець міг і не передбачити. О. Потебня наголошував на взаємодії людини із зовнішнім світом, що передуює зверненню «всередину себе», до мисленневої проєкції й обробки (Потебня, 1976, с. 89). Сприйняття тексту значною мірою залежать й від стилю письменника. Учень О. Потебні Л. Булаховський, спираючись на ідеї Е. Золя, зауважував, що стиль у письменників не повинен бути ідеальним. Цей учений виходив з концепції *індивідуальності* митця, його несхожості з іншими, порівн.: «Індивідуальний мовний стиль не є обов'язково бездоганний. Можна писати погано, неправильно, як попадає, і в той самий час володіти справжньою оригінальністю» (Булаховський, 1975, I, 463). Отже, дослідник вважає, що надмірна правильність стилю («чистенький стиль») – це не позитив, «це написано погано, бо воно не живе окремим життям, позбавлене оригінального смаку, потрібного хоча б із шкодою правильності та добропристойності мови» (Булаховський, 1975, I, с. 463). Якщо осмислити тексти геніїв у контексті доби та індивідуальних психобіографій, то практично приходимо до висновку, що такі автори завжди випереджали свій час і за будь-яких обставин залишалися собою.

Авторську увагу привернув феномен психологічної акцентуації, під якою розуміють посилення окремих рис характеру, які можна виявити на рівні тексту. Поняття психологічної акцентуації характеру введене в науку німецьким психіатром К. Леонгардом, який уважав, що в 20–30% людей деякі риси характеру надмірно загострені (акцентовані), що при

певних обставинах призводить до однотипних конфліктів і нервових зривів (Леонгард, 2000). Для аналізу текстового простору пропонуємо уточнений термін *лінгвопсихоакцентуація*: це психологічна акцентуованість, вербалізована в мовній тканині характерною системою лінгвістичних засобів. У мовленні осіб із різною акцентуацією неоднаково актуалізується довкілля. Наприклад, у художньому мисленні П. Куліша, закодовані риси психологічної істероїдності (демонстративності), до якої схильні люди з підвищеною демонстративністю, театральністю, готовністю до негайних дій, переоцінкою власної особистості; саме такими є персонажі зазначеного митця. Для його текстів характерна емоційність, піднесений і вишуканий стиль, зменшено-пестливі слова, етикетні формули, часте повторення лексем *гарний, красивий, золото*. Усі персонажі одягнуті в найкраще вбрання, нерідко мають коштовні прикраси, порівняймо¹: *До неї й приступити [...] було страшно: така велична. Кунтуш на їй – самі златоглави, корали на їй – усі в дукачах; вся в золоті, в шовках. Там одна плахта павине перо пар двох волів чумацьких стояла, а коралям і ціни нема; Сотник [...] у золотому жупані, в собольовій шапці з оксамитним зеленим верхом; коли в кого жупан, то сама чиста саета. Коли сорочка з мережками, то аж очі бере! А що вже дівчата й молодиці, то сяють у шовках та в пишних рукавах, та в намітках, біліших од снігу самого, та в квітках і широченних стрічках, наче ті бразолі, маки та лілії*. На думку психологів, люди істероїдного типу завжди звертають увагу на дрібні деталі, зокрема на елементи одягу і прикрас. Зафіксовано це і в П. Куліша, порівн.: *на обох руках у нього дорогих перстнів, по кишенях золотих дзигариків скільки [...]; жупан на мені перловий, гудзики рубінові, пояс литий, шапка соболева*. Водночас П. Куліш стояв біля джерел формування української літературної мови, тому, закономірно, оприявнюється й народний образ типового представника українця, що досягається через актуалізацію фольклорних, пісенних побутових національних культурологем у поєднанні з прагненням естетизувати життєвий простір, що надає текстам П. Куліша неповторного шарму, порівняймо: *І справді – гарно в Павла Піддубного у його затишку! Зелено-червоними плахтами стільчики покривані, шиті рушники – гостиниці з України – висять на кілочках. Між ними бандура тридцятиструнна вилискує. Гарним малюванням стіни обвішані, і всюди*

---

¹ Куліш, П. О. Твори: У 2 т. Київ: Дніпро, 1989, т. 2. (тут і далі, цитуючи П. Куліша, покликатимемося на це видання).

наша рідна Україна вималювана. Там купальні дівчата в вінках скачуть через огонь з хлопцями – полом'я з іскрами, з димом темне дерево застеляє [...]. Там – козаки їдуть по кровавому полю, через костяки страшенні, а Самко Мушкет попереду. Там під хатою кобзар на кобзі грає (виділення шрифтом в текстових прикладах тут і далі наше. – Авт.).

Поєднання двох видів психолінгвоакцентуації – депресивності й нарцисизму – закодзовані в художній прозі О. Кобилянської. Ключовими поняттями її стилю вважають і мотиви самотності, суму, смерті, старості (ознаки депресивності), і риси гордині, самозахоплення, завищеної самооцінки, байдужого ставлення до інших, заздрості (ознаки нарцисизму). Зовнішнім вираженням внутрішніх психологічних чинників є актуалізована семантика та висока частотність окремих лексем. У повісті О. Кобилянської «Земля»² лексема *смерть* фіксується 37 разів, *жура* (зажура) та похідні – 79 разів. Наведімо текстові ілюстрації: [...] *[чигає] на його смерть; Щохвилі чути – там один умер, тут побив кінь якогось на смерть [...] там якийсь стратився [...]. І чому? – прошептав, витираючи долонею сльози з очей. Вмерти, з обома дітьми вмерти, – се було її одиноке бажання»; смерть мене не обійде, як мій час прийде; смерть одна робить, що сама хоче; так приходять смерть; [Марія] зблідла, мов смерть.* Тексти, створені депресивними акцентуантами, часто завершуються смертю головного героя (див. про це: Белянін, 2000). У повісті «Земля» фізично гине лише Михайло, однак духовної руйнації зазнає кожен з головних персонажів, членів однієї родини (див. докладно: Папіш, 2015а). Яскраво виражений нарцисизм вербалізується в тексті (1) лексемами на позначення гордості, порівн.: *[лісові оази] самітно і глядять гордо на збіжжя; їй [Докії] зовсім не вадило [...] гордо заломлювати шию і летіти чи вгору; [товар] пишалася [...] у покірній гордості пишениця; Ади, які в мене руки! – додав гордо; Сказавши своє [...] закинувши гордо голову взад, мов лев, вийшов мовчки з хати; додала з неописаною погордою. Усього лексема *гордий* та похідні від неї фіксуються в повісті 20 разів; (2) лексичними засобами з негативною конотацією на позначення зневаги до членів родини: *По своїм повороті з в'язниці оказував Сава свою байдужність проти родичів цілком явно; Дома, здавалося, просиджував із найбільшою відразою і з усилюванням; [...] його очі запалювалися неприязним блиском, і він відказував із відражуючою злобою [...]* Лексема *байдужість* фіксується*

² Кобилянська, О. Земля, <<http://www.pedlib.ru/Books/3/0476/376-259.shtml>> (30.06.2022) (тут і далі цитуємо Кобилянську за цим виданням).

в тексті 20 разів, *злобно* та похідні від неї – 12. Особливо вдається О. Кобилянській портретування негативних персонажів та моделювання типу їхньої комунікації. Наведімо ширший контекст, де прояви нарцисизму (знецінення, неприязнь, приниження іншого), показові:

Вона була дуже погана, оця її мати. Передні зуби виставали у неї з рота, як кли; сорочка на грудях була вічно розп'ята, а білий рушник на голові завсіди перекривлений. Виглядала, коли б і не глянути на неї, як п'яна або як би що лише з ким побилася. Він стояв хвилину, дивлячись на неї, як вона, не підводячи очей до нього, бачила й відчувала його присутність і мовчала.

– Я йду до склепу по сіль для товарний! – сказав.

– Не тяжко йти, як худоба е! – обізвалася знов стара неприязно. – У нас нема худоби! Мій чоловік помер і лишив мене з довгами. Я мусила останнє теля продати, щоби його поховати. Тодор (так звався її син) був при жовнірах, а оця, – вона кивнула зневажливим рухом за дівчиною, – помагала лиш ложкою при мисці. Тепер він усе, що заробить, складає для себе – він задумує женитися, – додала злобно, – а оця чічка працює день і ніч для чужих. Боже борони кожного перед такими дітьми, як я їх маю! Се кара божа, такі діти, вороги! Розум і руки у них лише для себе.

Художні тексти І. Огієнка (Митрополита Іларіона), який більше відомий як учений, дослідник історії української мови, укладач словників, уважають феноменальним явищем в історії української літератури. Художня творчість цього вченого все ще залишається малодослідженою, оскільки вона не так давно «повернулася» до українського читача з Канади, де в еміграції тривалий час перебував митрополит. У текстах Огієнкових «Філософських містерій» авторка цієї статті виокремила ознаки параноїдної лінгвопсихоакцентуації. Зокрема в містерії **«Рідна Мова. Створення людської мови»** (жирний шрифт – самого Огієнка) (Митрополит Іларіон, 1957). У назві закодована ідея про дві сторони мови – **духовну** й **фізичну**. Події відбуваються в раю на зорі створення світу, де Адам і Єва спершу мали духовну мову, але потім отримали Божий подарунок «словну» мову. Звернення до релігійної тематики, написання апелятивів з великої літери, урочистий, піднесений стиль, лексеми на позначення світла, краси видають в авторові параноїдного акцентуанта. Наведімо лише кілька прикладів високого стилю, що містяться в перифразах із семою «мова» (орфографію письменника збережено) – *Споконвічне Боже*

Слово, Пісня Райська Херувима, Господній Дар, Господні Глаголи, Творива всього велична корона, Глагол Вишній, Споконвічне Боже Слово, вічний голос Господній, Небесні на світі слова; Божий Дар, Божого серця частина, дарунок Господній відвічний, Господній Дар, серця Божого краплина, Бого-слово. В аналізованому нами тексті слово «мова» вживається 90 разів: така висока частотність потребує й психологічного пояснення, оскільки в лінгвістичному плані, зрозуміло, вона впливає на глибинну структуру твору, моделює макрообраз мови, а в психологічному – свідчить про наявність в автора надцінної ідеї» (Див. докладно: Папіш, 2017, с. 268).

Висновки

Отже, психолінгвістичний підхід до аналізу тексту значно розширює смисловий потенціал розуміння процесу породження та сприйняття тексту. Осердям текстотворення в психолінгвістиці є мовна особистість (продуцент) як носій індивідуальних інтенцій. Внутрішні психологічні чинники продуцента детермінують мовну заданість, формують специфічні риси, впливають на структурування й наповнення тексту. Розглядаючи текст у психолінгвістичному ракурсі, слід ураховувати, що він народжується в глибинах психіки продуцента й матеріально фіксується за допомогою законів текстотворення, актуалізується реципієнтом, інтерпретується дослідником за допомогою психолінгвістичних методик. Оновлене трактування тексту не протиставляється лінгвістичному аналізу, а доповнює його.

Психолінгвістичні засади тексту в Україні були розпочаті О. Потєбнею, поглиблені І. Франком, Л. Булаховським. На сучасному етапі розвитку лінгвістики текст вивчається в руслі мовного психоаналізу, що своєрідно «влився» в психолінгвістику (Т. Космеда, Л. Лисиченко, Т. Миронова та ін.). У руслі сучасних наукових тенденцій досліджується й лінгвопсихоакцентуація, яку вважаємо ефективним психолінгвістичним підходом до текстового аналізу, особливо в разі, коли вона здійснена на матеріалі текстів вишуканих мовних особистостей. Образні контексти дають змогу декодувати життєві пріоритети та мовні вподобання акцентуєваних осіб. Акцентуєвані риси закладені генетично, але розвинуті внаслідок дії низки екстралінгвальних чинників. Наголосімо, що знакові постаті української культури жили в час бездержав'я або в умовах руйнації української державності й нищення національно-культурних традицій.

Тому так потужно зазвучав у мовотворчості митців націєтворчий пафос, а водночас посилювалася індивідуально-психологічна іпостась кожного з них. Насильна відірваність від України й неможливість боротися за свою націю нічим, окрім Слова, посилюють у Т. Шевченка «плаксиву» емотивність та афективно-екзальтовану акцентуїзованість. Потреба публічно захищати право на існування української мови в російській імперії розвивали істероїдність Лесі Українки та П. Куліша. Неможливість отримати бажану освіту, незадоволеність буттям поглиблюють в О. Кобилянської схильність до депресії, а принижене почуття власної гідності та протест проти гендерної нерівності викликає в душі письменниці ще й нарцисизм. Вимушена багатолітня еміграція, щире вболівання за рідну мову загострюють параноїдність Івана Огієнка, який МОВУ підніс до надцінної ідеї. Набутий досвід, суспільне оточення, вроджена акцентуїзованість впливає на моделювання світу, що репрезентовано кращими зразками словесної творчості. Як свідчать результати спостережень, кожна акцентуївована лінгвоперсона має власну модель вербально-образної репрезентації дійсності. Істероїдні акцентуанти візуально реалізують прекрасне, депресивні – чуттєво матеріалізують страждання, нарцисичні – майстерно моделюють гордість, параноїдні – закодовують надцінну ідею. І весь цей синтез поглибиться й розшириться за рахунок аперцепції тексту, що в підсумку впливає на психоемоційне сприйняття його реципієнтом. Незначна кількість досліджень, що присвячена психолінгвістиці тексту, виформовує перспективу наукових пошуків. Для формування читацької компетенції необхідно поглиблювати психологічний складник розуміння тексту й вносити це в словникові дефініції, що дасть змогу виробити вміння пильніше приглянутися до мовних фактів і глибше зрозуміти митців.

ЛІТЕРАТУРА

- Акімова, Н. (2012). Проблема розуміння тексту в сучасній психолінгвістиці. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія: Філологічна, вип. 30, 104–106.
- Балей, С. (2002). З психології творчості Шевченка. В: Балей, С. *Збір. творів: У 5 томах*, т. 1, Львів–Одеса, 174–210.
- Белянин, В. (2000). *Основы психолингвистической диагностики* (Моделі мира в літературі). Москва.
- Bigun, O. (2020). Taras Shevchenko's Christian cordocentrism: Християнський кордоцентризм Тараса Шевченка. *Przegląd Wschodnioeuropejski*, 11(1), 241–250.

- Бідюк, О. (2007). Новітня методологія дослідження художнього тексту: прикладні аспекти психоаналізу. *Питання літературознавства*, вип. 74, 309–316.
- Богданова, І. Є. (2002). *Стилістика художнього простору у творчості харківських поетів-романтиків 20–40 років XIX століття*: автореф. дис... канд. філол. наук. Харків.
- Булаховський, Л. А. (1975). Проблема розвитку в естетичному напрямі: словесні «повстання» письменників. В: Булаховський, Л. А., *Вибрані твори: в 5-ти томах*. Київ, т. 1, 446–470.
- Гальперин, І. (1974). О понятии «текст». *Вопросы языкознания*, № 6, 68–77.
- Дячук, Н. (2016). До проблем дослідження художнього тексту у психолінгвістиці. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*, вип. 10(1), 241–245.
- Єрмоленко, С., Бибиц, С., Тодор, О. (2001). *Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів*. Київ.
- Загнітко, А. О. (2012). *Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни: у 4-ох томах*, т. 1, 3, 4. Донецьк.
- Загнітко, А., Михальченко, М. (2008). *Основи психолінгвістики*. Донецьк.
- Ким, Л. (2010). *Вариативно-интерпретационное функционирование текста: теоретико-экспериментальное исследование*: автореф... докт. філол. наук. Кемерово.
- Ковальова, Т. В. (1999). *Лексико-семантичні поля кольоративів в українській поезії початку ХХ ст.*: автореф. дис... канд. філол. наук. Харків.
- Космеда, Т. А. (2008). Ретроспекція як методологічна основа дослідження «живого» мовлення Івана Франка. *Мовознавство*, № 6, 28–33.
- Kosmeda, T. A. (2020). Рецепция статуса украинского языка в российском языкознании: миф и реальность. *Slavia Centralis*, 13(1), 126–135.
- Куранова, С. (2017). Проблеми дослідження мовної особистості у психолінгвістиці. *Вісник Маріупольського державного гуманітарного університету. Серія «Філологія»*, № 16, 90–97.
- Леонгард, К. (2000). *Акцентуированные личности*. Ростов-на-Дону.
- Лисиченко, Л. (2002). Психологічний фактор у поетичному мовленні. *Українське мовознавство*, 24. <<http://www.essuir.sumdu.edu.ua/bitstream>> (2.07.2022).
- Ліщинська, Н. (2016). Патогенний текст як засіб масової маніпуляції. В: *Документ у збереженні індивідуальної / соціальної пам'яті: Збірник наукових праць*. <<http://dspace.tneu.edu.ua/handle/316497/6713>> (30.06.2021).
- Миронова, Т. (2013). Незвичайні мовні явища в тексті особи, яка проголосила смерть автора (із досвіду комунікативно-когнітивного аналізу авторських якостей оригінального твору М. Фуко «Vivre avec la Philosophie»). *Наукові записки [Національного університету Острозька академія]. Сер.: Філологічна*, 39, 182–186.
- Овсієнко, Л. (2013). Текст як об'єкт вивчення психолінгвістики. *Теоретична і дидактична філологія*, вип. 15, 58–69.
- Овсянко-Куликовський, Д. (1895). *Язык и искусство*. Санкт-Петербург.
- Огієнко, І. (1918). *Українська культура: коротка історія культурного життя українського народу*. Київ.
- Папіш, В. А. (2015а). Мовні ресурси психологічного змісту в повісті О. Кобилянської «Земля». *Наукові записки національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*, вип. 53, Осторог, 183–185.
- Папіш, В. А. (2015б). Вияви нарцисизму в повісті О. Кобилянської «Земля». *Наукові праці Кам'нець-Подільського національного університету імені Івана*

- Огієнка. *Філологічні науки. Кам'янець-Подільський*, вип. 38 (за матеріалами VI Міжнародної наукової конференції «Мова, культура і соціум у гуманітарній парадигмі», Кам'янець-Подільський, 24–25 квітня 2015), 271–274.
- Папіш, В. (2017). Небесна аура «словної» мови Івана Огієнка. В: *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. Серія: Філологічна*, вип. 14, 265–270. <<http://nbuv.gov.ua/UJRN/IvanOgienko>> (2.07.2021).
- Підмогильний, В. (1927). Іван Левицький-Нечуй (Спроба психоаналізи творчости). В: *Життя й революція*, 295–303.
- Потебня, А. А. (1976). *Эстетика и поэтика*. Москва.
- Селіванова, О. (2006). *Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія*. Полтава.
- Франко, І. (1898). Из секретів поетичної творчості. <<https://ukrclassic.com.ua/katalog/f/franko-ivan/1017-ivan-franko-iz-sekretiv-poetichnoji-tvorchosti>> (30.06.2021).
- Фрейд, З. (2002). Некоторые типы характеров из психоаналитической практики. В: В. Лейбин (ред.), *Классический психоанализ и художественная литература*. Санкт-Петербург.
- Фром, Э. (1994). *Дзэн-буддизм и психоанализ. Что такое дзэн?*. Львов–Київ.
- Юнг, К.-Г. (1991). Архетип и символ. Москва. <<https://gtmarket.ru/library/basis/4229>>.
- Ярема, Я. (2002). Дитячі переживання і творчість Шевченка. Зі становища психоаналізу. В: *Українська літературознавча думка в Галичині за 150 років: в 2 т., т. 1*, Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка, 176–185.

Джерела

- Кобиланська, О. (2021). Земля. <<http://www.pedlib.ru/Books/3/0476/376-259.shtml>> (30.06.2021).
- Куліш, П. О. (1989). *Твори: у 2 томах*, т. 2 (“Циган”, “Орися”, “Півпівника”, “Гордовита пара”, “Дівоче серце”, “Січові гості”, “Мартин Гак”, “Товкач”), Київ.
- Митрополит Іларіон (1957). Рідна мова. Створення людської мови. В: *Філософські містерії. Твори Вінніпег*, т. 1, 282–303.

References

- Akimova, N. (2012). Problema rozuminnya tekstu v suchasniy psikholingvistitsi. *Naukovi zapiski Natsional'nogo universitetu «Ostroz'ka akademiya»*. Seriya: Filologichna, vip. 30, 104–106.
- Baley, S. (2002). Z psikhologії tvorchosti Shevchenka. In: Baley S. Zibr. tvoriv: v 5-ti tomakh, t. 1, Lviv–Odesa, 174–210.
- Belyanin, V. (2000). *Osnovy psikholingvisticheskoy diagnostiki (Modeli mira v literature)*. Moskva.
- Bidyuk, O. (2007). Novitnya metodologiya doslidzhennya khudozhn'ogo tekstu: prikladni aspekti psikhooanalizu. *Pitannya literaturoznavstva*, vip. 74, 309–316.
- Bigun, O. (2020). Taras Shevchenko's Shristian cordocentrism: Khristiyans'kiy kordotsentrizm Tarasa Shevchenka. *Przeglad Wschodnioeuropejski*, 11(1), 241–250.
- Bogdanova, I. Ye. (2002). *Stilistika khudozhn'ogo prostoru u tvorchosti kharkivs'kikh poyetiv-romantikiv 20–40 rokiv XIX stolittya: avtoref. dis. kand. filol. nauk*. Kharkiv.
- Bulakhovs'kiy, L. A. (1975). Problema rozvitku v yestetichnomu napryami: slovesni «povstannya» pis'mennikiv. In: Bulakhovs'kiy L. A., *Vibrani tvori: v 5-ti tomakh*, t. 1. Kiiv, 446–470.

- Dyachuk, N. (2016). Do problem doslidzhennya khudozhn'ogo tekstu u psikhologivstitsi. *Aktual'ni problemi filologii ta perekladoznavstva*, vip. 10(1), 241–245.
- Franko, I. (1898). Iz sekretiv poyetichnoi tvorchosti. <<https://ukrclassic.com.ua/katalog/f/franko-ivan/1017-ivan-franko-iz-sekretiv-poetichnoji-tvorchosti>> (30.06.2022).
- Freyd, Z. (2002). Nekotor-yye tipy kharakterov iz psikhoanaliticheskoy praktiki. In: V. Leybin (ed.), *Klassicheskiiy psikhoanaliz i khudozhestvennaya literatura*. Sankt-Peterburg.
- From, E. (1994). *Dzen-buddizm i psikhoanaliz. Chto takoye dzen?*. L'vov–Kiyev.
- Gal'perin, I. (1974). O ponyatii «tekst». *Voprosy yazykoznaniya*, № 6, 68–77.
- Kim, L. (2010). *Variativno-interpretatsionnoye funktsionirovaniye teksta: teoretiko-eksperimental'noye issledovaniye*: avtoref. dokt. filol. nauk. Kemerovo.
- Kosmeda, T. A. (2008). Retrospektsiya yak metodologichna osnova doslidzhennya «zhivogo» movlennya Ivana Franka. *Movoznavstvo*, № 6, 28–33.
- Kosmeda, T. A. (2020). Retseptsiya statusa ukrainskogo yazyka v rossiyskom yazykoznanii: mif i real'nost'. *Slavia Centralis*, 13(1), 126–135.
- Koval'ova, T. V. (1999). *Leksiko-semantichni polya kol'orativiv v ukrains'kiy poyezii pochatku XX st.*: avtoref. dis... kand. filol. nauk, Kharkiv.
- Kuranova, S. (2017). Problemi doslidzhennya movnoi osobistosti u psikhologivstitsi. *Visnik Mariupol's'kogo derzhavnogo gumanitarnogo universitetu. Seriya «Filologiya»*, № 16, 90–97.
- Leongard, K. (2000). *Aktsentuirovann-yye lichnosti*. Rostov-na-Donu.
- Lishchins'ka, N. (2016). Patogenniy tekst yak zasib masovoï manipulyatsii. In: *Dokument u zberezhenni individual'noi / sotsial'noi pam'yati: Zbirnik naukovikh prats'*. <<http://dspace.tneu.edu.ua/handle/316497/6713>> (30.06.2021).
- Mironova, T. (2013). Nezvichayni movni yavishcha v teksti osobi, yaka progolosila smert' avtora (iz dosvidu komunikativno-kognitivnogo analizu avtors'kikh yakostey original'nogo tvorcu M. Fuko «Vivre avec la Philosophie». *Naukovi zapiski [Natsional'nogo universitetu Ostroz'ka akademiya]*. Ser.: *Filologichna*, 39, 182–186.
- Lisichenko, L. (2002). Psikhologichniy faktor u poyetichnomu movlenni. *Ukrains'ke movoznavstvo*, t. 24. <<http://www.essuir.sumdu.edu.ua/bitstream>> (2.07.2021).
- Ogienko, I. (1918). *Ukrains'ka kul'tura: korotka istoriya kul'turnogo zhittya ukrains'kogo naroda*. Kiiv.
- Ovsienko, L. (2013). Tekst yak oB'ekt vivchennya psikhologivstiki. *Teoretichna i didaktichna filologiya*, vip. 15, 58–69.
- Ovsyaniko-Kulikovskiy, D. (1895). *Yazyk i iskusstvo*. Sankt-Peterburg.
- Papish, V. A. (2015a). Movni resursi psikhologichnogo zmistu v povisti O. Kobilyans'koï «Zemlya». In: *Naukovi zapiski natsional'nogo universitetu «Ostroz'ka akademiya»*. Seriya «Filologichna», vip. 53. Ostorog, 183–185.
- Papish, V. A. (2015b). Viyavi nartsizmu v povisti O. Kobilyans'koï «Zemlya». *Naukovi pratsi Kam'nets'-Podil's'kogo natsional'nogo universitetu imeni Ivana Ogiienka. Filologichni nauki. KaM'yanets'-Podil's'kiy*, vip. 38 (za materialami VI Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii «Mova, kul'tura i sotsium u gumanitarniy paradigmi», Kamnets'-Podil's'kiy, 24–25 kvitnya 2015), 271–274.
- Papish, V. (2017). Nebesna aura «slovnoi» movi Ivana Ogiienka. In: *Ivan Ogiienko i suchasna nauka ta osvita. Seriya: Filologichna*, vip. 14, 265–270. <http://nbuv.gov.ua/UJRN/IvanOgiienko> (2.07.2022).
- Pidmogil'niy, V. (1927). Ivan Levits'kiy-Nechuy (Sproba psikhoanalizi tvorchosti). *Zhittya y revolyutsiya*, 295–303.
- Potebnya, A. A. (1976). *Eстетика i poetika*. Moskva.

- Selivanova, O. (2006). *Suchasna lingvistika: terminologichna entsiklopediya*. Poltava.
- Yarema, Ya. (2002). Dityachi perezhivannya i tvorchist' Shevchenka. Zi stanovishcha psikhoanalizu. In: *Ukraïns'ka literaturoznavcha dumka v Galichini za 150 rokov: v 2 t. t. 1*, L'viv: Lvivs'kiy natsional'niy universitet im. I. Franka, 176–185.
- Yermolenko, S., Bibik, S., Todor, O. (2001). *Ukraïns'ka mova. Korotkiy tlumachniy slovník lingvistichnikh terminiv*. Kiïv.
- Yung, K.-G. (1991). Arkhetip i simvol. Moskva., <<https://gtmarket.ru/library/basis/4229>>.
- Zagnitko, A. O. (2012). *Slovník suchasnoï lingvistiki: ponyattya i termini: U 4-okh tomakh*, t. 1, 3, 4. Donets'k.
- Zagnitko, A., Mikhal'chenko, M. (2008). *Osnovi psikholingvistiki*. Donets'k.

Sources

- Kobilyans'ka, O. (2022). Zemlya. <<http://www.pedlib.ru/Books/3/0476/376-259.shtml>> (30.06.2021).
- Kulish, P. O. (1989). *Tvori: U 2 tomakh*, t. 2 (“Tsigan”, “Orisyá”, “Pivpivnika”, “Gordovita para”, “Divoche sertse”, “Sichovi gosti”, “Martin Gak”, “Tovkach”), Kiïv.
- Mitropolit Ilarion (1957). Ridna mova. Stvorennya lyuds'koï movi. In: *Filosofs'ki misterii. Tvorí Vinnipeg*, t. 1, 282–303.

Тетяна Космеда (corresponding author)

Кафедра романських мов і світової літератури
Донецький національний університет ім. Василя Стуса, Вінниця, Україна
tkosmeda@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-8912-2888>

Тетяна Осіпова

Кафедра української мови
Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди, Україна
ostaniya1967@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-2899-2606>

Віра Сліпецька

Кафедра германських мов і перекладознавства
Дрогобицький державний університет ім. Івана Франка, Україна
vslipetska@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-2569-0197>

**Зміни в комунікації та мовомисленні українців
в епоху коронавірусної пандемії: інноваційна креативність**

Анотація. Під впливом коронавірусної пандемії сучасний світ переживає комунікативну революцію, глобалізується інтернет-спілкування, феномен віртуальності, відбувається модифікація поведінкових і комунікативних моделей. У цій реальності людина перебудовується, набуває нових знань, змінюється її сприйняття світу, з'являється нове мовомислення, відбувається своєрідна неологізація української мови, розбудовується лінгвістична термінологія, актуалізується лінгвокреативність.

Ключові слова: комунікативна революція; коронавірусна пандемія; лінгвокреативність; модифікація комунікативних моделей; неологізація; нове мовомислення; українська мова.

Changes in communication and language thinking of Ukrainians in the era of the coronavirus pandemic: innovative creativity

Abstract. Under the influence of the coronavirus pandemic, the modern world is experiencing a communicative revolution. Internet communication and the phenomenon of virtuality are globalizing, and behavioural and communicative models are being modified. In this reality, a person rebuilds and acquires new knowledge, the perception of the world changes, new language thinking appears, a kind of neologization of the Ukrainian language takes place, linguistic terminology develops and the linguistic creativity is being actualized.

Keywords: communicative revolution; coronavirus pandemic; linguistic creativity; modification of communicative models; neologization; new language thinking; Ukrainian language.

Людина намагається пізнавати інші світи, інші цивілізації, не пізнавши до кінця власних схованок, закутків, колодязів, забарикованих темних дверей. Людина, усупереч видимості, не ставить перед собою цілей: їх нав'язує їй час, у якому вона народилася, вона може їм слугувати чи бунтувати проти них, але об'єкт служіння чи бунту дано ззовні.

(Станіслав Лем)

Вступ

Сучасний світ змінюється настільки бурхливо, що при цьому не може не змінюватися людина, її свідомість (і мовна зокрема), її спосіб мислення (і мовомислення зокрема), її комунікативні інтенції, комунікативні стратегії і тактики. Пандемія COVID-19, зрозуміло, також спровокувала відповідні зміни нашого буття та свідомості, що призвело до з'яви нових соціальних явищ, серед яких *інфодемія* (контамінація понять *інформація* + *пандемія*), що номінує явище медіавпливів на комунікацію в пандемійний період, сформувалися *мова, мовлення й комунікація коронавірусної епохи*, оскільки “коронавірусна реальність” цілком природньо віддзеркалюється в мові, мовленні та комунікації, що своєрідно вербалізується і в українському мовному просторі.

Зауважмо, що в самій номінації *коронавірус* криється орфографічна девіація, оскільки “підпорядковуючись граматиці законам української мови, *корону й вірус* мала б з'єднати голосна літера *о*, як, наприклад, у слові

лісостеп, але оскільки це калька з латинської мови «coronaviridae», то написання так і кодифікували – коронавірус” (Красавіна, 2020, с. 206). Підмічено тенденцію, що багато нових слів української мови на позначення феномена коронавірусу не мають усталеної форми написання: мова пропонує орфографічні варіанти, наприклад, *коронакриза*, *корона криза*, *корона-криза*, порівн. контексти: *Експертка з працевлаштування: через корона кризу вдвічі зменшилася кількість вакансій. Виявилось, корона-криза посилила запит бізнесу на пошук технічних рішень. Україну чекає стрімке зростання торгового дефіциту внаслідок коронакризи – міжнародні експерти* (див. про це: Красавіна, 2020, с. 207). Термін *коронавірус* у сучасній українській мові має синонім, яким є іншомовна аббревіатура – інтернаціоналізм *COVID*, що сьогодні функціонує й у формі *ковід* та усвідомлюється як самостійна лексема, а не аббревіатура, що стала твірною для низки інших слів. Українські мовознавці виявляють універсальні риси етнокультурного кодування концепту “COVID” у сучасній науковій парадигмі загального мовознавства, використовуючи дані тлумачних словників англійської, німецької та української мов, за допомогою загальнонаукових та спеціальних методів аналізу простежують тенденції щодо створення лінгвістичних механізмів у системі розвитку англійського, німецькомовного та україномовного середовища (див.: Шутова та ін., 2021). Уважаємо, що репрезентацію специфіки вербалізації пандемійної епохи важливо простежити в кожній зі світових мов і в українській зокрема. Наголосімо також, що у зв’язку з пандемією в польському публічному просторі збільшила свою присутність українська мова, про що свідчить, наприклад, публікація Павла Левчука (див.: Levchuk, 2021).

Реакцію української мови на пандемію вивчала О. Мацько, гумористично номінувавши свою наукову розвідку – *Досить шастати: чому мова не йде на карантин* (див.: Мацько, 2021), лексичні неологізми коронавірусного періоду досліджували Т. Весна і Т. Телецька (див.: Весна та ін., 2020), опрацьовано й матеріал щодо своєрідності моделювання мовної реклами в період пандемії коронавірусу (див.: Хода, 2020). Українські вчені наголошують:

За час карантину багато хто з нас навчився прощатися словами “бережіть себе та близьких”, “stay home”, “stay local”, “stay safe”, поступово випрацювалися відповідні правила поведінки саме у віртуальному просторі. Вони передбачають ощадливе ставлення до особистої свободи комунікантів, регулювання обсягу інформації, що передається, та її сортування за по-

требами, зменшення комунікативного шуму, чи інформаційного трешу (надмірної кількості в текстах буквених, образно-зорових та образно-слухових компонентів (картинки, аудіо- та відеовставки) (Бабелюк та ін., 2020, с. 14–15).

Учені досліджували когнітивно-перцептивні та поведінкові комунікативні моделі, зосереджуючи увагу на (1) загальному ставленні до щеплення, вакцинації, при цьому виявлено більш негативні комунікативні та когнітивно-перцептивні шаблони спілкування і на (2) впливі вакцинації на населення, коли простежуються більш позитивні комунікативні та когнітивно-перцептивні шаблони (див. про це: Альбота, 2021, с. 24). В. Красавіна переконана, що основним джерелом виникнення *корона неологізмів* стали запозичення з англійської мови, оскільки “вони інтенсивно засвоюються завдяки динамічній і відкритій до інновацій мовній практиці ЗМІ (особливо електронних), зокрема завдяки соціальним мережам, блогам, месенджерам, що дають можливість комунікувати великій кількості людей різних національностей, віку, соціального статусу” (Красавіна, 2020, с. 204). І це насправді так. Отже, в українському мовознавстві напрацьовано наукову літературу щодо багатоаспектного осмислення мовних та комунікативних процесів, мотивованих коронавірусом. Продовжимо цю традицію.

Мета статті – виокремити основні тенденції поступу української мови, мовлення й комунікації, що відбуваються під впливом коронавірусної пандемії.

Матеріал дослідження – широкий масив розмовного мовлення, інтернет-мовлення, мови мас-медіа, офіційно-ділової та наукової сфери мовної діяльності, зокрема термінотворення. На основі аналізу зазначених джерел було укладено авторську картотеку, що склала понад 200 лексичних одиниць, які й послужили матеріалом опису й репрезентації відповідної класифікації, наведеної в тексті статті.

Новизна наукової розвідки полягає в тому, що в ній уперше аспектуально узагальнено актуальні зміни, що відбуваються в українській мові, мовленні та комунікативному просторі, зібрано й схарактеризовано систему нових лінгвістичних термінів, що розширили метамову українського мовознавства, указано на тенденції формування неологізмів коронавірусної епохи, характер креативності українців щодо okazіонального словотворення та трансформації усталених виразів, моделювання гумористичних мікротекстів.

Серед методів, застосованих у цьому дослідженні, виокремимо прийом моделювання теорії з його доповненням описовим методом, а також концептуально-аналітичний метод, що сприяв кваліфікації та методологічній оцінці теоретичних положень комунікативної лінгвістики, теорії неології, лінгвістики креативу та пареміології, репрезентованих у наукових концепціях різних дослідників; аксіологічний метод застосовано для інтерпретації ціннісних орієнтирів сучасності; для осмислення фактологічного матеріалу залучено класифікаційний метод, а також інтерпретативний метод, прийоми тексто- та дискурс-аналізу, індукції та дедукції – для отримання загальних висновків та узагальнень.

Коронавірусна комунікативна реальність в українському мовному просторі

Усі види спілкування безпосередньо стосуються нових реалій життя, до яких належить і коронавірусна пандемія. Що ж змінила чи активізувала в комунікативному процесі епоха коронавірусної пандемії в українському суспільстві?

Одна із цих реалій – (1) *глобальна залежність від технічних засобів комунікації*. Каталізатором цієї нової реальності стала, звісно, пандемія, хоча ця тенденція виникла дещо раніше. Простежуємо низку змін, що стосуються комунікативної практики, зокрема (2) *зникнення чи нейтралізація відмінностей між усним та писемним мовленням*. Домінує усне мовлення. Писемна форма мовлення видозмінюється: вона все більше набуває рис мовлення усного, відбувається *демократизація, орозмовлення мовлення*. Простежуємо *конкурування мовних ресурсів* для маневрів лексичним складом мови, *оптимізацію вибору відповідних граматичних форм, експресивізацію та емоціоналізацію* (активізацію непрямого порядку слів, моделювання обривчастих речень, фіксацію своєрідної пунктуації для цього та ін.), але разом з тим і *інтелектуалізацію* (з'ява нових термінів і детермінологізація, нові форми предикації та ін.), *інтернаціоналізацію* (активність запозичень), *вербалізацію знаків етнокультури* та ін.

Новою ознакою комунікації, що здійснюється за допомогою онлайн ресурсів є й те, що (3) *не завжди можна однозначно ідентифікувати свого співрозмовника* (за відсутності актуалізованого відео), тому інколи ми

не знаємо всієї аудиторії, із якою спілкуємося по той бік екрану, бо ми її не бачимо, не ідентифікуємо, відсутній зворотній зв'язок.

А ще звернімо увагу на (4) *ріст обсягу віртуального спілкування*, але при цьому втрачається здатність захищати себе від негативної комунікації. (5) *Зникає можливість непублічної комунікації, комунікації інтимізованої*, коли мовці спілкуються між собою “в живу”, коли комунікант упевнений, що аудиторія обмежена. Сьогодні будь-яке (6) *спілкування може стати публічним навіть без нашої згоди на це*, оскільки все може бути викладене на загальний розгляд через мережу інтернет. *Приватне стає максимально публічним*. Актуалізувався чорний піар, різні види булінгу, зокрема й словесного. І це не завжди підлягає контролю. Якщо раніше мовлення було більш контрольованим, продуманим, то тепер мовці частіше (7) *моделюють комунікативні невдачі*. Комунікативні девіації призводять до спалахів агресії, надмірної емоційності, що доходить до афективності. А як зняти такий емоційний стрес, коли пряма комунікація відсутня й чинні закони комунікації вже не всі актуальні: їх також потрібно переглянути й доповнити.

(8) *Зникають і деякі форми невербального спілкування*, особливо тактильні, зокрема “під час пандемії COVID-19 привітання вже не відбувається через рукостискання, обійми чи поцілунки в щічки. Вітання ліктями – найбезпечніший варіант” (Сергієнко, 2021). Психологи наголошують, що “позбавлення дотику” стало серйозним наслідком пандемії і могло вплинути на психічне здоров'я людей (Сергієнко, 2021). З метою уникнення розладів рекомендують оптимізувати емоції іншими формами взаємодії – радять більше спілкуватися з близькими по телефону, влаштовувати онлайн-вечірки з друзями, більше контактувати з тваринами, що так само, як і обійми, дають організму користь, збільшуючи в ньому кількість гормону окситоцину, що, як відомо, викликає почуття задоволення, зниження тривоги й відчуття спокою. Очевидно, потрібно створювати нові посібники з теорії і практики спілкування, які б ці зміни фіксували й пояснювали.

У цих умовах простежуємо еволюцію свідомості сучасної людини: поняття *homo sapiens* дещо розширюється, адже сучасна людина пристосовується до змін, перебудовується, адаптується до нового комунікативного простору, насамперед віртуального, що має значну специфіку. (9) *Змінилося співвідношення публічного і приватного, інтимізованого простору*. Виникає питання, чи приватний простір може залишитися в людській сфері? Імовірно приватне (інтимне) уподібниться до засекреченого, за-

шифрованого, закодованого, прихованого. А сфера публічного простору, очевидно, буде розширюватися й модифікуватися, глобалізуватися.

Новим є й таке явище: (10) *те, що раніше мало авторство, тепер “закривається”, ховається під псевдо, змодельовані ніки*. Автора інформації, комунікативних посилань, можна ніколи й не пізнати. Раніше лінгвоперсона підписувала своє мовлення, рідко актуалізувалася анонімність, оскільки до “анонімок” було різко негативне ставлення як до актуалізованої неправди, фейку (інакше для чого ховати ім’я?). *Сфера інтернету активізувала систему прихованості авторства* (див.: Kosmeda і in., 2021). *Мовцю подобається бути анонімом*, він бачить у цьому певні переваги: можна говорити все, що хочеш, що бажаєш – і не тільки правду, – не обов’язково бути коректним, делікатним. У цій ситуації (11) *свобода слова набуває вищого ступеня реалізації* – і не в позитивному значенні (див.: Kosmeda, 2008). Комунікативний простір стає не інституційним: *людина не відчуває відповідальності за висловлену думку*. Простежуємо парадоксальні тенденції: з одного боку, висвітлення, обговорення, публічність усього без обмежень, а з іншого – анонімність, прихованість Ego, відсутність відповідальності за “кинуте слово”. Хоча при цьому (12) *комуніканти ніби й стали більш відкритими й більш охоче розповідають про себе*, наприклад у Facebook. Це вважається піаром, що приводить до збільшення популярності. Відомі особи – актори, політики, письменники та ін. – надто відверто розповідають про події зі свого приватного життя – інколи, м’яко кажучи, надто пікантні, інтимні, що раніше не виносилися на публічний суд, а приховувалися. Наголосімо також, що в епоху пандемії *маємо загрозу не лише фізичну, але й психологічну та психічну*, що безпосередньо пов’язано зі способом спілкування: (13) *зміни в комунікації впливають на психічне здоров’я*. Чому? З одного боку, самоізоляція, обмеження безпосереднього спілкування, відсутність інтимізованого приватного спілкування, а з іншого – розширення сфери віртуального спілкування, комунікації, яку можна назвати скутою, обмеженою, “не живою”. *Розсекречення інтимного, поширення пліток, чуток, фейку, мовний булінг призводять до психічного зриву*. Це дуже пригнічує психіку людини, особливо підлітків, молодих людей, які не мають так званого *комунікативного імунітету*. Очевидно, актуалізується проблема теорії і практики психолінгвістики та лінгвоемоціології, нові їх завдання. Актуальним стає психіатричний термін *резистентність*, який слід перенести в площину психолінгвістики та лінгвістики комунікативної, порівн.: “Резистентність (імунітет) – стійкість організму, здатність чинити опір, несприйнятливність до чинників зовніш-

нього впливу; [...] Резистентність (психіатрія) – опір організму людини до лікування психічного захворювання психотропними лікарськими засобами (антидепресантами, нейролептиками, транквілізаторами)” (Резистентність, 2021). У метамові лінгвістики термін *комунікативна резистентність мовця*, очевидно, слід інтерпретувати як *комунікативний імунітет*: стійкість організму до несприятливих чинників комунікації, його здатність чинити опір некоректній комунікації, звуженню приватного комунікативного простору, фейковим комунікативним стратегіям і тактикам, словесному булінгу та ін. Слід учитися по-новому сприймати модернізований комунікативний процес, віртуальний комунікативний простір, відрізняти правду від неправди, імовірно від неймовірного, учитися не реагувати на агресивні стратегії і тактики мовців, виробити вміння будувати комунікативні бар’єри. На щастя, людина – істота гнучка, така, яка вміє трансформуватися до нових умов, змін, нової реальності чи ірреальності, що засвідчує весь хід історії розвитку людства.

Коровірусна неологізація української мови: основні тенденції

Аналізуючи зібрану авторську картотеку, простежуємо, що (1) медичні терміни набувають більшого поширення й популяризації, стають загальновідомими, порівн.: *антитіла, антисептик, вакцинація, дезінфекція, дезінфектори, експрес-тест, епідемія, імунітет, коронавірус, корона, респіратор, сатурація, суперпоширювач, Т-клітини, тести на антитіла, масковий режим, обсервація, пандемія, підозрілий на зараження, ПЛР-тест*, часто зазнаючи певних трансформацій і змінюючи стилістичну тональність, переходять до розмовного стилю, наприклад, від терміна *ковід* утворилося *ковідка*, від терміна *карантин* – *карантинити*, *перекарантинити* (див.: Мацько, 2021). (2) Від термінів *ковід* та *коронавірус* як ключових медичних понять коронавірусної епохи утворюються прикметники (предикація), за допомогою яких моделюються складні терміни, порівн.: від прикметника *коронавірусний* – *коронавірусна інфекція, коронавірусне захворювання, коронавірусна епідемія, коронавірусна паніка, коронавірусний міф, коронавірусна дезінформація, коронавірусний феномен, коронавірусна міфологія* та ін. Складні терміни утворюються й за допомогою додавання до терміна *ковід* відповідних узгоджених і неузгоджених означень, порівн.: *адаптований карантин, карантин вихідного дня, карантинний формат життя* та ін. (3) Спостерігається моделю-

вання синонімічних термінологічних рядів (словесна конкуренція), порівн.: *корона, коронавірусна інфекція, коронавірусна хвороба, короновирусне захворювання, уханська недуга, китайський грип, коронавірус з Уханю; повний карантин, жорсткий карантин, тотальний карантин, суворий карантин; антимасковий протест, антимасковий рух, антимасковий режим* та ін. (4) Активними словотвірними способами під час моделювання нових ковід-термінів є (а) складання слів, унаслідок чого утворюються юкстапозити – *ковід-лікарня, ковід-пацієнт, ковід-аналізи, ковід-палата*; (б) основоскладання – *коронакриза, коронапереворот, коронафобія, карантиносесія*, (в) контамінація – накладання однієї морфеми одного вихідного компонента на морфему іншого вихідного компонента, наприклад, ковід + ідіот = *ковідіот*, карантин + канікули = *карантікули*, ковід + відео = *ковідео*, ковід + пофігіст = *ковігіст*. (5) З поширенням пандемії COVID-19 пов'язані новітні словосполучення, що мотивовані переосмисленням кольороназв, зокрема актуалізується “світлофорна” семантика: (а) *червона зона* – ‘високий рівень зараження коронавірусом, тобто високий рівень його спалаху’, (б) *жовта* чи *помаранчева зона* – ‘середній рівень зараження коронавірусом, тобто помірний рівень спалаху’ і (в) *зелена зона* – ‘низький рівень зараження, тобто засвідчення відсутності спалаху коронавірусу’. Останнє словосполучення виникло як омонімне до вже наявного зі значенням ‘територія за межами міста, зайнята лісами, лісопарками та іншими озеленими територіями, що виконує захисні, санітарно-гігієнічні та рекреаційні функції’ (див.: Лановенко та ін., 2013, с. 97). Відповідно, “ковідних” смислів набувають і похідні лексеми *позеленіти* – ‘позбавитися коронавірусу, вийти із зони підвищеної небезпеки зараження ним’, порівняймо контекст: *Вся Україна позеленіла* (Хрещатик, 2021.06.09); *Україна позеленіла! Всі регіони переведені у “зелену” карантинну зону* (TOP-News Україна, 2021.06.13). За аналогією відповідних смислів набули лексеми *пожовтіти* й *почервоніти*. Поширилося й терміносполучення *зелений паспорт* – ‘документ, який видають громадянам в Ізраїлі після щеплення двома дозами вакцини проти коронавірусу’ чи *ковідний паспорт, ковідний сертифікат, ковідний пропуск*, порівняймо: *Водночас зосереджую увагу на тому, що не можна плутати свідоцтво про вакцинацію з паспортом вакцинації (ковідним паспортом)*. Зокрема, *Європейський Союз з 1 липня вводить єдиний внутрішній ковідний паспорт (цифровий ковідний сертифікат)* (Юридична Газета online, 05.07.2021). (6) Юлія Корж укладає своєрідний словник, у якому містяться ковідні новотвори. Дослідниця назвала їх “кумедні

неологізми” (див.: Корж, 2021), порівн. зразки номінацій, зібрані в зазначеному словнику: *ковідник* – ‘лікарня для пацієнтів з COVID або сам пацієнт’; *передистанціювання* – ‘коли людина в черзі перед вами по своєму сприймає площу 2×2 метри, наприклад, не підходить ближче, ніж на 6 метрів, до людини, яка стоїть перед нею’; *maskhole* (за аналогією з *asshole* – ‘придурок’) – ‘людина, яка носить маску неефективно, наприклад, під носом, під підборіддям, на потилиці’; *COVID-19* – ‘19 хвилин після занадто тісної взаємодії з незнайомцем без маски, протягом яких ви відчуваєте, як у вас починає дерти в горлі і зростає впевненість у тому, що ви вмираєте. Іноді це триває довше, якщо такі опції, як шалене миття рук і полоскання рота антисептиком, недоступні’ та ін. (7) З’являється низка слів, що пов’язані зі специфікою ковідної комунікації: під час пандемії навчання в школах та вишах України відбувалося в основному на платформі *Zoom*, що й зумовило утворення таких лексем: *Zoom-вечірки* і *зум-вечірка*, *Zoom-концерти* і *зум-концерт*, *Zoom-заняття* і *зум-заняття* – ‘заходи, проведені в платформі для відеоконференцій, онлайн-зустрічей і нарад *Zoom*’; *Zoom-етикет* і *зум-етикет* – ‘правильна поведінка під час *Zoom*-спілкування, зокрема потрібно відключати мікрофон, коли не говориш, щоб не створювати зайвий шум у спільній конференції та не вмикатися з ванної, туалету чи із членом сім’ї у спідньому’, *зумінар* – ‘семінар, проведений у “*Zoom*” та ін. Утворилися й дієслова, що номінують нову практику спілкування й навчання зокрема *зумитися*, *зазумити*. Сучасне інтернет мовлення привертає прискіпливу увагу мовознавців, які розмірковують про нові способи комунікації та нові поняття, що їх окреслюють, для них, наприклад, пропонується й новий термін – *інтернетизація*. (8) Коронавірусна лексика часто репрезентує функції евфемізмів (*епідемічна ситуація*, *карантинна відпустка*, *ковідна економіка*, *ковідна ситуація*, *проблемна ситуація*, *самоізоляція*, *тривала відпустка*) та дисфемізмів (*ковід-психоз*, *ковідні жахи*, *нова хвороба*, *що вбиває людей*). (9) Моделюються okazіональні слова та словосполучення, порівн.: *зумбі* – ‘ті, хто проводить багато часу в *Zoom*’; *зумбомбінг* – ‘раптова поява близьких людей або домашніх тварин під час відеоуроку або виступу в “*Zoom*”, а також зрив відеоконференцій, онлайн-уроків пранкерами’; *карантікули* – ‘неробочі дні (зі збереженням зарплати)’; “*коронавти*” – ‘люди, які ходять у повній екіпіровці, тобто в масках, захисних окулярах і рукавичках’; *короніали* – ‘покоління, яке народжується під час карантину’; *шашличники* – ‘люди, які незважаючи на заборону, збираються групами для пікніків’; “*чхання Дракули*” – ‘процес чихання, при якому

необхідно не прикривати рот рукою чи хустинкою, а чихати в лікоть, повторюючи відомий жест Дракули, коли за допомогою ліктя він прикривався плащем, щоб його не впізнали' (простежуємо актуалізацію феномена прецедентності, вербалізацію невербаліки). Серед таких слів і лексеми іншомовного походження, наприклад, *body mullet* – 'спеціальний одяг, як правило, гарний топ зверху, а нижче поясу могла бути тільки спідня білизна або піжама-паті для вечірок', а також *м'ютитися* (від англ. *mute* – 'тиша') – 'вимикати мікрофони під час відеоконференції, що відбувається на віртуальних платформах під час пандемії через карантинний режим'; *карантин-шеймінг* (від англ. *quarantine shaming*) – 'емоційна й гнівна реакція людей на недотримання кимось карантину або заходів безпеки' та ін. (10) Модифікуються конотовані утворення: експресивно-емоційні слова з різними стилістичними значенневими відтінками: *ковідка* – зменшено-пестливе від *ковід*; *картинка* – 'картинка з карантину, фото з перебування в самоізоляції', *ковіднице*, *ковідло* – грубі назви для репрезентації зневаги номінованого явище, презирливого до нього ставлення; 'постійне перебування вдома призвело до пригнічення психічного стану багатьох громадян, і люди, щоб повернути собі душевну рівновагу, посилено «заїдали» свій стрес, так виник народний жартівливий варіант слова – «салоізоляція»' (Красавіна, 2020, с. 211); образні лексеми: *лихо-епідемія*, *покоління ковід*, субстантивовані прикметники *голоносі*, *голоморді* – 'ті, хто носить маску, відкриваючи ніс чи рот, тобто неефективним способом', тропи (уособлення: *спалах коронавірусу*; метафора: «*корона*» *смерті*, *корона-дисиденти* (*ковід-дисиденти*) – 'люди, які заперечують існування коронавірусу або не вірять у те, що захворювання може бути таким небезпечним, як розповідають лікарі й епідеміологи. Такі люди зазвичай ставлять під сумнів необхідність самоізоляції і вважають, що COVID-19 безпечніший від звичайного грипу'; метонімія: *голе обличчя* – 'людина, яка ігнорує масковий режим і відмовляється носити маску в громадському місці'; енантіосемія: *ковідіот* має два антонімічні значення: 1) 'людина, яка заперечує наявність пандемії й небезпеки від неї, порушує режим самоізоляції, вперто ігнорує протокол "соціального дистанціювання", тим самим сприяючи поширенню COVID-19', та, навпаки, 2) 'та, що занадто панікує, скуповує гречку, туалетний папір, надмірно мие руки, панічно боячись зараження, перебільшує страхи через COVID-19'. (11) Простежуємо актуалізацію багатозначності в новостворених ковід-лексемах, порівн.: *маскошок* – '1. Істерія довкола неможливості купити медичну маску в аптеках і спроби в паніці її роз-

добути. 2. Неадекватна реакція на людей, яким удалося дістати медичну маску'; *Коронадисидент* і *коронаскептик* – '1) людина, яка заперечує чи то сам факт наявності коронавірусу', чи то '2) скептично ставиться до заходів з боротьби із хворобою' та ін.

Креативність українців у моделюванні паремійних одиниць та малих фольклорних жанрів

В українському мовному просторі в період актуалізації коронавірусу простежуємо креативну *трансформацію усталених мовних виразів*, паремій, різних типів кліше, певну їх модернізацію. Мовознавці сперечаються щодо терміна на позначення паремійної одиниці, що зазнала змін у зв'язку з творенням нового культурного продукту, зокрема пропонують такі терміни, як *антиприслів'я*, *антиафоризм*, *антиприказка* (Вальтер, Мокиєнко, 2005), *лукізм*, або *face, fascism* (позначення стереотипів, забобнів, вибору поведінки щодо фізично привабливих людей, а також тих, чия зовнішність відповідає культурно-соціальним уявленням і нормам того чи того суспільства) (Береговская, 2001), *провербальний трансформант* (Гнедаш, 2005) "*жартівливий афоризм*" (Дамм, 2002) тощо. Ірина Глуховцева узагальнює теоретичні питання щодо інтерпретації терміна антиприслів'я та його синонімів, порівн.:

На нашу думку, термін "антиприслів'я" можна вживати у вузькому й широкому значеннях. У першому випадку під антиприслів'ям розуміємо трансформи традиційних паремій, які зазнали змін компонентного складу та змісту, характеризуються більшою експресивністю, нерідко мають негативну конотацію, а також вирази, створені на базі традиційних фразем, зміст яких змінений. Уживаючи термін "антиприслів'я" в широкому значенні, зараховуємо до цих виразів, крім трансформованих прислів'їв, приказок, фразем, окремих загадок, афоризмів, крилатих виразів відомих людей, традиційні й нові вислови, у яких вербальне наповнення не відповідає нормам літературної мови, наявна ненормативна лексика. У цих антиприслів'ях нерідко змінена оцінка традиційних цінностей (Глуховцева, 2013, с. 4–5).

Прикладами подібних трансформ є:

Моя хата з краю – карантин пере чекаю (первісна форма – *Моя хата з краю – нічого не знаю*); *Людина людині коронавірус* (первісна форма – *Людина людині друг, товариш і брат*); *На городі бузина, а в Київ нічим не доїдеш* (первісна форма – *На городині бузина, а в Києві дядько*); *Коронавірусу боятися – в АТБ не ходити* (первісна форма – *Вовка боятися – в ліс не ходити*); *Не такий страшний звір, коли є туалетний папір* (первісна форма – *Не такий страшний звір, як його малюють*); *Баба вдома – мед-системі легше* (первісна форма – *Баба з воза – кобилі легше*); *Рада душа в рай, але кордони закриті* (первісна форма – *Рада душа в рай, та гріхи не пускають*) та ін. (див: Мацько, 2021).

Також створюються нові усталені вирази, що мають форму гасел, репрезентуючи тональність імперативу, порівн.: *Розважайся – вірусу не здавайся! Сиди вдома, місяця повно! Не в зоот ногою!*; *Love is знайти того, з ким можна пересидіти карантин! Коронавірус не пройде!* Порівняймо контекст: *Коронавірус не пройде: у депутатів у Раді ретельно перевіряли сертифікати і змушували одягнути маски* (ТСН, 16.11.21). Як бачимо, в український текст уводяться актуальні запозичення з англійської мови: моделюється гібридний текст. Подібні новотвори репрезентують зразки мовної гри й актуалізують прагматичні функції – сугестивного впливу, експресії, емоційності, оцінювальності. Простежуємо розширення паремійної картини світу українців.

Лінгвокреативність виявляється також у трансформації фольклорних жанрів, зокрема колядок (почали функціювати в 2021 році): актуалізується феномен прецедентності: *Коляд, коляд, колядниця* вдало трансформується в *Ковід, ковід, ковідниця* і т. д. Порівн.:

Ковід, ковід, ковідниця, / добра в масці молодиця, / а без маски не така – / дайте антисептика. / Я ковідку заспіваю – / антитіл вам побажаю. / Хай lock down отой триклятий / оминає вашу хату! / Коляд, коляд, коляда, / вірус хай уже мина, / щоб жили ми всі без бід / і забули про ковід. / Щоб відкрили всі кордони, / зникли всі вже заборони. / Щоб ми маски познімали, / усіх навколо обіймали! / Щоб до всіх вернувся смак, / щоб відчутти в куті мак. / Щоб із нюхом все гаразд / було в кожного із нас. / Щоб у селі, а також у місті / всі в маршрутку могли сісти. / Щоб водій стоячих брав, / і не кашляв, і не чхав. / Будем ми усі радіти. / Хай сміються поряд діти! / Хай Різдво дарує казку, / мир, любов і Божу ласку! (текст цієї колядки був поширений у розмовному мовленні, комунікації в період Різдвяних свят).

У цей текст активно включена українська й запозичена ковідна лексика: *антисептик, антитіла, вірус, ковід, ковідка, маска, lock down*. Вербалізовано типові ситуації, пов'язані з перебігом коронавірусної хвороби (відсутність смаку, нюху, кашлю й чихання) та змінами в побуті, новими обов'язками (необхідність дотримуватися маскового режиму – *добра в масці молодиця, / а без маски не така*; користуватися антисептиком – *дайте антисептика*; дотримання карантину, обмеження кількості людей у транспорті). Текст колядки зазвичай містить побажання, що також актуалізують відповідну ситуацію: *Антитіл вам побажаю, тобто здоров'я; Хай lock down отой триклятий / оминає вашу хату!* – побажання зняття карантину, відсутності хвороби у власній оселі та ін.

Подібні фольклорні тексти активізувалися й у зв'язку з іншим великим релігійним святом – Великоднем, порівн.: *Той хто носить масочку / Буде їсти пасочку. / А хто масочки не носить, / Того четверо виносять* (з розмовного мовлення).

Рисою національного характеру українців є гумор: у складних ситуаціях вони зазвичай жартують, що виявляється у своєрідній креативності, приклади якої були наведені. Фольклорним жанром, що засвідчує схильність до моделювання гумору, є анекдот. Деякі дослідники вважають його різновидом паремій (Стоколос-Ворончук 2005), Іван Франко навіть фіксував їх у збірці *Галицько-руські народні приповідки* (див.: ГРНП (1), 2006, с. 156, 174, 202, 583, 541 і т. д.).

Наведемо приклади таких сучасних “ковідних анекдотів”:

Єдиний випадок, коли ми радіємо негативному тесту – це ковід-тест”;
“Вітаю Вас: Ваша дочка вийшла заміж. А як зять? – Зять дуже гарний хлопець. З вакцинованої сім'ї”;
“Погана новина. Говорять, що восени коронавірус мутує і потрібно буде мити ще й ноги”;
“Насправді коронавірус придумали собаки, щоб їх цілими днями вигулювали.

Коронавірус як чинник моделювання нових термінів мовознавства

Коронавірусна епоха сприяла з'яві *нових термінів і в мовознавстві*, що ґрунтуються на базових термінах лінгвістики: вони утворюють синонімні ряди; новостворені терміни не завжди мають уніфіковану форму написання, тобто простежуємо, як зауважувалося, дублетні форми, порівн.: *словник коронавірусу, ковідний словник, коронавіру-*

сний лексикон, ковідний лексикон та ін. (‘словник, що репрезентує лексику, пов’язану з коронавірусом’, тобто ‘сукупність лексики на омовлення феномена коронавірусу’); *короналексика, вірусна лексика, ковід-лексика* та ін. (‘слова на позначення предметів, явищ, подій, осіб, пов’язаних з коронавірусом’, тобто ‘лексика, що використовується для омовлення феномена коронавірусу’); *лексико-семантичне поле коронавірусу* (‘лексико-семантичне поле слів на позначення коронавірусного феномена’), *ковідна мовна картина світу* (‘мовна картина світу, сформована на базі позначень понять і предметів, пов’язаних з коронавірусом’), *ідеографічна палітра коронавірусної лексики* (‘сукупність тематичних /ідіографічних/ груп, що характеризують феномен коронавірусу’), *ковідні антиприслів’я* (‘трансформовані прислів’я, що номінують та характеризують феномен коронавірусу’), *фразеологічні ковід-трансформації* (‘трансформовані фразеологізми, що номінують та характеризують феномен коронавірусу’), *словотвірні ковідні інновації* (‘словотвірні інновації, що номінують феномен, пов’язаний з коронавірусом’), *ковід-неологізація мови* (‘процес неологізації мови, пов’язаний з феноменом коронавірусу’), *ковідний сленг, COVID-сленг, ковід-сленг, коронавірусний сленг, коронасленг* (у цьому разі *сленг* – це ‘набір нових слів і нових значень існуючих слів, що використовуються в зв’язку з пандемією коронавірусу і належать до сленгу’); *мова пандемії, мова коронавірусної епохи, “мова ковіду”*, (‘сукупність мовних одиниць, що слугують для вираження коронавірусних реалій’); *корона мовлення, корона комунікація* (‘специфічні форми мовлення, стратегії і тактики комунікації в період коронавірусу’), *“ковідні” лінгвістичні спостереження* (‘лінгвістичний метод спостереження, скерований на аналіз мовних одиниць, мовленнєвих і комунікативних процесів, пов’язаних з феноменом коронавірусу’).

Наведімо деякі факти з інших мов, що репрезентують вищезазначене, зокрема в журналі “Forbes” ідеться про те, що

Нідерландці вже уклали лексикон неологізмів епохи коронавірусу, куди ввійшли мовні одиниці, пов’язані із соціальним дистанціюванням і карантинном. Журнал The New Yorker видав жартівливий словничок на тлі пандемії. А до Оксфордського словника вже вписали такі поняття, як «соціальна дистанція», «самоізоляція» і аббревіатуру WFH (work from home – “робота з дому”) (Підкуймуха, 2020).

Простежуємо подібні напрацювання й щодо польської мови (див.: Zabielska, 2020; Stodolinska, 2021).

У лінгвістичному українському мовному просторі побутує і термін на позначення нового типу людини коронавірусної епохи. Це *Homo Confusus*, або “*хомо конфузус*” – ‘розгублена людина: ідеться про стан, у який потрапила людина на початку пандемії’ (див.: Kozyrev, 2019). Можна навести й терміни, що поповнюють метамову психолінгвістики, лінгвоемоціології, порівняймо: *думскролінг* – ‘перегортання стрічки страшних новин, пов’язаних зокрема і з коронавірусом’; *емоційне дистанціювання* – ‘свідоме неприйняття важливих рішень щодо стосунків або навіть їх обговорення в період складних життєвих ситуацій, наприклад, ситуації з коронавірусом’. Як відомо:

пандемія призводить до напружених соціально-психологічних ситуацій, зокрема й до розлучень, коли люди не можуть бути разом у замкненому просторі. Взаємне нерозуміння, постійне з’ясування стосунків – одна із причин розірвання взаємин під час пандемії. Так виник термін *ковідіворс* (від англ. *covid + divorce* – ‘розлучення’) (Красавіна, 2020, с. 208).

В. Красавіна виокремлює й такі терміни, як *думскролінг* (англ. *doomscrolling* від слів “смерть” і “гортати”) – ‘довготермінове читання негативних новин’ (merriam-webster) та прозорий за мотивацією термін *синдром COVID-стресу* (див.: Красавіна, 2020, с. 10). Очевидно, наведену низку нових лінгвістичних термінів можна продовжити.

Висновки

Інтернет-комунікація – це певний інструмент у руках людини. І цей новий вид спілкування, зрозуміло, базується на людському чиннику, адже основний онтологічний філософський принцип – антропоцентризм. Простежуємо вектор зміни лінгвістичних парадигм у ракурсі: *словоцентризм* – *текстоцентризм* – *дискурсцентризм* – *центризм інтернет-комунікації, віртуального спілкування*. Відбулися методологічні зміни в нашому бутті і в нашому типі мовлення, комунікації. Зазначене не можна однозначно оцінювати, як погане чи добре: це просто наша реальність, яку ми повинні сприймати й до якої повинні прилаштовуватися. Комунікативні, мовленнєві й мовні зміни детерміновані екс-

тралінгвістичними чинниками, зокрема й когнітивними. І це ключове методологічне положення лінгвофілософії, що залишається актуальним.

Кожне слово потенційно може розвивати нове значення, створювати нову номінативну одиницю, але для цього повинні з'явитися відповідні умови, мотивовані відповідними причинами, насамперед це “замовлення” суспільства на номінацію чогось нового (предмета, явища, поняття) чи на перейменування чогось, що вже має назву: у цьому разі діють соціальні, психологічні, смакові мотиви, носіями яких є номінатор – людина, яка по-новому бачить старе явище і по-новому називає його. До зовнішніх мовних чинників, що спонукають до змін, традиційно відносять такі, як стрімкий розвиток суспільства, стан його матеріальної і духовної культури – необхідність номінувати нові реалії. До внутрішніх чинників відносять затухання конотативних властивостей мови й необхідність заповнювати цей пробіл новими, конотативно насиченими одиницями, а також зміни смакових уподобань соціуму в мовленні, прагнення уникати офіційності, тяжіння до коротких номінацій (універсальний закон прагнення до економії мовних засобів), емоційності, образності, оригінальності, креативності.

Коронавірусна епоха породила систему новотворів, що активно ввійшли в комунікативний обіг українців, розширивши їхню мовну свідомість і зафіксувавшись у ній. Події пандемії 2020–2021 років яскраво продемонстрували зв'язок доквілля з мовою, що найбільш послідовно відобразилося на лексичному і фразеологічному (паремійному) рівнях мовної системи, показавши, як змінюється когнітивна й мовна картини світу. Коронавірусні слова та вирази можна вважати словами-свідками, словами-орієнтирами, знаковими маркерами явищ і подій дійсності. Ці слова моделюються на основі актуалізації питомо української лексики і фразеології, а також лексики запозиченої. Часто лексичні одиниці не мають усталеною форми написання: репрезентуються різні варіанти. Серед ковідної лексики простежуємо широку систему синонімів. Утворюються однозначні слова, однак чимало й багатозначних.

Кожна складна епоха вирізняється прагненням людини пристосуватися до неї, зробити її усвідомленою. Це виявляється в спроможності моделювання мовної гри, конотацій, гумору, okazіоналізмів, образів, тропів, маніпулюючи різними мовними одиницями – лексемами, ідіомами, пареміями. Актуалізуються трансформації прецедентних одиниць, виявляється схильність до творення фольклорних мікротекстів, серед яких найбільш популярними є анекдоти.

Коронавірусна епоха потребує ретельного лінгвістичного опису – створення словників нових слів і значень, словників антиприслів'їв та нових паремій, нових фольклорних мікрожанрів. На цій основі можна буде простежити важливі тенденції поступу української мови й кожної окремої мови зокрема.

ЛІТЕРАТУРА

- Альбота, С. М. (2021). Лінгвосемантичні особливості комунікативної моделі онлайн-спілкування у період вакцинації населення. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія", серія "Філологія"*, вип. 11(79), 21–24.
- Бабелюк, О. А., Лах, Д. Р., Коляса, О. В. (2020). Сленгізми на позначення явищ COVID-19 в сучасному англомовному інтернет дискурсі. *Науковий журнал Львівського державного університету безпеки життєдіяльності "Львівський філологічний часопис"*, № 8, 14–19.
- Береговская, Э. М. (2001). "Квази" (Чужой текст как материал языковой игры). *Лингвистические исследования к 75-летию профессора В. Г. Гака*. Дубна: Феникс, 23–27.
- Вальтер, Х., Мокиенко, В. М. (2005). *Антипословицы русского народа*. СПб.: Издат дом "Нева".
- Весна, Т. В., Телецька, Т. В. (2020). Лексичні інновації періоду коронавірусної пандемії. *Записки з романо-германської філології*, вип. 1(44), 83–89.
- Гетьман, А. (2022). Як війна витіснила пандемію: цифр по Україні немає, але хвороба не зникла. <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3442868-ak-vijna-vitisnila-pandemiu-cifr-po-ukraini-nemaie-ale-hvoroba-ne-znikla.html>.
- Глуховцева, І. Я. (2013). *Словник модифікованих стійких сполучень слів в узусі кінця ХХ – початку ХХІ століття*. Луганськ: ДЗ "ЛНУ імені Тараса Шевченка". 328 с.
- Гнедаш, С. И. (2005). *Провербиальные трансформанты в функциональном стиле прессы и публицистики: автореф. дисс. ... канд. филол. наук*. Москва, 24 с.
- ГРНП (1) (2006). *Галицько-руські народні приповідки: у 3-х томах*. Зібрав, упорядкував і пояснив Др. Іван Франко: 2-е вид., Т. 1. Львів: ВЦ ЛНУ імені Івана Франка.
- Дамм, Т. И. (2002). Комические афоризмы в современной газете. *Русская речь*, № 5, 48–56.
- Корж, Ю. (2021). *Ковід-десиденти та короїнали: іронічний словник пандемії коронавірусу*. <https://gwaramedia.com/kovid-dysydeny-ta-koroynaly-ironichnyj-slovnuk-pandemiyi-koronavirusu/>.
- Красавіна, В. В. (2020). Неологізми лексикі в час пандемії коронавірусу (на матеріалі інтернет-видань та соціальних мереж). *Культура слова*, № 92, 203–215.
- Лановенко, О., Остапішина, О. (2013). *Словник-довідник з екології*. Херсон, ПП Вишемирський В. С.
- Мацько, О. (2021). Досить шастати: чому мова не йде на карантин, *Weekend Today*, 2020. https://projects.weekend.today/language_quarantine.

- Підкуймуха, Л. (2020). Мова не йде на самоізоляцію. *Forbes*, № 5. <https://forbes.ua/lifestyle/mova-ne-yde-na-samoizolyatsiyu-18112020-553>.
- Резистентність (2021). <https://uk.wikipedia.org/wiki/Резистентність>.
- Сергієнок, С. І. (2021). Чим замінити обійми під час пандемії коронавірусу?. <https://kruptdo.com/сторінка-психолога>.
- Стоколос-Ворончук, О. О. (2005). *Етнотипи та їх художні стереотипи в українському анекдоті (на матеріалі видань XIX ст.)*: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Львів, 18 с.
- Хода, Л. Д. (2020). Мовна реклама в часи пандемії коронавірусу COVID-19 (на матеріалі українських та словацьких текстів). *Південний архів. Філологічні науки*, № 92, 130–134.
- Шутова, М. О., Голінко, А. М. (2021). Лінгвістична маніфестація концепту “COVID” у картинах світу англійської, німецької та української мов. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету, Серія “Філологія”*, № 47, Т. 2, 161–166.
- Kosmeda, T. (2008). Свобода слова в современном дискурсе. *Słowo. Tekst. Czas IX. Człowiek w przestrzeni słownika i tekstu: Materiały IX Międzynarodowej konferencji naukowej (Szczecin, 8–10 listopada 2007 r.)*. Szczecin, 452–460.
- Kosmeda, T., Janczura, D., Janik, K. (2021). Сучасна ономастична термінологія: дискусії українських і російських учених щодо формування інтернет-ономастикону. *Przegląd Wschodnioeuropejski*, nr 12/1, 305–315.
- Kozyrev, A. (2019). Homo Confusus – человек растерянный. *Published in CEMI-RAS*. <https://medium.com/cemi-ras/homo-confususчелове-растерянный-8a4a5bacced>.
- Levchuk, P. (2021). *Ukrainian Language in Polish Public Space*. <https://ispan.waw.pl/journals/index.php/cs-ec/article/view/cs.2476>.
- Michelizza, M., Karer, M. Ž. (2018). Internetna leksika v slovenščini: analiza novejših slovarskih virov. *Jezikoslovni zapiski* (Ljubljana), 24.1, 79–92.
- Stodolinska, Y. (2021). *American University Discourse in the COVID-19 Pandemic: Multimodal Aspect*. <https://ispan.waw.pl/journals/index.php/cs-ec/article/view/c.2488>.
- Zabielska, M. (2021). *Pacjenci z... / u pacjentów z... / w przebiegu COVID-19...: dyskursywna analiza polskich fachowych publikacji medycznych dotyczących koronawirusa*. http://www.poradnikjezykowy.uw.edu.pl/wydania/poradnik_jezykowy.787.2021.08.02-Zabielska.pdf.

References

- Al'бота, S. M. (2021). Lingvosemantichni osoblivosti komunikativnoi modeli onlayn-spilkuвання u period vaksynatsii naseleńnya. *Naukovi zapiski Natsional'nogo universitetu “Ostroz'ka akademiya”, seriya “Filologiya”*, vip. 11(79), 21–24.
- Babelyuk, O. A., Lakh, D. R., Kolyasa, O. V. (2020). Slengizmi na poznachennya yavishch COVID-19 v suchasnomu anglovnomu internet diskursi. *Naukoviy zhurnal Lvivs'kogo derzhavnogo universitetu bezpeki zhittediyal'nosti “Lvivs'kiy filologichniy chasopis”*, № 8, 14–19.
- Beregovskaya, E. M. (2001). “Kvazi” (Chuzhoy tekst kak material yazykovoy igry). *Lingvisticheskiye issledovaniya k 75-letiyu professora V. G. Gaka*. Dubna: Feniks, 23–27.
- Damm, T. I. (2002). Komicheskiye aforizmy v sovremennoy gazete. *Russkaya rech'*, № 5, 48–56.

- Ge'tman, A. (2022). *Yak viyna vitisnila pandemiyu: tsifr po Ukraini nemaє, ale khvoroba ne znikla*. <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3442868-ak-vijna-vitisnila-pandemiu-cifr-po-ukraini-nemaє-ale-hvoroba-ne-znikla.html>.
- Glukhovtseva, I. Ya. (2013). *Slovník modifikovaných stykůk spoluchen' sliv v uzusi kintsya KHKH – rochatku KHKHI stolittya*. Lugans'k: DZ "LNU imeni Tarasa Shevchenka".
- Gnedash, S. I. (2005). *Proverbial'n-yye transformanty v funktsional'nom stile pressy i publitsistiki*: avtoref. diss. ... kand. filol. nauk. Moskva.
- GRNP (1) (2006). *Galits'ko-rus'ki narodni pripovidki: u 3-kh tomakh*. Zibrav, uporyadkuvav i poyasniv Dr. Ivan Franko: 2-e vid., T. 1. Lviv: VTS LNU imeni Ivana Franka.
- Khoda, L. D. (2020). *Movna reklama v chasi pandemii koronavirusu COVID-19 (na materialii ukrains'kikh ta slovats'kikh tekstiv)*. *Pivdenniy arkhiv. Filologichni nauki*, № 92, 130–134.
- Korzh, Yu. (2021). *Kovid-desidenti ta koronoinali: ironichniy slovník pandemii koronavirusu*. <https://gwaramedia.com/kovid-dysydeny-ta-koroyinaly-ironichnyj-slovyk-pandemiyi-koronavirusu/>.
- Kosmeda, T. (2008). *Свобода слова в современном дискурсе. Слово. Текст. Czas IX. Człowiek w przestrzeni słownika i tekstu: Materiały IX Międzynarodowej konferencji naukowej (Szczecin, 8–10 listopada 2007 r.)*. Szczecin, 452–460.
- Kosmeda, T., Janczura, D., Janik, K. (2021). *Сучасна ономастична термінологія: дискусії українських і російських учених щодо формування інтернет-ономастикону*. *Przegląd Wschodnioeuropejski*, nr 12/1, 305–315.
- Kozyrev, A. (2019). *Номо Confusus – человек растерянный*. *Published in CEMI-RAS*. <https://medium.com/cemi-ras/homo-confususчелове-растерянный-8a4a5bacced>.
- Krasavina, V. V. (2020). *Neologizmi leksiki v chas pandemii koronavirusu (na materialii internet-vidan' ta sotsial'nikh merezh)*. *Kultura slova*, № 92, 203–215.
- Lanovenko, O., Ostapishina, O. (2013). *Slovník-dovidnik z yekologii*. Kherson: PP Vishemir'skiy V. S.
- Levchuk, P. (2021). *Ukrainian Language in Polish Public Space*. <https://ispan.waw.pl/journals/index.php/cs-ec/article/view/cs.2476>.
- Mats'ko, O. (2021). *Dosit' shastati: chomu mova ne yde na karantin*, *Weekend Today*, 2020. https://projects.weekend.today/language_quarantine.
- Michelizza, M., Karer, M. Ž. (2018). *Internetna leksika v slovensčini: analiza novejših slovarskih virov*. *Jezikoslovni zapiski* (Ljubljana), 24.1, 79–92.
- Pidkuymukha, L. (2020). *Mova ne yde na samoizolyatsiyu*. *Forbes*, № 5. <https://forbes.ua/lifestyle/mova-ne-yde-na-samoizolyatsiyu-18112020-553>.
- Rezistentnist' (2021). <https://uk.wikipedia.org/wiki/Rezistentnist'>.
- Sergiyenko, S. I. (2021). *Chim zaminiti obiymi pid chas pandemii koronavirusu?*. <https://kvputdo.com/storinka-psikhologa>.
- Shutova, M. O., Golinko, A. M. (2021). *Lingvistichna manifestatsiya kontseptu "COVID" u kartinakh svitu angliys'koї, nimets'koї ta ukrains'koї mov*. *Naukoviy visnik Mizhnarodnogo gumanitarnogo universitetu, Seriya "Filologiya"*, № 47, T. 2, 161–166.
- Stodolinska, Y. (2021). *American University Discourse in the COVID-19 Pandemic: Multimodal Aspect*. <https://ispan.waw.pl/journals/index.php/cs-ec/article/view/c.2488>.
- Stokolos-Voronchuk, O. O. (2005). *Yetnotipi ta ikh khudozhni stereotipi v ukrains'komu anekdoti (na materialii vidan' knikh st.)*: avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. Lviv.
- Val'ter Kh., Mokiyenko, V. M. (2005). *Antiposlovitsy russkogo naroda*. SPb.: Izdat dom "Neva".
- Vesna, T. V., Telets'ka, T. V. (2020). *Leksichni innovatsii periodu koronavirusnoї pandemii*. *Zapiski z romano-germans'koї filologii*, vip. 1(44), 83–89.

Zabielska, M. (2021). *Pacjenci z... / u pacjentów z... / w przebiegu COVID-19...: dyskursywna analiza polskich fachowych publikacji medycznych dotyczących koronawirusa*. http://www.poradnikjezykowy.uw.edu.pl/wydania/poradnik_jezykowy.787.2021.08.02-Zabielska.pdf.

Nataliia Ababilova

Department of Theory and Practice of Translation from English,
Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, Ukraine
ababilovann@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-9454-6674>

Rymma Maiboroda

Foreign Languages Department
Mykolaiv V. O. Sukhomlynsky National University, Mykolaiv, Ukraine
rimma.mayboroda@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-7490-8471>

Grammatical transformations in translation of political speeches: a case study

Abstract. The paper is devoted to the problem of translation of political speeches, which is extremely relevant today, as political activity plays a special role in society, affects the country's place in the international arena and its relations with other countries. Politicians have the opportunity to appeal to both the international community and their compatriots, gain recognition, demonstrate their leadership and represent their country in the best possible way via speeches. Translation of political speeches is considered to be one of the most complicated types of translation, which is the area of increased linguistic responsibility. Translation transformations, which are defined as certain structural or semantic changes that are the result of lexical and grammatical differences in languages, are used to achieve translation equivalence (translation adequacy) despite the differences in the formal and semantic systems of two languages. The research is aimed at examining the peculiarities of political speeches and difficulties arising in the process of their rendering into Ukrainian. This paper consists of six main sections. The first is an introduction to the study. The second examines the definition and features of political speeches given by national

and foreign scientists. The third section explains the methodology used in the study and the data selection process. In the course of analysis, the existing scientific literature concerning the topic at hand providing valid grounds for the practical part of the work has been analyzed and grammatical translation transformation examples have been selected and examined. The research data was taken from the website of the US Embassy in Ukraine. Thereafter the focus shifts to challenges the students face in translation of political speeches and highlights the grammatical transformations classification that constituted the theoretical basis of the research. The fifth section is devoted to analyzing the data and the last section summarizes the findings of the study.

Keywords: political speech; linguistic characteristics; transformations; translation.

Introduction

Our present is a process of constant changes, both socio-cultural and political. Since its independence, Ukraine has come a long way in the international arena, in particular, it has been recognized by most countries as a sovereign state; has established diplomatic relations with them; has become a member of about a hundred international global and regional organizations. Due to globalization, politics have become internationalized, and it is through translation that information is made available to addressees beyond national borders (Schäffner 2004, p. 120). Politicians are aware of the language innate ability in carrying out political action and encouraging people to reach specific set of goals. Being of great international significance, an important aspect of the study of political speeches should be their translation into other languages, and the primary task of a translator in the political sphere is to preserve the desired communicative effect, as inaccurate and approximate translation of a political text can have serious consequences; it can affect the outcome of negotiations and even lead to political conflicts. A professional translator deals with the texts of political discourse in the process of oral and written translation of political negotiations, summits; political leaders' speeches; behind-the-scenes communication; foreign news, information from sites; interviews, transcripts of negotiations for their publication (and citation) in the media; materials from bilingual websites and political leaders' blogs, memoirs, telephone conversations of politicians, translation of video conferences, etc.

Political speeches and their features

At the present stage, scholars are considering the issue of political speeches research relevant in both theoretical and applied aspects.

When discussing political speeches, Thomans & Wareing (1999) state that they, through indirect manipulation of language, force people to do or not to do something. Political language skillful speakers are able to influence the preconceptions, views, ambitions, and fears of the public (Fairclough 2001; 2007). They can persuade people to accept false statements as true postulates, or even support policies conflicting with their interests.

According to Irimiea (2010), leading politicians, speaking either to the nation as a whole or to a specific political group, proclaim a political speech which usually rests on the discussion of an issue and, most importantly, the use of persuasion techniques.

A political speech is not necessarily a success because of connection of the truth. It may rather be a matter of presenting valid argument (Beard, 2000). It is expected to increase the population's political participation, help understand important issues and how a problem is best solved as well as a way for the politicians to persuade others to have the same opinions as them (Irimiea, 2010), and it is also essential for decision-making and further development as they are related to history and reflect current events and prospects (Kalivoda, 2006).

In the Ukrainian context a political speech is viewed as a pre-prepared sharp political speech with a positive or negative assessment of social processes, phenomena and their justification, confirmation by specific facts, and the prospect of political change (Matsko, 1999). It can be a parliamentary speech as a public attempt to convince the audience of the feasibility of a particular idea, measures, and actions. For this purpose, original proposals, arguments, unexpected thoughts, emotional presentation, quick reaction, and "frame" of language etiquette are used.

Characteristic features of political speeches are determined by the subject (international cooperation, internal problems of the country, etc.), functions (creation of a certain picture of the political world of the recipient, influence on his emotional perception), and ideology of the speaker (his attitude to various parties and state institutions) (Chudinov, 2009).

The scientific literature analysis has proved that the most important feature of political language is its terminological ambiguity. Political texts usually use stereotypes and language patterns, with comments rather than in-

formation predominating. Political speech is characterized by such features as intonation and tempo, which is moderate and serious at the beginning of the speech, and becomes accelerated at the end of the speech implying persistence and enthusiasm. Regarding grammatical features, the use of the first person singular and plural pronouns “I” and “we” should be noted. Thus, J. Jones and S. Wareing state that the first-person singular pronoun “I” clearly declares who is responsible, while the first-person plural pronoun “we” makes the status of responsibility more unclear (Jones, Wareing, 1999), whereas J. Charteris-Black believes that the first-person plural pronouns imply the *sharing of interests* between the speaker and the audience (Charteris-Black, 2005).

According to Wodak (2005), pronouns are employed to persuade people to form the concepts of group identity, coalitions, parties, insiders, and outsiders. The use of modal verbs indicates the intentions and requirements of the speaker and subconsciously affects the recipient.

Moreover, putting sentences in the active or passive voice may also show to what degree a speaker wants to be related to different ideas. Speaking of the verb tenses, it is worth mentioning that present and past tenses predominate as Wang (2010) states. The present tense dominates since the addresses are to present the national and worldwide events ranging from political, economic and cultural fields at present. The active voice demands an actor, or an active subject, while the actor does not have to be mentioned in a sentence with passive voice (Beard, 2000). As for the syntactic structure of the sentences, they are predominantly simple and incomplete, which helps to better perceive information. The use of repetitions and parallel constructions creates a special rhythm of expression and is an effective means of influencing the recipient (Chudinov, 2009; Didenko, 2001; Dorofieieva, 2005; Hulei, 2004; Kalivoda, 2006).

Studying political speeches is important for students as it will contribute to a better understanding, analysis and production (including in the process of translation into other languages) of the corresponding texts. Furthermore, it will help students better understand the political processes taking place in the country, and learn to see the true meaning of leading politicians' speeches.

Research methodology

Thus, the focus of this paper is on the features of political speeches as well as difficulties and ways of translating political speeches from English into Ukrainian. The research was conducted during the winter term of the academic year 2020–2021.

In order to carry out this piece of research, the following objectives have been formulated:

1. To analyze the existing scientific literature concerning the topic to provide valid grounds for the practical part of the work.
2. To compile and conduct an analysis of the selected grammatical translation transformation examples.

The data source is political speeches of American politicians (US Chargé d’Affaires in Ukraine Christina Quinn, US Ambassador Marie Jovanovich, Assistant Deputy Secretary of Defense Lori Cooper, Vice Admiral Lisa M. Franchetti, US Secretary of State Michael Pompeo, US Secretary of Energy Rick Perry, US Chargé d’Affaires in Ukraine William Taylor, Secretary of State Stephen E. Bigen, US Embassy Spokesman Daniel Langenkamp) who performed their duties in Ukraine in 2018–2020. The research material was taken from the website of the US Embassy in Ukraine (US Embassy in Ukraine. ua.usembassy.gov/uk/).

The present research was conducted in several stages: theoretical and practical. Firstly, scientific works devoted to the linguistic analysis of the notion of “a political speech”, its features, and peculiarities of translation were analyzed. Secondly, the analysis and commenting on the application of grammatical translation transformations in the process of rendering the political speeches under research into Ukrainian were performed.

To ensure valid and reliable results that address the research aims and objectives both qualitative and quantitative methodological approaches have been applied. The research has been conducted through the general scientific methods of analysis and synthesis (for studying theoretical basis of political discourse translation, its types and challenges for translators’ effective work); the inductive method (for generalizing the material and conclusions on the basis of the existing study); the deductive method (for adapting the principles of the general translation theory in the aspect of the suggested investigation). Classification and typological analyses were used to compile and represent the studied material in the form of classifications. A descriptive method was applied to describe the received results.

Translation of political speeches

Having stated the abovementioned characteristics of political speeches, it has become evident that translation of political speeches is sure to be the task of increased linguistic responsibility.

J. Munday (2016) sees the problem of political texts translation in the inevitable subjectivism, explaining it by the fact that, although the translator must take a neutral position in relation to the original text, one way or another selection of lexical units in the target text depends on his personal preferences, and his attitude to the event under consideration.

Hatim and Mason (1997) state that translation is not always a neutral activity but it is sometimes a purposeful political orientation and may be done intentionally.

Likewise, Van Dijk (2000) points to the ideological coloring in political speeches or discourse, which influence the translation product and that people may consciously or unconsciously make their words resonate their ideologies and beliefs.

Translators and interpreters are certain to face challenges when rendering political speeches. In Badran's (2001) point of view different translators can render the same political text differently.

In the meantime, Ali (2007) echoing Simms (1997) in defining a political speech as a 'sensitive' one states that translating political texts is problematic due to various ideological factors that are involved in the political discourse.

Meanwhile, Pamungkas (2020) points out several factors that may cause challenges in political texts translation. Firstly, it is the assumption that political speech is considered as a special text genre, having unique features that other types of text might not have. Secondly, a political speech is closely related to socio-political aspects. The author explains that many Indonesian political speeches began with religious greetings from religions formally recognized in Indonesia such as Islam, Christianity, Hinduism, Buddhism, and Confucianism that is considered to be a unique feature of Indonesian political speeches that might not be found in political speeches in other countries. Moreover, translators who have to translate political speeches are also required to be aware of all matters related to political traditions or customs in a certain country as it will help them in the translation process. Finally, since various topics are often discussed in political speeches, terms from various fields such as history, cultural studies, religious studies, and many others are often included. Without being aware of all these aspects, it will be a challenge for the translators or

interpreters to translate political speeches. The same idea is revealed by Al-Zu'bi (2012) who points out that being aware of the different characteristics and features of the political texts and linguistic and cultural differences between the source text and the target one are essential for achieving effective and appropriate translation.

The above-mentioned ideas are also presented by Ghazala (2011) who also names gender problems and problems related to the use of taboo vocabulary (the translator may be attacked and accused of obscenity) may constitute the difficulties a translator should be aware of.

Geiko (2013) studied rendering of socio-political texts and developed recommendations for their translation. Thus, before translating a text, it is necessary to analyze it, which will help a translator to understand the content of the text as a whole, see its structure, clarify linguistic and extralinguistic parameters, identify lexical units that sometimes need to be checked and pay more attention to their content during translation. No less important is the stage of developing a specific translation strategy. The next step is to most accurately select the equivalent to reveal the meaning of lexical units. After all, many of them have culturally specific features, and some even require using additional sources of information. When performing the translation itself, a translator must follow such recommendations:

- 1) avoid unnecessary or repetitive words; compare both texts during translation, pay attention to the peculiarities of keywords, pay attention to functional words that convey the emotional mood of the text and serve to connect words;
  - 2) translating the names of political organizations take care to preserve their equivalents natural for the target language and, in case of their absence, independently create an equivalent that fully reveals the meaning of the lexical unit;
  - 3) preserve the imagery and color of the source text in the target text.
- Translating real facts (words and expressions related to historical events, the peculiarities of social and political life of the country of the source language), take care of the maximum possible preservation of national features and identity and take into account the norms of the target language.

A translator must retain an informative and expressive function in the socio-political text, which is possible with the correct reproduction of the author's communicative intention; understanding the purpose of the communicative influence on the audience and the communicative effect that the text of the original has on the reader, and the correctly chosen language means.

Translation cannot be treated as a direct transfer of the source language content to that of the target one. It is a rather complex and laborious process,

complicated by differences between the two languages, differences between language systems, and cultural norms. Quite often in the process of translation difficulties arise in using the meanings of words provided in the dictionary, and therefore there is a need to move away from the system of equivalents. One of the important and effective methods of facilitating the translation process and achieving equivalence of the original text is the use of translation transformations (Koptilov, 2003), certain structural or semantic changes that are the result of lexical and grammatical differences in languages (Maksimov, 2006).

It should be mentioned that currently in Ukraine there is no single classification of translation transformations in general and grammatical ones in particular, as each researcher, having in mind the same translation transformations, divides them into types according to his own vision.

The theoretical basis for this study was Maksimov's classification of grammatical translation transformations as it is viewed as the most complete and well-suited. Thus, grammatical translation transformations are classified into:

- 1) word-for-word translation (also known as zero transformation);
- 2) transposition (permutation of words, phrases, parts of complex sentences);
- 3) replacement (change of grammatical forms; parts of speech, etc.);
- 4) addition (a unit of meaning which is not present in the source text is added intentionally to the target text by the translator);
- 5) omission (dropping a unit of meaning from the source text in the target text) (Maksimov, 2006, pp. 141–149).

Various factors may cause grammatical transformations. Firstly, it is the difference in the ways of rendering information by English and Ukrainian sentences: lexical means in one language are expressed by grammatical ones in the other. Secondly, it is the absence of grammatical elements, forms and constructions in Ukrainian (e.g., articles, gerundial constructions, formal object «*it*») and gender of nouns and adjectives, cases, etc. in English. Finally, in Ukrainian there are only three grammar tenses (present, past and future) and in Ukrainian the information about the action in Present taking place at the moment of speech (English verb form of the Present Continuous) is not grammatically expressed.

Data analysis and results

Translating from one language into another requires the use of various transformations, the choice of which directly depends on the strategy or model of translation chosen by a translator. We paid our attention to the grammatical aspect of political speeches as Ukrainian and English sentences are characterized by different grammatical categories and forms, for example, in Ukrainian there are no gerunds and articles, as well as constructions with the Infinitive and Participles. This includes phenomena such as mismatch of the category of number, voice, time, partial mismatch in the forms of the passive construction, incomplete match in infinitive and participle forms, some differences in expression modality, etc. And only in rare cases there is a complete coincidence of grammatical forms of the two languages.

On careful observation of the research material, 726 grammatical transformations have been analyzed and the following conclusions have been drawn:

1) The most widely used grammatical transformation was that of different types of replacement (in general 319 examples – 44%). The texts under scrutiny abound in replacement transformation examples:

- replacement of the part of speech that does not usually lead to creating the new meaning:

English sentences	Ukrainian translation
1. [...] and detained hundreds participating (Participle) in peaceful demonstrations.	1. [...] і затримала сотні учасників (Noun) мирних демонстрацій.
2. I'm especially respectful (Adjective) [...]	2. Я маю величезну повагу (Noun) [...]
3. [...] to block internet service and use (Verb) security forces to intimidate ...	3. [...] зусилля із блокування Інтернет послуг і застосування (Noun) силових служб для залякування [...]
4. Disparate elements of Belarusian society have come together to demand (Infinitive) that [...]	4. Різні прошарки білоруського суспільства згуртувалися, вимагаючи (diepryslivnyk in Ukrainian), щоб [...]
5. But, if we in this body do not stand with them, we do a discredit (Noun) to all for which the OSCE stands.	5. Але, якщо ми в цьому органі не солідаризуємося з білорусами, ми дискредитуємо (Verb) все, за що виступає ОБСЄ.
6. The United States has expressed our willingness to support the Chair – in – Office and the Troika as a means to facilitate (Infinitive) dialogue within Belarus.	6. Сполучені Штати висловили нашу готовність підтримати чинного голову та Трійку, як засіб для сприяння (Noun) діалогу в Білорусі.

English sentences	Ukrainian translation
7. [...] the protection of American citizens falsely accused and held (Participle II) prisoner for crimes [...]	7. [...] захист американських громадян, яких неправдиво звинувачують і тримають (Infinitive) у полоні за злочини [...]

Such a broad usage of this grammatical transformation is explained by the fact that although English and Ukrainian belong to one language family and their word order in the sentence is mainly that of subject-verb-object (SVO), they are in different branches of the Indo-European family and this causes the peculiarities of rendering of some linguistic phenomena and transmitting the information accurately. Moreover, Ukrainian lacks articles and gerunds that also leads to the use of transformations. In the texts under analysis the following English parts of speech have been quite often replaced: nouns have been substituted by verbs (Example 5); participles have been changed into infinitives (Example 7); nouns (Example 1), verbs and adjectives have been replaced by nouns (Example 2, 3); infinitives have become nouns or *diepryslivnyk* (a Ukrainian non-finite form of the verb) (Example 4, 6). Also, there have been cases of pronominalization (substitution of pronouns with nouns) and gerund replacement with nouns, verbs, participles, etc.

- replacement of the sentence type:

English sentences	Ukrainian translation
1. Entities owned by a blocked person may also be considered blocked persons. (Simple)	1. Юридичні особи, що належать заблокованій персоні, також можуть вважатися заблокованими. (Complex)
2. In the period prior to the election, Belarusian authorities carried out an orchestrated campaign of intimidation and harassment against opposition candidates. (Simple)	2. У період, що передував виборам, білоруська влада проводила цілеспрямовану кампанію залякування і переслідування опозиційних кандидатів... (Complex)
3. [...] about “secret U.S. biolaboratories” revived simultaneously in Georgia and Ukraine, two democracies pursuing reform and closer ties to the West.	3. [...] у двох демократичних країнах, що проводять реформи та розбудовують тісніші зв’язки із Заходом.
4. Don’t let their voices be drowned out by those with more wealth, more political influence, or those supported by malign external actors.	4. Не дозволяйте, щоб їхні голоси були заглушені тими, хто має більше статків, більше політичного впливу, або тими, кого підтримують недружні зовнішні сили.
5. I thank you very much, and I wish you a good day.	5. Я дуже дякую вам і бажаю гарного дня.

In the structure of compound sentence the following types of replacement have been most often observed: 1) replacement of a simple sentence by a compound one and vice versa (Example 5); 2) replacement of a main sentence by a subordinate one and vice versa; 3) replacement of a subordination by coordination and vice versa; 5) replacement of syndeton connection by asyndeton and vice versa. There have been cases of rendering English predicative or “half-predicative” constructions. Thus, in Example 4 in the English sentence we observe Absolute Participial Construction with Participle I and in Example 5 there has been used the Objective with the Infinitive Construction with a subordinate clause, as they have no direct correspondences in Ukrainian. The attempts to preserve the initial construction would have resulted in the grammatically accessible, but stylistically very little acceptable phrase. Moreover, simple sentences have also undergone changes in the course of translation (Example 1, 2).

- replacement of the Voice of the predicate:

English sentences	Ukrainian translation
1. I was inspired by her courage [...]	1. Мене надихнула її сміливість [...]
2. and I understand we're tuned (Passive) into other cities [...]	2. – [...] і я розумію до нас долучаються (Active) інші міста [...]

This kind of replacement is conditioned by the fact that for the Ukrainian language the use of the Passive Voice is not typical in comparison with the English language. In Example 2, not only the voice has been replaced but also the subject and the object of the English sentence changed their syntactical functions in the course of translation. Thus, in the Ukrainian sentence “we” (that was the subject in English) has been turned into the Object “нас”; whereas “cities” (that was the object in English) has become the subject of the Ukrainian sentence.

- the replacement of the noun number:

English sentences	Ukrainian translation
1. Belarusian authorities carried out [...]	1. [...] білоруська влада проводила [...]
2. The upcoming elections offer an opportunity for Ukrainians to reaffirm their commitment to the path of reform that brings peace and prosperity.	2. Майбутні вибори дають можливість українцям знову підтвердити свою рішучість здійснювати реформи, що ведуть до миру і добробуту.
3. [...] and routine government actions are implemented close to home.	3. [...] а влада виконує свою щоденну роботу поряд з вашим домом.
4. [...] Ukraine will achieve greater success [...]	4. Україна досягне більших успіхів.

As it is seen from the examples even between singular and plural grammatical forms which seem so identical, there is no full semantic and functional coincidence in the languages under study. There are many cases (here we give only some examples) when singular in English corresponds to plural in Ukrainian (Example 2, 4) and vice versa (Examples 1,4). In addition to this, rules for the use of forms of the number of nouns, may also be defined by numerals other than in English. In some cases, changing the form of the number of nouns is conditioned by considerations of the context and norms of the target language. Illustrative material proves that replacements can affect all types of linguistic units: word forms, parts of speech, sentence elements, types of syntactic relations, etc. Grammatical replacement is an important tool of a translator, considering the difference between the typology of the source language and the target language, and also because many members of the sentence (subject, predicate, complement) are often translated via different syntactic constructions.

2) The second grammatical transformation in terms of frequency was transposition of words, word combinations and parts of sentences (145 examples – 20%).

English sentences	Ukrainian translation
1. Earlier this week, in Moscow, I had deep and substantive discussions with my Russian counterparts regarding events in Belarus.	1. На початку цього тижня у Москві я провів ґрунтовні й предметні обговорення подій у Білорусі з російськими колегами.
2. What has become clear through my consultations in European capitals is that...	2. Під час моїх консультацій у європейських столицях стало зрозуміло, що...
3. This dispute will not be resolved on the battlefield.	3. На полі бою цю суперечку не вирішити.
4. My government hoped we would be able to adopt strong, substantive decisions in all three dimensions at this meeting.	4. Мій уряд сподівається, що на цьому засіданні ми зможемо ухвалити тверді, істотні рішення по всіх трьох вимірах.
5. There are many such honorable journalists and media outlets operating here in Ukraine today.	5. Сьогодні в Україні працює багато таких поважаних журналістів та ЗМІ.

This grammatical transformation was caused by a structural difference in expressing the theme and the rheme in Ukrainian and English (Example 3). As a rule, in an English sentence, the main information is at the beginning of

a sentence, which is given as subject or subject group followed by a predicate or its group. Thus, the semantic center of the message (rheme) comes first, and at the end of the sentence is located less important information expressed by its secondary members, namely the adverbial modifiers of place and time. So, to use this transformation a translator should have a good command of the target language as otherwise, the translated text may be communicatively and syntactically unnatural (Example 1: if it had been translated “На початку цього тижня у Москві я провів ґрунтовні й предметні обговорення з російськими колегами подій у Білорусі”).

In English the adverbial modifiers of time and place are usually found at the end of the sentence (Examples 4 and 5). If we compare their position in the Ukrainian sentences, the translator transfers them to the first place in the Ukrainian sentence because in Ukrainian it is, more often, on the contrary, that the adverbial modifiers of time and place are put at the beginning and then the predicate and the subject, thereby expressing theme and rheme and to emphasize the importance of information and to attract the addressee’s attention. That is explained by the differences in language norms of the two languages.

It is worth mentioning that the Ukrainian language is rather flexible so it can be difficult to find a sentence that could not be changed with the help of transposition. Quite often, when translating political texts into Ukrainian, the order of the principal and subordinate clauses may also be changed. Moreover, even independent sentences may be subject to transposition in the structure of the text

3) Word-for-word translation, which can be explained by clearly structured, standard sentences inherent in political speeches of both languages has been observed in 138 examples (19%):

English sentences	Ukrainian translation
1. Now is your opportunity to reaffirm that choice.	1. Тепер у вас є можливість підтвердити свій вибір.
2. You are building cases against some of the most powerful and some of the most corrupt individuals in this country.	2. Ви відкриваєте справи проти деяких наймогутніших і найкорумпованих людей у цій країні.
3. Nobody expected that in 2014! Nobody.	3. Ніхто цього не чекав у 2014 році! Ніхто.
4. This is my first trip to Odesa and I’m really impressed. It’s a beautiful city and this port is amazing.	4. Це моя перша поїздка в Одесу, і я дуже вражена. Це гарне місто, і цей порт дивовижний.

In our point of view, the translation of Example 4 could be more melodic if the translator had integrated the first and second sentences: *«Це моя перша поїздка в Одесу, і я дуже вражена цим гарним містом і дивовижним портом»*.

4) In order to correctly convey the content of the original, adhering to the language and speech norms existing in the translation process, addition as a grammatical transformation implying the introduction into the translation elements that are absent in the source text has also been used (64 examples – 8%). Italic words and expressions have not been used in the source texts:

English sentences	Ukrainian translation
1. I really appreciate you taking time out of your studies to spend an hour with me on a really important issue, which is, of course, Ukrainian elections	1. А на разі я дійсно вдячна, що ви знайшли час, щоб приділити із графіку ваших занять одну годину мені для обговорення насправді важливого питання [...]
2. Ukraine is entering a really critical period with the elections [...]	2. Україна вступає в критичний період, пов'язаний з виборами [...]
3. Of course, the war in eastern Ukraine dominates many conversations [...]	3. Звичайно, що тема війни на сході України домінує в багатьох розмовах [...]
4. [...] and although the economy and wages have been growing since 2015 [...]	4. попри те, що економіка зміцнюється й зарплати зростають з 2015 року [...]

Having analyzed the examples of addition transformation, we can emphasize that it is used for greater clarity of translated sentences. In English sentences the meaning is expressed grammatically while there is no way to express it grammatically in translation (Example 2, 3). Furthermore, additional words are stipulated by differences in sentence structure and the fact that more compressed English sentences require more expanded expression of thought in Ukrainian (Example 1, 4).

5) The least often grammatical transformation (60 examples – 7.5%) that was used in the course of translation turned out to be omission aiming at avoiding redundant elements that are not inherent in the Ukrainian language. The words in the italic type have been omitted completely in the Ukrainian translation:

English sentences	Ukrainian translation
1. And I think in Ukraine, Ukrainians can appreciate [...]	1. Я думаю український народ може це оцінити [...]

English sentences	Ukrainian translation
2. Secretary of State Pompeo's re-launching of the U.S. – Ukraine Strategic Partnership Commission in November [...]	2. Відновлення роботи Комісії стратегічного партнерства між Україною та США в листопаді за сприяння державного секретаря США [...]
3. I don't need to tell anybody in this room that Ukraine is entering a really critical period.	3. Немає потреби казати вам, що Україна вступає в критичний період [...]
4. I've met with many students, young professionals and others who just want to create [...]	4. [...] я зустрічалася з багатьма студентами й молодими професіоналами, які просто хочуть будувати [...]
5. In addition, the U.S. Export-Import Bank was recently reauthorized and has resumed cooperation with Ukraine, as well.	5. Крім того, нещодавно повноваження Американського експортно-імпортного банку були підтвержені, і він відновив співпрацю з Україною.

As it can be seen from the given examples, the translator used omission to remove only those elements that are duplicated in the original or may in any way violate the linguistic norms of the target language. For instance, in Example 1 and 4 phrases “in Ukraine” and “the others” have been omitted as they are one of the reasons of the semantic redundancy of elements in accordance with the norms of the Ukrainian language. In addition, translators may choose to delete parts of the source text if they consider the segment unimportant or if the segment can be omitted without the general message is lost (Example 2 and 3). When translating, functional words such as articles, auxiliary verbs, prepositions, and sometimes interjections, may be omitted as well (Example 5). It is the result of differences in the grammatical structure of both languages.

It is important to note that there have been cases when several grammatical transformations have been applied to the translation of one and the same sentence.

Thus, in the following example, there is the use of such transformations, namely 1) omission of “the United States”, 2) the replacement of the infinitive with the noun “to counter” (*verb*) – “протидія” (*noun*), as well as 3) the replacement of the type of the sentence:

The United States will remain vigilant in its efforts to uphold the integrity of our democracy, and *the United States* will continue to use all the tools at our disposal *to counter* these activities similar or linked to those of Andrii Derkach or other sanctioned individuals. – Сполучені Штати залишатимуться

пильними у своїх зусиллях підтримувати цілісність нашої демократії, та продовжуватимуть використовувати всі наявні у нас інструменти для протидії діяльності, подібній до або пов'язаній із діяльністю Андрія Деркача чи інших підсанкційних осіб.

One more example shows the use of two transformations simultaneously: replacement of the noun “responsibility” with the dieprykmetnyk “зобов’язана”, and replacement of the plural form of the noun “voices” with the singular one “голос”:

And it is a democratic government’s *responsibility* to respect *those voices*, even if they don’t agree. – І демократична влада *зобов’язана* поважати *їхній голос*, навіть якщо не погоджується з ними.

The next sentence is an example of the use of three grammatical transformations: 1) the addition of “*ці особи*” – since homogeneous predicates were used in the source language, it is advisable to paraphrase the sentence using the technique of addition in the target language; 2) replacement of the subordinate clause “*those who break the law*” with the noun phrase “*справи порушників закону*” and 3) omission (those):

[...] – can ensure that *those who break the law* – no matter who they are or who they know – will be investigated, prosecuted, and punished. – [...] зараз – можуть забезпечити, що *справи порушників закону* – незалежно від того, хто вони такі чи які мають зв’язки – будуть розслідуватись, *ці особи* будуть притягуватись до відповідальності та будуть покарані.

The generalized results of the analysis of the grammatical transformations use have been presented in Fig. 1.

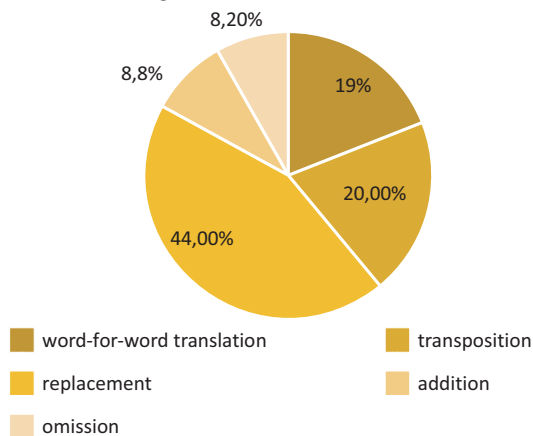

Figure 1. The use of grammatical transformations while translating political speeches from English into Ukrainian

Conclusions

Politics has always been and still remains an important part of society. In their speeches, politicians express the country's position on many international and national issues. The main task in translating political speeches is to convey to the audience its content in the most adequate, clear and understandable form, because the main purpose of translation is to achieve adequacy. A significant number of works in national and foreign translation studies suggests that the problems of rendering of political speeches vary depending on the language, the direction of translation (translation from native to foreign and from foreign to native language), type of text, subject matter, etc. The translation of politicians' speeches requires the translator to carefully prepare and master the material, as any misinterpretation of words and phrases can cause significant political and foreign policy problems. It is important to understand that the translation receptor may have other background knowledge than the native speaker. The analysis of the studied political speeches showed that the reason for the use of transformations is grammatical differences of English and Ukrainian. Having chosen S. Maksimov's classification as a basis, we have found that grammatical transformations, namely different types of replacements (44%), transposition (20%) and word-for-word translation (19%) have constituted the largest groups of transformations. The conducted research has proved that belonging of the languages under study to different branches of the Indo-European family and to different linguistic systems (Ukrainian being a synthetical language while English is an analytical one) marks the peculiarities of some linguistic phenomena rendering and translating the information accurately. Moreover, the Ukrainian language lacks some parts of speech typical of English that also demands usage of grammatical transformations. The use of transformations in the translation of data depends not only on the individual style of the translator, but also on the ability to overcome inconsistencies between English and Ukrainian. Since transformations can solve such problems, the fact that their excessive use can lead to a free translation, which also violates the meaning of the message should be taken into consideration.

The prospects of our research include analyzing political speeches in terms of stylistic means and expressive devices and their rendering in translation and to work out a set of exercises aimed at teaching students to consciously use grammatical transformations while working on political texts rendering.

REFERENCES

- Al-Zu'bi, I. (2012). *Difficulties that MA Students Encounter in Translating Political Expression from His Majesty King Abdullah's Our Last Best Chance*. Unpublished MA. Thesis, Middle East University: Amman-Jordan. https://www.meu.edu.jo/libraryTheses/5870a6efa6fcb_1.pdf.
- Ali, A. (2007). *Meaning and Emotiveness in the Production and Translation of Ideology: A Case Study of the Israeli Incursion into the Gaza Strip (2006)*. Master's thesis, An-Najah National University Nablus. <https://scholar.alqaqa.edu.ps/1373/>.
- Badran, D. (2001). *Modality and Ideology in Translating Political Texts*. Nottingham: Linguistic Circular.
- Bassnett, S. (1980). *Translation Studies*. London–New York: Routledge.
- Beard, A. (2000). *Language of Politics*. London: Routledge.
- Charteris-Black, J. (2005). *Politicians and Rhetoric: The Persuasive Power of Metaphor*. Palgrave Macmillan.
- Chudinov, A. (2009). *Sovremennaya politicheskaya kommunikatsiya* [Modern political communication: Textbook]. Ekaterinburg: Ural University Press (in Russian).
- Didenko, M. (2001). *Politychnyi vystup yak typ tekstu* [Political speech as a type of text] (PhD Thesis). Odesa (in Ukrainian). <http://irbis-nbuv.gov.ua/aref/20081124016597>.
- Dorofieieva, M. (2005). *Kategoriia subiekta v politychnii promovi (na materialy vystupiv federalnykh kantsleriv FRN pivoiennoho periodu)* [Subject category in political speech (on the materials of the Federal Chancellery of the Federal People's Republic of Germany in the post-war period)] (PhD Thesis). Kyiv (in Ukrainian). <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/aref/200811244019765>.
- Fairclough, N. (2001). *Language and power*. Pearson Education.
- Fairclough, N. (2007). *Discourse and contemporary social change* (Vol. 54). Peter Lang.
- Geiko, N. (2013). *Obshchestvenno-polytycheskaia leksyka* [Socio-political vocabulary]. Kostatnai (in Russian).
- Ghazala, H. (2011). *Cognitive stylistics and the translator*. London: Sayyab Books, 246 p.
- Hatim, B., & Mason, I. (1997). *The translator as Communicator*. London: Routledge.
- Hulei, M. (2004). *Leksyko-hramatychni osoblyvosti ta kompozytsiina struktura frantsuzkoi politychnoi promovy* [Lexical and grammatical features and compositional structure of French political speech] (PhD Thesis). Kyiv (in Ukrainian). http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&Image_file_name=DOC/2004/04gmdgjs.zip&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1.
- Irimiea, S. (2010). A Rhetorical and Comparative Study of the Victory Speeches of Barack Obama and Mircea Geoana. *JoLIE*, 3. Babeş Bolyai University. Cluj-Napoca, Romania. http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:lgG_O2QWSDsJ:jolie.uab.ro/abstracts/jolie.2010.3.3.htm+%&cd=1&hl=en&ct=clnk&gl=ua.
- Jones, J., & Wareing, S. (1999). Language and Politics. In: Thomas, L. et al. (eds.), *Language, Society and Power*. London: Routledge, pp. 31–47. <http://www.gbv.de/dms/goettingen/254330126.pdf>.
- Kalivoda, G. (2006). *Politische Rede – Politische Kommunikation. Geschichte, Eigenschaften und Funktion in persuasive Botschaft*. Tübingen. 41 S.
- Koptilov, V. (2003). *Teoriia i praktyka perekladu* [Theory and practice of translation]. Kyiv: Universe (in Ukrainian).
- Maksimov, S. Ye. (2006). *Practical translation course* (English and Ukrainian). Kyiv.

- Matsko, L. (1999). *Linhvistychna rytoryka* [Linguistic rhetorics]. Nauka i suchasnist, Kyiv (in Ukrainian).
- Munday, J. (2016). *Introducing Translation Studies. Theories and applications* [Text]. Fourth edition. London: Routledge.
- Pamungkas, Muhammad Ersan (2020). Translation methods in political speeches: a case study of English translation of President Joko Widodo's Inaugural Address ammad Ersan Pamungkas, Translation Methods in Political Speeches 132. *Paradigma Jurnal Kajian Budaya*, Vol. 10, No. 2, 132–146. DOI: 10.17510/paradigma.v10i2.289.
- Schäffner, C. (2004). Political Discourse Analysis from the point of view of Translation Studies. *Journal of Language and Politics* 3:1, 117–150. John Benjamins Publishing Company, UK.
- Simms, K. (1997). *Translating Sensitive Texts: Linguistic Aspects*. Amsterdam: Editions Rodopi.
- Thomans, L., & Wareing, S. (1999). *Language, Society and Power*. London: Routledge.
- Van Dijk, T. (2000). *Ideology and discourse: a multidisciplinary introduction*. Barcelona: Pompeu Fabra.
- Wang Junling (2010). A critical discourse analysis of Barack Obama's speeches. *Journal of Language Teaching and Research*, 1(3), 254–261. <http://www.academypublication.com/issues/past/jltr/vol01/03/12.pdf>.
- Wodak, R. (2005). *A new agenda in critical discourse analysis theory, methodology and inter-disciplinarity*. Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Anu Vastenius

Division for Cognitive Semiotics, Centre for Language and Literature, Lund University, Sweden
anu.vastenius@semiotik.lu.se

Jordan Zlatev (corresponding author)

Division for Cognitive Semiotics, Centre for Language and Literature, Lund University, Sweden
jordan.zlatev@semiotik.lu.se
<https://orcid.org/0000-0002-6096-4763>

Joost van de Weijer

Humanities Lab, Lund University, Sweden
joost.van_de_weijer@humlab.lu.se
<https://orcid.org/0000-0001-9843-3143>

Cognitive and semiotic determinants of sign order in gestural and pictorial event representations

Abstract. The way people order signs in non-verbal event representations of events has been a topic of extensive research in recent decades, with conflicting findings. Based on a literature review, we distinguish the following factors that have been argued to influence sign order: (a) diagrammatic iconicity, (b) manipulation vs. construction events, (c) reversibility, (d) most common word order of L1, (e) the semiotic system (gesture, depiction) used, and (f) a putative “natural” Agent–Patient–Act order. To test the role of these factors, we conducted a study where Swedish participants observed events that varied with respect to reversibility and construction/manipulation status, and then had to communicate them to an addressee using gestures for half the stimuli. For the other half, they used sequences of simple drawings of the event participants and the action. The results showed the huge influence of the semiotic system (e) on sign order. There was a role of reversibility (c) only when gestures were used, while L1 word order (d) only had an effect when sequences of pictures were used. The “ontological status” of the Patient (b) was shown to affect the representations in both

semiotic systems but was much stronger for gestures. Even the two most general factors (a) and (f) were shown to be sensitive to the type of semiotic system. Future studies of how such cognitive and semiotic determinants interact are needed to fully understand the phenomenon of sign order preference.

Keywords: cognitive semiotics; basic word order; diagrammatic iconicity; gestures; manipulation/construction events; non-verbal event representations; pictures; pantomime; reversibility; semiotic systems.

1. Introduction

Everyone who has played charades has probably experienced the dilemma of how to gesture a complex event so as to help the team members understand the message. In what order should its parts be expressed? Is it better to start by miming the “Agent” (the one who instigates the action), the “Patient” (the one affected), or perhaps the act itself? Or does it, for some reason, feel more “natural” to place the act always at the end? And what if the game is played with pictures instead of gestures? From a semiotic perspective, words, gestures and pictures are examples of different kinds of *signs*, consisting (minimally) of expression and denoted intentional object (an actual or imagined person, thing, property, event etc.).¹ Experimental research which effectively concerns *sign order preferences* during the past decade has shown that there is no single answer to such questions, as the preferred order of gestures and other non-verbal signs in event representations depends on a number of factors. We refer to these factors as *cognitive and semiotic determinants of sign order*, given that they concern various aspects of human cognition and sign use, including iconicity and the type of *semiotic system* (e.g., language, gesture, depiction) that is being used (Zlatev, 2019). The nature and the relative importance of these determinants is the topic of this article.

In an influential study, Goldin-Meadow, Mylander, So and Özyürek (2008) argued that irrespective of the preferred word order of their native language, participants tend to use the order Agent–Patient–Act, in both gestural and pictorial representations. The authors speculated that this corresponds to

---

¹ A formal definition is, for example, the following: “A sign <E, O> is used (produced or understood) by a subject S, if and only if: (a) S is made aware of an intentional object O by means of expression E, which can be perceived by the senses. (b) S is (or at least can be) aware of (a)” (Zlatev, Żywiczyński & Waciewicz, 2020, p. 160).

a general cognitive bias for placing the representation of the act last in the representation of the whole event. Additional support for this proposal can be found in emerging signed languages in deaf communities (Baker, van den Bogaerde, Pfau & Schermer, 2016; Sandler, 2012), and in so-called *home sign* systems, which develop among deaf children who are not exposed to an established signed language (Coppola & Newport, 2005).

In further research, however, other factors were found to influence the order of signs in event representation. One such determinant is if the action represented is “reversible” – which is the case when both the Agent and Patient are human (e.g., *Man-Kiss-Woman*) – or not (e.g., *Man-Kick-Ball*).² Rather than displaying the supposed “natural” order of Goldin-Meadow et al. (2008), participants showed a tendency to prefer Agent-Act-Patient order in such cases (Langus & Nespor, 2010; Meir et al., 2010; Hall et al., 2013). Another determinant was shown to be the “ontological status” of the Patient (Schouwstra, 2012; Christensen & Tylene, 2013). If, for example, the Patient was created by the act itself (e.g., *Painter-Draw-Picture*), participants again preferred Agent-Act-Patient order, while if the Patient was a physical object that existed even prior to the act, then the order Agent-Patient-Act was indeed more common.

But how such factors interact with one another and with the presumed “natural order” is something that remains to be explored. In addition, what do these factors themselves depend on? Underlying explanations that have been proposed include *iconicity* (Christensen et al., 2015), the risk of *confusing the agent* if both referential expressions are on the same side of the action (Gibson et al., 2013), and *role-conflict in production*, as producing the Act following the Patient can easily make the latter appear “agent-like” (Hall, Mayberry & Ferreira, 2013). Below follow brief explanations of these three factors.

Iconicity is, somewhat simplistically defined, the *resemblance between the expression and the content* of a message, which may consist of one or more signs (Jakobson, 1965). Such resemblance can either be more concrete, as in onomatopoeia (e.g., *Bam!* resembles a loud noise) or more abstract: plural nouns are in almost all languages “longer” than singular nouns, resembling the fact that many things are more than one. The first of these is called *imagistic*, and the second *diagrammatic* iconicity (Devyllder, 2018). To help explain why construction events were represented differently from manipulation events,

---

² Here and below we use capitalized English terms without grammatical morphology to denote the non-linguistic constituents of events, rather than (English) sentences.

Christensen et al. (2015) appeal to diagrammatic iconicity (which they refer to as “structural iconicity”), arguing that there is an abstract form or resemblance between manipulation events and Agent–Patient–Act order, on the one hand, and between construction events and Agent–Act–Patient order, on the other. In a later paper, this is spelled out in more detail:

Agent and patient roles must be physically co-present before the action can be purposefully performed. In other words, in an object manipulation event, the patient logically precedes the action being executed: obviously, one cannot manipulate or act upon an object, which is not physically or symbolically already present. By contrast, in a different type of transitive event, which we henceforth call object construction events, agents perform actions that cause objects to come into existence. [...] In these cases, actions precede objects that, in turn, are dependent on the performed actions (Christensen et al., 2016, p. 70).

This kind of explanation may help with respect to “ontological status”, but it does not address the factor of reversibility. At least two different explanations have been suggested with respect to this. One is based on the notion of a *noisy-channel*, which states that when Agent and Patient can potentially be confused, then it follows from information-theoretic considerations that it is more efficient to place them on “different sides” of the Act representation (Gibson et al., 2013). It should be noted that this proposal is neutral with respect to animacy: if the Agent and Patient roles are taken by an animate, often human, entity or not.

In conflict with this assumption, in the study with gestures by Hall et al. (2013) Agent–Act–Patient order was obtained more often when both the Agent and Patient were animate compared to when the Patient was inanimate. The two linked hypotheses centred on animacy and reversibility were contrasted by Kocab et al. (2018), who opposed examples like *Truck–Hit–Car* (reversible, not animate) and *Boy–Hit–Girl* (reversible, animate). This implies that the noisy-channel alone, without animacy, is not determinative for Agent–Act–Patient preference. In another recent study, the outcome and conclusion were essentially the same (Meir et al., 2017).

Still, the explanations suggested for why animacy is contributing to Agent–Act–Patient sign order are not fully clear. To our knowledge, the most convincing proposal is one by Hall et al. (2013): that the order of Agent–Act–Patient in reversible events may be preferred in the case of *bodily* representation of events, in both gesture and signed language, due to a strong tendency to represent

the Agent through the body of the gesturer, what they call the *body-as-agent phenomenon*:

Our results from elicited pantomime illuminate the source of this pattern by demonstrating that a very similar phenomenon (body-as-agent) appears when naïve participants describe events in pantomime. That is, when they produce action gestures, *participants' own bodies take on the most prominent role in the event: the human agent*. This suggests that the roots of the body-as-subject pattern lie in aspects of cognition that are common across deaf and hearing individuals, both signers and non-signers, namely the body as the origin of action (ibid., p. 15).

This factor would favour either Agent–Act–Patient, or Agent–Patient–Agent–Act event representations, but notably, this would apply only to *gestures and signed languages*, and not carry over to events represented in other semiotic systems such as depiction.

This leads us to a determinant of sign order that has gone very much under the radar in the literature: inherent properties of the *semiotic system* used to represent the events themselves, with language, gesture and depiction constituting such independent, though interacting, semiotic systems (Stampoulidis, Bolognesi & Zlatev, 2019; Zlatev, 2019). As mentioned, Goldin-Meadow et al. (2008) claimed that using gestures or pictures did not affect the preferred sign order, and that neither was influenced by the basic word order of the languages spoken. But in the only study that systematically used sequences of pictures to represent events, there was an effect of the first language (L1) of the participants (Vastenius, van de Weijer & Zlatev, 2016). Speakers of Kurdish, which has Agent–Patient–Act as most common word order, had a tendency to place the Patient before the Action more often when using a sequence of pictures to describe events than speakers of Swedish, which prefers the Agent–Act–Patient word order.

In fact, there are good reasons to suppose that event representations in gesture and depiction would differ. Gestures use the body as means of expression and display (relatively) *rapid fading*: the representation disappears after performing it (Hockett, 1960). In contrast, pictures subsist once created, and when placed in a given conventional order, as in cartoons, resemble written language to a considerable extent (Vastenius et al., 2016). Thus, a stronger effect of language, especially among literate participants, on sign order in pictures rather than gesture can be expected.

To sum up, the following cognitive and semiotic determinants of sign order require further investigation: (a) diagrammatic (structural) iconicity, (b) manipulation vs. construction events, (c) reversibility, (d) most common word order of L1 and (e) the type of semiotic system – in addition to (f) the original proposal of a cognitive bias for an Agent–Patient–Act order. Based on the discussion in this section, we would expect (a), (b) and (f) to be *general*, in the sense of applying irrespective of L1 and semiotic system. On the other hand, if the *body-as-agent* explanation is correct, (c) would apply above all to gesture, while L1 word-order would apply above all to event representations in terms of sequences of pictures.

To address these questions and general predictions, we conducted a study where Swedish participants observed video-clips of events that varied with respect to reversibility and construction/manipulation status, and then had to communicate them to an addressee using gestures (pantomime) for half the stimuli. For the other half, they used simple drawings of the event participants and the action. We explain the methodology and our predictions in Section 2. The results are presented in Section 3, and we discuss the study's implications for understanding sign order determinants in Section 4. We conclude in Section 5.

2. Method

2.1. Elicitation of stimuli and materials

We recorded stimuli in the form of 32 short video clips (plus 6 training clips), where several key factors were manipulated (see Table 1). Colleagues and family friends participated as “actors”. 16 events were *reversible*, with both Agent and Patient, or Goal (see below) being human, and 16 events were *non-reversible* so that Patient or Goal was an artefact or an animal.

Orthogonal to this, 16 events were simple *transitive* events, consisting of only Agent, Patient and Action, while the other 16 consisted of *translocative* motion events (Naidu et al., 2018; Zlatev, Blomberg & David, 2010), 8 of which were self-motion events, where the Agent moves to the Goal, and 8 where caused-motion events, where the Agent moves an object to a Goal (or in two cases, from a Source). Finally, and crucially, the 16 simple transitive events were balanced so that 8 were construction events, and 8 were manipulation events, crossed with the reversible/non-reversible dimension. The events were shown to participants on the screen of a portable computer, with size

19 × 34.5 cm, with resolution 1920 × 1080, in what was presented as a “guessing game”, see below.

Table 1. The 32 events presented as video-stimuli, divided by type (transitive/translocative), reversibility, and “ontological status” (manipulation/construction)

	Simple transitive events		Translocative motion events	
	Manipulation events	Constructions events	Self-motion events (Agent + Goal)	Caused motion events (Agent + Patient + Goal)
Reversible	01. Boy-Punch-Man	09. Girl-Create-Magician	17. Boy-Walk-To-Man	25. Boy-Throw-Orange-To-Girl
	02. Girl-Hug-Woman	10. Magician-Create-Girl	18. Girl-Run-To-Woman	26. Man-Push-Chair-To-Woman
	03. Man-Lift-Girl	11. Girl-Create-Boy (with a magic stick)	19. Man-Run-To-Boy	27. Man-Throw-Bottle-To-Boy
	04. Woman-Push-Boy	12. Boy-Create-Girl (with a magic stick)	20. Woman-Walk-To-Girl	28. Woman-Give-Apple-To-Man
Non-reversible	05. Girl-Eat-up-Chocolate	13. Boy-Draw-Face (on paper)	21. Boy-Run-To-Bicycle	29. Boy-Put-Orange-Into-Basket
	06. Man-Break-Bottle	14. Boy-Make-Paperplane	22. Girl-Run-Into-House	30. Boy-Throw-Bottle-Into-Bucket
	07. Woman-Petting-Dog ³	15. Girl-Making-Cake	23. Man-Walk-From-Car	31. Girl-Place-Glass-On-Table
	08. Boy-Bouncing-Ball	16. Girl-Paint-Flower	24. Woman-Walk-Out of-Hut	32. Man-Drop-Mobile-On-Sofa

Six stimulus videos, representing different event types were presented to allow the participants to practice, both before the gesture and the picture task, and they were not included in the data analysis. They were constructed so that

³ In these verbal descriptions of the stimuli, the *present participle* is used in the four cases where the action was not completed, but rather ongoing during the entire clip.

the same Agent, Act or Patient was repeated in several stimuli to demonstrate to the participants that it was essential to show the details in the clips to avoid confusion, including videos of *Boy-Build-House (of blocks)*, *Girl-Build-House (of blocks)*, *Boy-Make-Snake (of clay)* etc.

The pictures to be used when representing events with a picture-sequence were sketches drawn by a hobby artist (see Figures 1–3, and Appendix A for all pictures). The drawings were schematic, with some three-dimensionality to increase comprehensibility, and all objects were displayed from the front or slightly from the side-front. Four pictures were schematic representations of people, which could appear in either of the roles of Agent, Patient and Goal. As shown in Figure 1, they were depicted from the neck upwards. Images of the non-human Patients and Goals, such as Car, Apple, and Chocolate were drawn whole (Figure 2).

Figure 1. Picture cards for human beings: Woman and Man

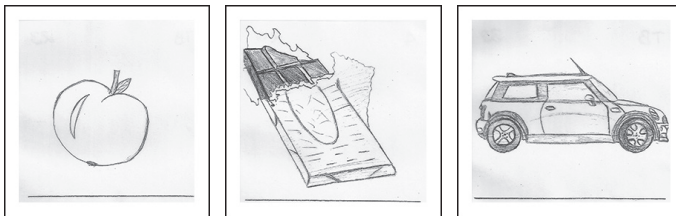

Figure 2. Examples of picture cards for non-human Patients and Goals: Apple, Chocolate, Car

In earlier studies, Acts were represented by abstract arrows (Goldin-Meadow et al., 2008; Vastenius et al., 2016). For this study more concrete depictions were created in order to make them more imagistic than diagrammatic (see Section 1), and more similar to the other kinds of pictures. Thus, as shown in Figure 3, Acts were displayed *metonymically* (i.e., using a part-for-whole strategy) showing hands/arms, feet/legs or a mouth (to represent Eating). Some depictions included *pictorial runes* (Forceville, 2011), which were used

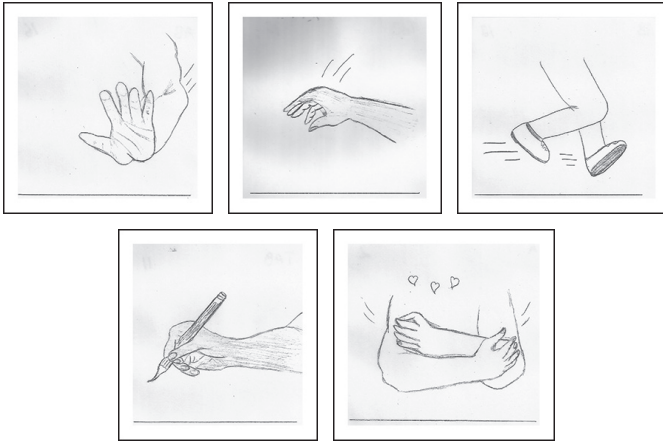
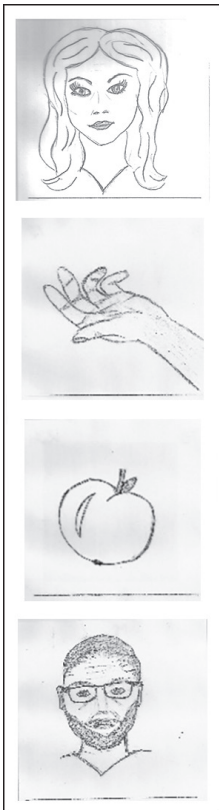

Figure 3. Examples of picture cards for acts: Push, Put, Run, Paint and Hug

to represent motion, and when necessary, small arrows completed the act pictures to indicate the direction of the intended movement.

A line was drawn at the bottom of each picture, to avoid possible ambiguity with respect to the way it is to be viewed. The pictures were printed on 12×12 cm sized cards and plasticized. When representing events through pictures, participants had to place them in a top-to-bottom row, as shown in Figure 4. To facilitate them in this, a $48 \text{ cm} \times 12 \text{ cm}$ size “coaster” was provided.

In addition, 32 photos of the 32 video-clips were made, printed out, and used by the confederate for “guessing” the event that was being represented, as explained in the following sub-section.

Figure 4. An example of picture cards arranged on the coaster to display *Woman-Give-Apple-To-Man*

2.2. Participants and procedure

Sixteen adults (11 female), with mean age 23.6, were recruited for the experiment, which was conducted at the Humanities Laboratory of Lund University during the fall semester of 2019. All participants were native speakers of Swedish with no knowledge of languages with most common word order other than Agent–Act–Patient, which was controlled by asking them prior to recruitment. Each participant was tested individually after reading and signing an informed consent form and compensated with a cinema ticket upon completion of the experiment.

Apart from the main researcher, there was also a male “confederate” present in the room. The confederate was introduced as another participant, and the task was presented as a study in non-verbal communication: no speech was to be exchanged between the participant and the confederate. By playing the role of an addressee who had to “guess” the event that was being represented by the participant by picking out one of the 32 photos on his table, the confederate helped increase the motivation of the participants to perform the task with more precision.

The experiment started with a training session, where six clips were displayed on the computer monitor, and the participant was to represent three of these through gesture, and three with pictures, as shown in Figure 4. The confederate had six screenshots of the training clips printed on A4 sheet of paper and had to pick the one he thought the participant meant, and then show it to them. The participant then replied whether it was the right picture and was given the chance to repeat the non-verbal presentation until the confederate guessed right. The confederate was instructed to show (only during the training session) hesitation if the gestural or pictorial representation was too vague (for example, only consisting of an Act) so as to guide the participant to add details in the performance. After participants had the chance to ask questions, the training session concluded. The confederate was instructed to behave naturally in observing the gestural and pictorial representations of the participants and to try to choose the “correct” photo, but without worrying too much if he got this right or not. Importantly, he was not to behave differently in any of the conditions.

For the experiment proper, half of the participants represented the first 16 events with gestures and the second 16 events with pictures, and the other half of the participants did this in the reverse order. All video-clips were shown one by one in random order. For the gesture condition, the participants were given the following instructions (here translated from Swedish):

You are going to see some video-clips. Your task is to first watch them and after each clip to “tell”, without talking, only with gestures, to the other participant what happened in it. He will then need to find a photo on his table that illustrates the clip. Do not use surrounding items or anything that you are wearing, only your body movements. The videos can be similar in their content, so be careful with your gestures.

In this phase, the confederate did not give any feedback if he had “guessed” correctly. As shown in the instructions, participants were told not to use any surrounding items or anything that they were wearing, only body movements. They were allowed to use as many gestures as they wished.

When representing events with pictures, the procedure was the same, except that the pictures printed on cards were used instead of gestures. The decision to use pre-made cards rather than to ask participants to draw themselves was provoked by the need to ensure a degree of homogeneity of the representations, as drawing skills differ enormously across people. While there is also variation in how well people can represent events using gestures, this is much less pronounced, since pantomime is (arguably) our original, and more or less universal, communicative system (Zlatev et al., 2020).

The picture cards were given mixed and at once to the participant, who was instructed to spread them on the table in an optional order, but making sure that the “bottom line” was placed on the side close to them. The participant was given the following instructions (again, translated from Swedish):

You will get a bunch of pictures. Look through them and spread them with the bottom line downwards on the table in an optional order so that you can easily find each picture. You will see video-clips, your task is to first look at each clip, and then to use the pictures to “tell” without words what happened in the film to the other participant. He will then try to find the photo on his table that depicts the film among the alternatives in front of him. Place the pictures you need on the coaster from top to down to express the contents. The films can be similar so be careful with your choices.

Each time after creating a representation, the pictures were returned to the pool of pictures on the table. The maximum number of pictures for one representation was four. All experiments were video-recorded with Sony HDR-CX360VE Digital HD video recorder and Panasonic 4K HC-VX980.

After both tasks were completed, there was a debriefing about how the participant had experienced the task in the form of a free interview, focusing on how the participants thought about the order in which they represented the different constituents of the events. We report some findings from this in Section 4, but importantly, no participant guessed that the study concerned the order of the signs, when asked what they thought its purpose was.

2.3. Data analysis

2.3.1. Coding

The video-recordings were analyzed with the help of ELAN 5.2.⁴ For analyzing the gestural representations, the following five tiers were used (see Figure 5).

On the first tier (*Stimuli*), the representation of each event was separated, and the number and the name of the stimulus were marked. On the second tier (*Meaning*), the gestures used for each stimulus were separated and the contents of each gesture were annotated using simple English expressions, such as “beard”, “run”, “house”, “short”, “long hair”. The list was not fixed in

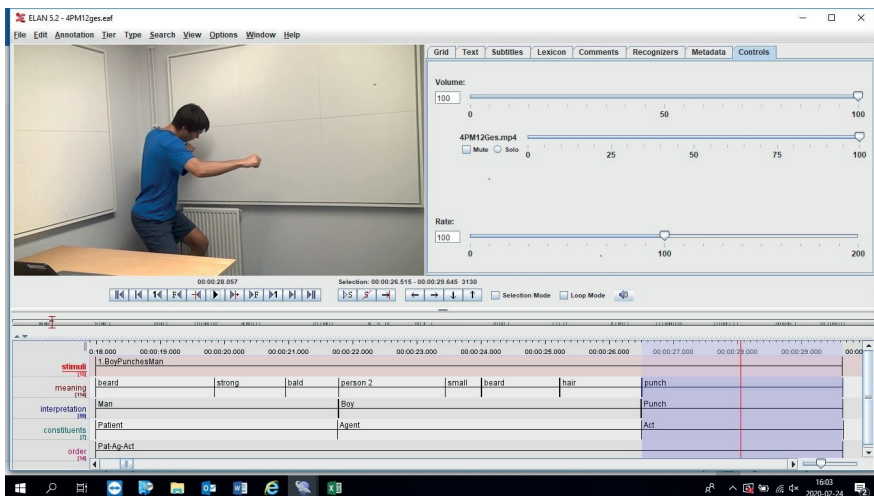

Figure 5. A screen-shot of the ELAN template used for the analysis of the participants’ gestures

⁴ ELAN (Version 5.2) [Computer software]. (2019). Nijmegen: Max Planck Institute for Psycholinguistics, The Language Archive. Retrieved from <https://archive.mpi.nl/tla/elan>.

advance, and the choice of descriptors was made freely by the single coder (the first author of the paper). It was usual for the participants to present several elements in a single gesture, for example, “holding something round in hand and taking bites of it and chewing”, and in that case, it would be annotated as “round object + eat”. The participants sometimes took a certain position to express which person they meant, and this was coded as “person 1” or “person 2”. On the third tier (*Interpretation*), the gestural meanings were interpreted to correspond to the actual constituents in the events, so that for instance “beard” would be coded as “Man”, and “short” and “long hair” together would be coded as “Girl”, on the basis of clear metonymic (part-whole) relation. On the fourth tier (*Constituents*), the interpretations were converted to the semantic roles of an event, by being designated as Agent, Act, Patient, Recipient or Landmark. For the subsequent statistical analyses, Recipient and Landmark were considered as Goal. Sometimes the participants showed one constituent several times (possibly in turns with other constituents), and in those cases, they were designated as many times as they appeared. No second coding was made, as the procedure was quite straightforward.

The coding of the pictorial event representations was even easier. The only tiers were *Stimuli* (the same as for gestures), *Images* (e.g., Woman, Apple, Give, Man) and *Constituents* (Agent, Patient, Act, Goal), since each picture card already had a predetermined role in an event. For instance, an apple would always be a Patient, and a woman in the particular stimulus clip would always be an Agent. Additionally, the number of pictures to be used for each stimulus event was restricted to four, which prevented the use of multiple cards.

Two patterns could be detected in the chains with multiple same constituents: (1) *Repeating*: the participant pantomimed a chain more than once, for instance Agent–Patient–Act–(pause)–Patient–Act. The chain was treated as Agent–Patient–Act, and (2) *Scene-setting*: a number of participants had a strategy of first representing what or who was present in the performance. They pantomimed Agent and Patient/Goal first, often with an eye contact with the confederate, and then went on to the actual action by repeating all constituents once more and adding the Act. For instance, Agent–Patient–(pause)–Agent–Act–Patient was treated as identical with Agent–Act–Patient.

2.3.2. Statistical analysis

The results were analyzed as mixed effects logistic regression models, with *participants* and *items* as random effects, and *semiotic system* (gestures or pictures), *event type* (construction or manipulation) and reversibility as fixed

effects. The dependent variable was *sign order* (Patient > Act or Act > Patient). All analyses were performed in the software R,⁵ using the package lme4 (Bates, Maechler, Bolker & Walker, 2015). In the result section below, we provide the estimate of the effect (EST), the standard error of the estimate (SE), a z-value, and a *p*-value.

2.4. Hypotheses

On the basis of the theoretical background presented in the first section, and the operationalization provided by our methodology, we could formulate the following hypotheses:

- H1.** The basic word order of Swedish (Act > Patient) will have a stronger effect *in the Pictures than the Gestures* condition, as the first is more similar to (written) language.
- H2.** There will be a stronger tendency for Act > Patient order *in construction than in manipulation events*, irrespective of the semiotic system used (as the motivation behind this is general diagrammatic iconicity).
- H3.** There will be an independent Act > Patient order effect in reversible *than non-reversible* events, but *only for the Gestures condition* (as the motivation for this is the body-as-agent phenomenon).
- H4.** The Goal will be placed last in most cases, irrespective of the semiotic system (as the motivation behind this is general diagrammatic iconicity). Note: events 23 and 24 are here excluded, as they do not contain a Goal but a Source.

3. Results

As predicted in H1, the effect of L1 word order on the pictorial representations was strong. As shown in Table 2, when using Gestures in 94 (67.1%) of the cases the participants preferred the presumed “universal order”, suggested by Golden-Meadow et al. (2008), and chose to present the Act last. However, in the Pictures condition, they placed the Patient last in the vast majority of the cases (87.9%), as in the dominant word order of their L1, Swedish. The effect

---

⁵ R Core Team (2019). R: A language and environment for statistical computing. R Foundation for Statistical Computing, Vienna, Austria. URL <https://www.R-project.org/>.

of semiotic system on constituent order was significant ($EST = 3.970$, $SE = 0.492$, $z = 8.064$, $p = 0.000$).

Table 2. The order of Patient and Act in the two semiotic systems

	Gestures	Pictures
Patient > Act	94 (67.1%)	21 (12.1%)
Act > Patient	46 (32.9%)	153 (87.9%)

Concerning H2, the effect of the “ontological status” of the Patient (manipulation vs. construction event) was clearly reflected in the Gesture condition, with Act > Patient order for construction events in 29 (76.3%) cases, and conversely, Patient > Act order preferred in manipulation events in 36 (76.6%) case. For the semiotic system of Pictures, there did not seem to be such a strong effect, as Act > Patient order was preferred for both types of events. However, this bias was stronger for construction events, as expected.

Table 3. Constituent order in manipulation and construction events in the two semiotic systems

	Gestures		Pictures	
	Manipulation event	Construction event	Manipulation event	Construction event
Patient > Act	36 (76.6%)	9 (23.7%)	6 (10.2%)	1 (1.8%)
Act > Patient	11 (23.5%)	29 (76.3%)	53 (89.8%)	55 (98.2%)

The interaction between semiotic system and event type was not significant ($EST = -1.409$, $SE = 1.389$, $z = -1.015$, $p = 0.3102$), but the main effects of both semiotic system ($EST = 4.642$, $SE = 0.858$, $z = 5.410$, $p = 0.000$), and event type were significant ($EST = 3.412$, $SE = 0.902$, $z = 3.784$, $p = 0.000$). In other words, the construction vs. manipulation factor was significant in general, but more so for Gestures than for Pictures, implying that H2 was supported.

H3 concerning the effect of reversibility of the events for the semiotic systems Gesture and Pictures was also confirmed. For Pictures, there was a minor difference between the reversible and the non-reversible events. But this was in the opposite direction to what could have been expected if the effect was

independent of semiotic system, with *less* Act > Patient order in reversible than in non-reversible events. On the other hand, for Gesture there was a clear effect of the reversibility: in comparison to non-reversible events, where the Act > Patient order appeared in 10 (26.3%) of cases, in reversible events, this order dominated with 30 cases (63.8%).

Table 4. The order of Patient and Act in reversible vs. non-reversible events

	Gestures		Pictures	
	Reversible event	Non-reversible event	Reversible event	Non-reversible event
Patient > Act	17 (36.2%)	28 (73.7%)	5 (8.8%)	2 (3.4%)
Act > Patient	30 (63.8%)	10 (26.3%)	52 (91.2%)	56 (96.6%)

The observed pattern was confirmed by the statistical analysis. Within Gesture, there was a significant difference between constituent order in reversible and non-reversible items ($EST = 3.514$, $SE = 1.477$, $z = 2.379$, $p = 0.017$), and within non-reversible items there was a difference between constituent order in Gestures and Pictures ($EST = 7.958$, $SE = 1.650$, $z = 4.822$, $p = 0.000$). Further, the difference between reversible and non-reversible events was significantly reduced in the Pictures condition, as indicated by the estimate of the interaction term in the model ($EST = -4.887$, $SE = 1.561$, $z = -3.131$, $p = 0.002$).

On the other hand, the prediction of H4 of the placement of Goal was only partly supported. We expected that when represented at all, it would appear last in the sequence, due to diagrammatic iconicity, irrespectively of semiotic system. As can be seen in Table 5, when Goal indeed occurred (193 times in all), it was represented last in the Pictures condition in 88 cases (84.6%). However, it was almost as likely to be placed last as not last when using the semiotic system of Gestures. The statistical analysis showed that the difference in Goal position between Gestures and Pictures was significant ($EST = 2.263$, $SE = 0.361$, $z = 6.268$, $p = 0.000$).

Table 5. The placement of Goal in gestural and pictorial representations

Semiotic system	Gestures	Pictures
Goal not last	46 (51.7%)	16 (15.4%)
Goal last	43 (48.3%)	88 (84.6%)

4. Discussion

As shown in the previous section, the four hypotheses formulated in Section 2.4 were for the most part strongly supported. Concerning the first hypothesis (H1), the effect of L1 was found to be significant when using sequences of pictorial representations, and this was expected due to the similarity between using a set of pre-given pictures and the sequential order of language signs, and in particular in writing (Vastenius et al., 2016). This interpretation was confirmed in the debriefing session as most of the participants mentioned that they used the same order for pictures as “in language”, placing the “verb” before the “object” (it was characteristic that they even used such grammatical terms). Some participants said that they silently articulated the corresponding sentence describing the event first and then placed the cards, while others stated that it felt “logical” to use the order as it is in (their) language. In contrast, when using gestures, the order was most often (but still in only in ca. 2/3 of the cases) Patient > Act, as predicted by a “natural order” analysis along the lines of Goldin-Meadow et al. (2008).

Turning to the third hypothesis (H3), it was also found to be supported and a significant difference between the two semiotic systems was found. In the Gesture condition, in line with the *body-as-agent phenomenon* (Hall et al. 2013), Act > Patient order was found to be dominant in reversible events, but not in non-reversible events. As observed in many previous studies where the participants use their own bodies to represent Agents and Acts, it is preferable to place these in contiguity with one another, since if the Act were placed after the Patient, for example in a representation of *Boy-Girl-Kiss*, the communicator will likely “enact” the girl with their whole body, and suggest the interpretation that it is the girl rather than the boy who is doing the kissing. Significantly, in the Picture condition, there was only a slight difference between the two event types, and furthermore in the other direction, with more Patient > Act order for reversible events. This strongly suggests that it is not the “noisy channel” or even only animacy but precisely the body-as-agent effect that explains the asymmetry between reversible and non-reversible event representations, and that this is specific for the semiotic system of gesture, as well as for signed languages.

Returning to the second hypothesis (H2), concerning the distinction between manipulation and construction events, and thus the “ontological status” of the Patient, the effect was found in both semiotic systems, gestures and pictures, even though it was much stronger in the case of gestures. As

expected, this could be attributed to general diagrammatic iconicity, given that in construction events the Patient does not yet exist prior to the Act. Also in the debriefing sessions many participants explained that they presented the events in a “chronological order” or even more clearly: “in the order the constituents appeared in the clips”, as when in a creation-event the Patient appeared last. The much lower magnitude of the effect in the pictures condition can be possibly explained by the role of the strong Act > Pat bias due to the role of L1 word order, as shown by the results concerning H1.

Finally, the fourth hypothesis (H4) was the one that was least supported, as it was predicted due to diagrammatic iconicity that the representation of the Goal would be given last in both semiotic systems, but this was the case only for Pictures. In gestural representations, there was no clear preference of the Goal position. Thus, a more likely explanation of the final placement of Goal when the semiotic system of pictures was used was not diagrammatic iconicity, but rather the strong role of L1 word order, where the “indirect object” is most often placed sentence-final in Swedish.

This interpretation was also supported by the debriefing, as indicated above. Unlike in the case of the Pictures condition, where the main motivation was often said to be “the order in language”, when events were represented through gesture, most participants found it difficult to motivate the sign order that they used. Some mentioned “chronological order”, possibly referring to the order in which the constituents appeared (e.g., Patient appearing last in construction events), or to the order in which the focus was on each constituent, (e.g., in *Woman-Give-Apple-To-Man*, the focus was first on *Woman* and *Apple*, then on *Give* and finally on *Man*). One participant mentioned “trying to create the event as similar as possible as it was in the clip”, i.e., creating as iconic representation as possible. Characteristically, L1 word order was never mentioned in this condition.

5. Conclusions

In this study, we aimed to investigate the role of, and the possible interaction between, different cognitive and semiotic determinants of sign order in event representations, and in particular: (a) the semiotic system used (gestures vs. pictures), (b) the most common word order in the first language of the participants, (c) the ontological status of the Patients (“manipulated” vs. “constructed”), (d) diagrammatic iconicity, (e) event reversibility, and (f) the

proposal for an Act-final “natural order”. Importantly, while previous studies have started from (f), and moved up in this list, the way we presented them here represents – iconically – the degree to which we found these determinants to be supported in the study.

Our most important finding, underestimated since the study by Goldin-Meadow et al. (2008) who claimed to find no difference in this respect, was the huge role of semiotic system used in representing an event as a sequence of signs. This difference was reflected not only concerning the role of L1 in the order used, in support of the findings of Vastenius et al. (2016), but also concerning “reversibility”. If further studies support our findings of *no* role of reversibility when Pictures (or other non-bodily expressions) are used to represent Agent and Patient, then this would strongly suggest that it is due to the body-as-agent–phenomenon. If so, reversibility should actually *not* be considered an independent determinant.

A reservation that needs to be made, however, is that there was an essential difference in how the two semiotic systems were operationalized in the study. As noted in Section 2.3, due to stark differences in drawing ability, the images in the Picture condition were pre-given, while gestures were, of course, created on the fly. So we need to emphasize that all we can conclude here about sign order preferences in picture use concerns pre-given pictures rather than spontaneously created pictures. Using the latter poses major methodological challenges (how, for example, to instruct participants to draw one event constituent at a time?), but is clearly something to be considered in further studies.

Finally, the placement of a Goal also varied in the two conditions (Gestures vs. Pictures), suggesting that diagrammatic iconicity is not in itself a potent determinant, but always interacting with other factors. And after the key role of semiotic system, we must acknowledge the role of (b) L1 word order, not in general, but when using representations that resemble writing. This is the only plausible explanation why participants overwhelmingly used the order Agent–Act–Patient–(Goal), in the Picture, but not in the Gesture condition.

The next in our order of cognitive-semiotic determinants is (c) ontological status, which clearly played a role in the case of gestures, and to some extent, even for pictures. Even the marginal degree to which it did in the latter case testifies to its potency, given that there are no differences between the linguistic orders (in Swedish) of construction and manipulation events. Further, we place this determinant before (d), as it is not clear if general diagrammatic iconicity helps explain the “ontological status” asymmetry, or only the order in constructed events. As noted above, it did not seem to play a role in the

order in which Goal was placed in the Gesture condition, which motivates our placement further down in our tentative hierarchy. Perhaps controversially, we place the determinant of Act-final “natural order” last in our list, not so much because the effect does not exist – we see it clearly, for example, in the results for Gesture concerning the first hypothesis – but because it is not clear that it offers any explanation, rather than just a description. Like the case of reversibility, it may very well be shown to be an artefact of other factors, such as diagrammatic iconicity.

In sum, many different studies have been conducted to examine what influences the order of using signs in emerging communication systems. We have contributed to the field by pointing to the rather underestimated role of different semiotic systems and the first language of the participants, and how these interact with each other, and with other factors like diagrammatic iconicity. We have elucidated some aspects of this interaction, but its exact nature must be the topic of further studies.

Acknowledgments

We would like to thank all the participants for taking part in the experiments and Mohamed Boudebza for drawing the pictures used in picture tasks and for acting as a confederate. We are also very grateful to an anonymous reviewer for detailed feedback to a previous version of the paper, allowing us to improve it considerably.

REFERENCES

- Baker, A., van den Bogaerde, B., Pfau, R., & Schermer, T. (2016). *The linguistics of sign languages: An introduction*. Amsterdam: John Benjamins.
- Bates, D., Maechler, M., Bolker, B., & Walker, S. (2015). Fitting linear mixed-effects models using lme4. *Journal of Statistical Software*, 67(1), 1–48. doi:10.18637/jss.v067.i01.
- Christensen, P., Fusaroli, R., & Tylén, K. (2016). Environmental constraints shaping constituent order in emerging communication systems: Structural iconicity, interactive alignment and conventionalization. *Cognition*, 146, 67–80.
- Christensen, P., & Tylén, K. (2013). Gestural representation of event structure in dyadic interaction. Tilburg Gesture Research Meeting 2013. <http://tiger.uvt.nl/list-of-accepted-papers.html>.
- Coppola, M., & Newport, E. L. (2005). Grammatical subjects in home sign: Abstract linguistic structure in adult primary gesture systems without linguistic input. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 102(52), 19249–19253.
- Devyllder, S. (2018). Diagrammatic iconicity explains asymmetries in possessive constructions: Evidence from Paamese. *Cognitive Linguistics*, 29(2), 313–348.

- Forceville, C. (2011). Pictorial runes in Tintin and the Picaros. *Journal of Pragmatics*, 43(3), 875–890.
- Galantucci B., Kroos, C., & Rhodes, T. (2010). The effects of rapidity of fading on communication systems. *Interaction Studies*, 11(1), 100–111
- Gibson, E., Piantadosi, S. T., Brink, K., Bergen, L., Lim, E., & Saxe, R. (2013). A Noisy-Channel Account of Crosslinguistic Word-Order Variation. *Psychological Science*, 24(7), 1079–1088. <https://doi.org/10.1177/0956797612463705>.
- Goldin-Meadow, S., Mylander, C. S., Wing C., & Özyürek, A. (2008). The natural order of events: How speakers of different languages represent events nonverbally. *PNAS*, 105, 9163–9168.
- Hall, M. L., Mayberry, R. I., & Ferreira, V. S. (2013). Cognitive constraints on constituent order: Evidence from elicited pantomime. *Cognition*, 129(1), 1–17.
- Hockett, C. F. (1960). The origin of speech, *Scientific American*, 203, 88–111.
- Jakobson, R. (1965). Quest for the essence of language. *Diogenes*, 13, 21–38.
- Kocab, A., Lam, H., & Snedeker, J. (2018). When cars hit trucks and girls hug boys: The effect of animacy on word order in gestural language creation. *Cognitive Science*, 42, 918–938.
- Langus, A., & Nespors, M. (2010). Cognitive systems struggling for word order. *Cognitive Psychology*, 60, 291–318.
- McNeill, D. (2005). *Gesture and thought*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Meir, I., Aronoff, M., Börstell, C., Ilkbasaran, D., Kastner I., Lepic R., Lifshitz Ben-Basat, A., Padden C., & Sandler, W. (2017). The effect of being human and the basis of grammatical word order: Insights from novel communication systems and young sign languages. *Cognition*, 158, 189–207.
- Meir, I., Lifshitz, A., Ilkbasaran, D., & Padden, C. (2010). The interaction of animacy and word order in human languages: a study of strategies in a novel communication task. *The Evolution of Language: Proceedings of the 8th International Conference*, 455–456.
- Naidu, V., Zlatev, J., Duggirala, V., Van De Weijer, J., Devylder, S., & Blomberg, J. (2018). Holistic spatial semantics and post-Talman motion event typology: A case study of Thai and Telugu. *Cognitive Semiotics*, 11(2), 1–27.
- Peirce, C. S. (1958). *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*. Vols. 1–6, C. Hartshorne, & P. Weiss (eds.), Vols. 7–8, A. W. Burks (ed.). Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Sandler, W. (2012). Dedicated gestures, and the emergence of sign language. *Gesture*, 12, 265–307.
- Schouwstra, M. (2012). *Semantic structures, communicative strategies and the emergence of language*. LOT publications 312. PhD thesis, Utrecht Institute for Linguistics. OTS.
- Schouwstra, M., & de Swart, H. (2014). The semantic origins of word order. *Cognition*, 131, 431–436.
- Stampoulidis, G., Bolognesi, M., & Zlatev, J. (2019). A cognitive semiotic exploration of metaphors in Greek street art. *Cognitive Semiotics*, 12(1), 1–20.
- Vastenius, A., van de Weijer, J., & Zlatev, J. (2016). The influence of native language word order and cognitive biases in pictorial event representations. *Cognitive Semiotics*, 9(1), 45–77.
- Zlatev, J. (2019). Mimesis theory, learning and polysemiotic communication. In: M. Pe-

- ters (Ed.), *Encyclopedia of Educational Philosophy and Theory*. Dordrecht: Springer.
- Zlatev, J., Blomberg, J., & David, C. (2010). Translocation, language and the categorization of experience. In: V. Evans & P. Chilton (eds.), *Space in language and cognition: The state of the art and new directions*, 389–418. London: Equinox.
- Zlatev, J., Żywiczyński, P., & Waciewicz, S. (2020). Pantomime as the original human-specific communicative system. *Journal of Language Evolution*, 5(2), 1–19.

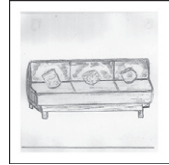
APPENDIX A
Picture cards used in the picture task

a) Pictures of human participants: Woman, Man, Boy, Girl

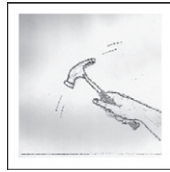
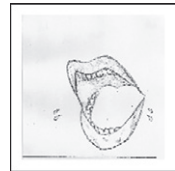
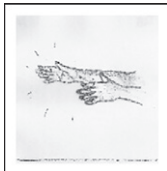
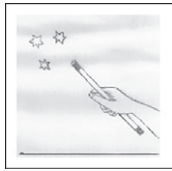

b) Pictures of non-human participants: Bag, Bottle, Orange, House, Drums, Clay-snake Chair, Apple, Basket, Bicycle, Ball, Cake, Car, Cat, Chocolate, Hut, Dog, Face, Flower, Garbage bin, Table, Paper-plane, Picture, Phone, Glass, Couch

c) Pictures of acts: Give, Hug, Lift, Make (a cake), Make (a clay-snake/paper plane)/Build (a house), Paint, Pet, Punch, Push, Put, Run, Create (magically with a magic wand), Create (magically with hands), Drop, Eat, Throw, Walk, Bounce (a ball), Break (with hammer)

Олександра Штепенко

Навчально-науковий Інститут міжнародних відносин та соціальних наук
Міжрегіональна Академія Підготовки Кадрів (Київ), Кафедра журналістики
alexshtep69@gmail.com

Анатолій Колодний

Інститут філософії імені Г. С. Сковороди (Київ)
Національна Академія Наук України, Відділення релігієзнавства
cerif2000@gmail.com

Персоналізація духу європейської культури та української ментальності у філософії Григорія Сковороди (до 300-річчя з дня народження)

Анотація. Григорій Сковорода (1722–1794) – видатний український філософ-просвітитель, життєвий шлях якого постає як цілісна концепція шукання Бога, який є «найвищою премудрістю». Єдиним цілим постають у його вченні Істинна людина і Христос. Шлях відкриття у власному серці «образу Божого» обирається мислителем як спасіння людства глибокою вірою, в якій розмежується дотримання «зовнішніх» обрядів та справжня віра. Центральною культурно-філософською універсалією вчення Сковороди є «філософія серця», яка обертається в авторській концептосфері та перегукується з концептом «веселія серця» й образом «округленості» як «омріяного щастя», пов'язаного з глибокою філософською ідеєю «сродності праці», на якій побудовано сквородинівський антиклерикалізм.

Спектр світоглядних орієнтацій Г. Сковороди є неймовірно широким, що дозволяє вважати його релігійним вільнодумцем. Філософ відходить від ортодоксального християнства, невдовольняється догматизмом і авторитаризмом релігії й прагне раціоналістично структурувати основні положення християнського віровчення, дати їм власне морально-етичне витлумачення, розглянути символічний зміст та образи біблійних оповідей. Своє особисте життя філософ

мислив як життя мудреця-вчителя, який постійно перебуває у спілкуванні і зв'язках з Богом. Важливо, що за Сковородою зміст молитви – це подяка Богові за те, що Він потрібне зробив неважким, а важке зробив непотрібним.

Стаття має на меті презентувати читачеві деякі аспекти персоналізації духу європейської культури та української ментальності у філософії Г. С. Сковороди задля тлумачення основних орієнтирів світогляду філософа-гуманіста, розуміння концептосфери його провідних ідей, роздумів щодо наукової рефлексії, міфів і стереотипів, які оточують постать вченого, та визначення універсальності гуманістичного вчення мислителя як посередника між європейськими культурними цінностями та українською культурною ідентичністю.

Ключові слова: антиклерикалізм; колективна пам'ять; концептосфера; культурно-релігійна ідентичність; ортодоксія; пієтистське вчення; європейська культурна традиція; сквородинство; українська національна ідентичність; українство; універсалія.

Personalization of the Spirit Culture and Ukrainian Mentality in the Philosophy of Hryhoriy Skovoroda (to the 300th anniversary of his birth)

Abstract. Hryhoriy Skovoroda (1722–1794) is an outstanding Ukrainian philosopher-educator, whose life path is represented by a holistic concept of God-seeking – the search for God, which is the “highest wisdom”. In his teaching, the True Man and Christ are represented as a single entity. The path of discovering the “image of God” in one’s own heart is chosen by the thinker as the salvation of mankind by deep faith, in which observance of “external” rites and true faith are separated. The central cultural and philosophical universal of H. Skovoroda’s teachings is the “philosophy of the heart”, which rotates in the author’s concept sphere and echoes the concept of “joy of the heart” and the image of “roundness” as “desired happiness”, associated with the deep philosophical idea of “kind of labor”, on which Skovorodinsky anti-clericalism was built.

The range of worldview orientations of H. Skovoroda is unusually wide, which allows us to consider him a religious freethinker. The philosopher moves away from orthodox Christianity, is not satisfied with the dogmatism and authoritarianism of religion, and seeks to rationalistically structure the main provisions of the Christian dogma, give them a moral and ethical interpretation, consider the symbolic content and biblical images. The philosopher thought of his personal life as the life of a sage-teacher who is constantly in communion and connection with God. It is important that the meaning of prayer, according to H. Skovoroda, is gratitude to God for making the necessary not difficult, and making the difficult unnecessary.

The article aims to present to the reader some aspects of personalization of the spirit of European culture and Ukrainian mentality in the philosophy of H. Skovoroda in order to interpret the main guidelines of the humanist philosopher’s worldview,

understanding the conceptual sphere of his leading ideas, scientific reflections, myths and stereotypes surrounding the figure of the scientist, and determining the universality of the humanistic teaching of the thinker as an intermediary between European cultural values and Ukrainian national identity.

Keywords: anti-clericalism; collective memory; concept sphere; philosophical-cultural heritage; cultural and religious identity; European cultural tradition; orthodoxy; pietist doctrine; frying; Ukrainian national identity; Ukrainiannes; universals.

***ЕПІГРАФ:** Звернення до знакової постаті українського філософа-гуманіста Григорія Сковороди в ювілейний рік 300-річчя з дня його народження в контексті загострення сучасного воєнного конфлікту є сучасною рефлексією сковородинівського дискурсу проти насильства, коли український народ жертвовно потерпає від російської агресії.*

***EPIGRAPH:** Appeal to the iconic figure of Ukrainian humanist philosopher Hrygoriy Skovoroda in the Jubilee year of the 300th anniversary of his birth in the context of the aggravation of the Skovorodinsky discourse against violence, when the Ukrainian people are sacrificially suffering from Russian aggression.*

Вступ

Постать Григорія Сковороди, який відтворив культурний та релігійний дух українства, є унікальним феноменом для осмислення цінностей всієї новочасної Європи, бо універсалії його філософсько-культурної спадщини у світовій культурній традиції виходить далеко за межі суто українських цінностей і досягають вершин світового інтелектуального взірця. Українського гуманіста вважають філософом, який перетворився на «своєрідний символ української культури від давнини до сьогодні» (Ушкалов Л., 2004). Інтерес до творчості Г. С. Сковороди сформував магістральний напрямок в українській гуманітаристиці, який став вагомою частиною формування славістичних студій у країнах Європи.

Вчення видатного українського мислителя Григорія Сковороди належить до європейської культурно-філософської традиції. В контексті виходження української історії та культури в сучасний світовий простір воно вибудовує новий вектор осмислення його автентичної філософії ін-

телектуальною європейською спільнотою, що ілюструє жвавий інтерес до української культурної думки XVI–XVIII ст. у поєднанні з поглибленою рефлексією формування української ментальності сьогодення.

Стереотипи та міфи про Г. Сковороду

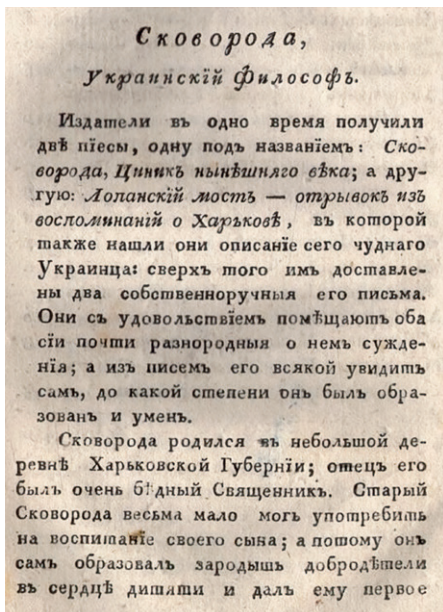
Головна проблема інтерпретації сквородинської культурної спадщини, що постає перед науковим осмисленням, – це вкрай суперечливі та непослідовні оцінки його вчення та світоглядної позиції критиками та дослідниками. Маємо на увазі неоднозначну оцінку його філософії та зміни в інтерпретації сприйняття його ідей протягом майже трьох століть.

У репозитарію Харківського національного університету імені В. Каразіна (<http://dspace.univer.kharkov.ua/handle/123456789/9347>) у колекції «Перші видання Імперського Харківського університету» зберігається важливий документ початку XIX століття – номер журналу «Українській Вѣстникъ» за март 1817 року, текст якого ілюструє протиріччя та оцінок щодо українського філософа наприкінці XIX століття.

Протягом XX століття інтерес критиків та дослідників до вчення Г. Сковороди зазнає періодів замовчування, роздвоєння, повернення та

переосмислення, яке потребує у кризові часи історичних перетворень подолання сформованих стереотипів та створених міфів навкруги постаті Сковороди.

Важливо, що в об'єктивній оцінці його вчення перш за все фігурують кризові історичні моменти, серед яких є ті, які можна вважати відправною точкою осмислення сквородинської критичної спадщини: виникнення Радянського Союзу та його розпад. З перших років існування Радянського Союзу в наслідок радикальної русифікації Г. Сковороду виголошують «російським

Сократом». Таке бачення філософа творить перший «романтичний» міф про Сковороду, який презентує українського філософа як слов'янофіла і заперечує будь-який вплив українського культурного середовища на його ідеї (Ерн, 1908, с. 24).

Рефлексія з приводу схожості ідей Платона та Сковороди була представлена у 1927 році В. П. Петровим, який своїм есеєм ознаменував «перше відродження» філософії Сковороди. Завдяки цьому з'являється міф про Сковороду як «християнізованого платоніка» (Петров, 1927, с. 35).

У подальшому, у 60-ті роки ХХ століття у хрущовську відлигу цей міф подається у новій інтерпретації: «християнського платоніка досталінської доби» (Білич, 1957), в якому мислитель постає як байкар та педагог.

Наприкінці 70-х – початку 80-х років відбувається «друге повернення Сковороди», що характеризується новою хвилею інтересу до переосмислення сквородинської спадщини. Нарешті філософа вводять у контекст українського культурного середовища – спочатку як вихованця Києво-Могилянської Академії. Згодом один із найпомітніших сквородознавців української науки Л. Ушкалов досліджує ідеї філософа в контексті української культури і історії. Між іншим, науковець визначає пріоритети майбутніх завдань у дослідженні спадщини Сковороди, серед яких окреслює аспект вивчення зв'язків творчості Сковороди із західноєвропейською культурою XVI–XVIII ст. та польською бароковою літературою (Ушкалов, 2007, с. 494).

Уособлення української ментальності на зламах історії

Філософсько-культурна, релігійна та літературна спадщина Григорія Сковороди протягом двох з половиною століть знаходиться в центрі інтелектуальної світової спільноти та залишається частиною колективної пам'яті, орієнтиром національної ідентифікації та поколінневої свідомості. Письменник і мислитель постійно присутній у контексті української культури, бо стоїть, за словами Дмитра Чижевського, «у центрі української духовної історії» (Чижевський, 2004, с. 277).

Помітна зацікавленість особою і творчістю Григорія Сковороди актуалізується передусім на суспільно-історичних зламах, коли національна спільнота опиняється у точці біфуркації на межі загострення історичних питань, а саме: на початку ХІХ ст.; на межі ХІХ–ХХ ст.; у 20-ті роки ХХ ст. у період українізації; у 60-ті роки ХХ ст.; на межі ХХ–ХХІ ст.

і зараз – напередодні святкування 300-ліття з дня народження великого філософа-гуманіста.

В буремні історичні часи, коли відбувалася національна руйнація та відмирало Українське Православ'я, основою духу справжнього українця ставала «денационалізована» релігійність, відчуття простої конфесійної належності: ми – православні. Опинившись у такій ситуації і гостро відчувши трагедійність національного життя, Сковорода прагне знайти вихід із становища у творенні свого самобутнього бачення релігії в її суспільній функціональності.

Виятковість і непересічність постаті Григорія Сковороди на теренах української духовності зумовлена насамперед добою його життя. XVIII століття – період тогочасної втрати Україною своєї державності й етнолографічної цілісності, період майже цілковитої денационалізації її верхніх соціальних кіл, занепаду української культури, поглинання Українського Православ'я Московським патріархатом, схоластизації богослов'я. Такі умови життя формували в українців почуття відчуженості, спричинили їхню замкнутість та самозаглибленість.

Саме в цей час починається проникнення християнства в контекст повсякденного життя філософа. Релігія постає для нього не лише системою поглядів, а швидше сукупністю релігійно значущих дій – обрядів та звичаїв, виконання і дотримання яких стало обов'язковим. «Відсіявши» з Біблії чужий національний підтекст, християнин-українець «вибрав» з неї те, що певною мірою слугувало йому моральним мінімумом.

Проте український народ був не тільки релігійним, а й вільнодумним. Щоправда, його вільнодумство було фреймовим й не виходило за межі релігії, зберігаючи в своїй основі віру в трансцендентність, у надприродну зумовленість у кінцевому підсумку буття світу і самої людини, віру в потойбічну відплату або нагороду. На терені саме такої національної духовності і склалася постать визначного українського мислителя Григорія Сковороди, який є одним із типових виразників культурно-філософського та релігійного духу українства.

«Мандрівництво» та бунтарський дух

Світоглядна позиція Сковороди дістала втілення не лише у його філософських ідеях, а передусім у способі життя, бо він обрав шлях «мандрівного» філософа.

Мислителя можна зрозуміти, якщо взяти до уваги насамперед обставини його життя, які спонукали Сковороду відстоювати власну позицію у культурі та філософії, особливо у суспільних й церковних питаннях.

У публікаціях про життєвий шлях Г. Сковороди часто наголошується на факті його навчання у Києво-Могилянській академії, але при цьому лишається поза увагою той факт, що він не здобув богословської освіти, хоч і навчався на богословському курсі. Знані професори Києво-Могилянської академії Ст. Яворський, Ф. Прокопович, Дм. Туптало та інші, маючи високий духовний сан, стали оспівувачами імперської політики Московії та ієрархами чужої українському народові Московської Церкви, яка поступово нівелювала ті особливості, що виокремлювали Українське Православ'я в християнському світі та відображали самотність релігійності українця (Хижняк, 1988, с. 17).

На нашу думку, навчання саме в класах богослов'я спричинило істотні зміни у ставленні Г.Сковороди до ортодоксії православ'я. Критичне мислення породило у нього опозицію щодо неприйняття обрядової практики Церкви. Сковорода почав шукати привід, щоб залишити Академію та відмовитися прийняти шлях духовної кар'єри. Як писав Гесс де-Кальве, він «вдався до хитрощів і видавав себе недоумкуватим, міняв голос, ставав заїкою». Лише після цього «обманутий архієрей виключив його з бурси як некмітливого і, визнавши нездатним до духовного знання, дозволив йому жити будь-де» (Де-Кальве, Вернет, 1817, с. 107).

Антиклерикалізм та бунтарство були властиві світосприйняттю філософа. Українська національна ідентичність Григорія Сковороди та його волелюбність увиразнилася у пророчих словах, які він заповів написати на своїй могилі: «Світ ловив мене, але не спіймав».

З біографічних джерел відомий факт про пропозицію Білгородського єпископа Йосипа Миткевича Григорію Сковороді прийняти духовний сан та чернецтво. Але водночас відома і відповідь на цю пропозицію: «Хіба ви хочете, щоб я збільшив число фарисеїв? Їжте жирно, пийте солодко, одягайтесь м'яко та чернецтуйте! А для мене чернецтво – в житті несутяжному, в задоволенні малим, у помірності, у відмові від усього непотрібного, щоб придбати найпотрібніше; в зреченні від усіляких примх, аби зберегти себе самого в цілості; в загнuzданні самолюбства... , в пошуку слави Божої, а не слави людської» (цит. по: Ушкалов, 2004, с. 89).

Сковороді пропонували високі світські посади. Харківський губернатор пропонував: «Чесний чоловіче! Чому ти не візьмеш собі якогось

певного стану?» У відповідь звучало сквородинське: «Шановний пане! Світ подібний до театру. Щоб грати в театрі з успіхом і похвалою, беруть ролі за здібностями. У театрі актора хвалять не за знатність діючої особи, а за те, як він вдало грає її. Я довго міркував про це і після великого випробування себе побачив, що не можу представляти в театрі світу жодної особи вдало, крім низької, простої, безтурботної, самотньої. Я обрав собі цю роль – і задоволений» (цит. по: Ушкалов, 2004, с. 91).

Невдоволення навчанням в Києво-Могилянській Академії, відмова від запропонованих санів, від праці в духовних навчальних закладах, мандрівне життя з Біблією в руках і водночас збереження глибокої «побожності без марновірства» ми розглядаємо як поступовий відхід мислителя від Православ'я.

Ідеї пієтизму у світобаченні Г. Сковороди

Протестантство релігійності мислителя засвідчує не лише його вільний підхід до витлумачення сутності християнського віровчення, а й негативне ставлення до так званого Святого Передання, яке він називає «тінню», «смоківничим листком, що часто прикриває єхидну», а також до обрядів, які, нехтуючи серцем і пізнанням, ведуть людину до Бога «зовнішніми ногами і вустами», залишаючи відтак її «мертвою тінню і трупом».

Велику роль саме в такому перебігу життєвої долі Г. Сковороди відіграла його поїздка 1750 року за кордон і навчання (вірогідне) в університеті німецького міста Галле. Тут він познайомився із вченням пієтизму – гілки протестантизму, характерною рисою якого було протиставлення зовнішнього, догматичного аспекту релігії суб'єктивному, емоційному, акцентування уваги на ролі індивідуальних переживань особи. Гадаємо, що про ідеї пієтизму Сковорода дізнався ще в Києво-Могилянській Академії від професора Симона Тодорського, в якого навчався грецької мови. Сам Тодорський навчався в Магдебурзькій академії в Галле 1729–1735 рр. і саме там познайомився з німецьким просвітництвом і став його прихильником. Припустимо, що ще в Академії, як це відзначає Г.Флоровський, Сковорода «увійшов у всі ці стоїчні, платонічні і пієтичні інтереси» (Флоровский, 1991, с. 120).

Перебуваючи в Галле, Сковорода захопився лекціями професора Х. Вольфа, який розглядав свою філософію як засіб досягнення «за-

гального блаженства людей», а її головне завдання вбачав у з'ясуванні першооснови всього існуючого, яку віднаходив у Богові.

Шукаючий богослов сприйняв для себе із пієтистського вчення шість головних правил християнського життя, а саме:

- 1) слово Боже треба проголошувати не лише в церкві;
- 2) підвалини всезагального священства притаманні не лише духовним церковним особам, а й всім віруючим;
- 3) вірування і знання віри самі собою нічого не дають, праведне християнське життя має бути практичним і приносити користь загальному добру;
- 4) невіруючих не можна поспішно розглядати як єретиків, їх треба навертати у віру Живого Бога прикладом власного побожного життя і молитвою;
- 5) духовне виховання проповідників церкви має ґрунтуватися на знанні Слова Божого і вшановуванні внутрішньої духовності;
- 6) проповіді мають бути живими, зорієнтованими на пізнання Бога і поглиблення духовного життя.

Демократизм, братерство, неортодоксальність – все це, власне, й становить сутність того евангелізму, який сприйняв Сковорода у європейського протестантизму. Від пієтиків він узяв також звичку щоденно читати Біблію і мати її за супутницю життя, по кілька разів на добу молитися.

Відношення до церковної кар'єри та шлях мудреця-проповідника

В Україну молодий мислитель повертається вже не тим православним, яким був до від'їзду або ж мав би стати після навчання за кордоном. Хоча офіційно Г. Сковорода не став протестантом (за тих умов це було небезпечно в Російській імперії), але в своїх богословських розмірковуваннях, обрядодійствах він уже був «позаправославним». Саме тому він не бачив сенсу у продовженні навчання в Києво-Могилянській академії.

Церква розуміла, що в особі Сковороди вона б могла мати велику опору. Йому пророчили високу духовну кар'єру. Проте він, не бажаючи збільшувати «необтесане стовпотворіння», добровільно від неї відмовився. Сковорода повчав: «Світ ловить людей різними сітями – багатством, славою, знайомствами, вигодами, втіхами. Але найнещасливішою

серед них є сіть святенництва». Вигоди духовної кар'єри поступово вбивають у людини її справжнє ество, роблять її фарисеєм, рабом плоті. Так, чернецтво філософ розглядав як темне гніздо спертих пристрастей, що через відсутність свого виходу «задавлять буття смертю і жалістю». Він вважав, що треба бути не священником в людях, а «священником Божим», який, розуміючи Божу всюдиприсутність, буде молитися йому скрізь і поклонятися духом, а не обрядом.

Сковорода був впевнений, що не треба відвідувати храми і молитися там біля ікон, щоб тебе нібито краще почули, не треба руки підносити до неба. «Бог біля тебе, з тобою, в тобі, – писав він. – Всередині нас – Священний Дух, який стежить за нашими добрими і злими ділами й береже нас» (Сковорода, 1994b, с. 341). Тому молитви можна чинити будь-де. Зміст їх, за Сковородою, має бути надто простим – подяка Богові за те, що він потрібне зробив неважким, а важке зробив непотрібним. Позаяк Бог перебуває в кожній людині й людина пізнає його через самопізнання, то церква і служителі культу є зайвими посередниками. Зовнішнє боговшанування та благочестя для Сковороди – це «безбожіє», а життя священників – огидний світ, для якого плоть – понад усе. «Надія моя – Господь мій – всередині мене є» (Сковорода, 1994b, с. 354).

Сковорода не став ані академічним богословом, ані служителем культу, ані монахом. Засуджуючи матеріальні спокуси життя, одстоюючи невибагливість, вміння задовольнятися тільки потрібним, він прагнув узгодити з цими принципами свій життєвий шлях, втіливши в ньому свою місію «прозріння». То ж мислитель обирає єдино можливий за такого підходу до релігійного феномена для себе шлях благочестивого мудреця-проповідника – самоособистісного пошуку, вслуховування у свою природу.

Внутрішня віри та відступ від ортодоксії

Сковорода вбачав своє покликання у формуванні внутрішньої віри у кожного, хто слухає його і спілкується з ним. Благодать святого натхнення постійно жила в душі філософа. Народ відчував це і по-своєму шанував його. Як відзначав Микола Костомаров, не було в Україні такої хати, де б не висів портрет Сковороди, слава і популярність якого за життя була навіть більшою, ніж популярність Шевченка. Жодний європейський філософ не міг і мріяти, щоб його слово так глибоко входило

в серце народу, як слово Сковороди. Засновник Харківського університету В. Каразін, відзначаючи духовну значимість Г.Сковорода в життя українського народу, говорив, що «ми під чубом та в українській свитині мали свого Піфагора, Лейбніца, Оригена» (Багалій, 1928, с. 34).

Життєвий шлях нашого мислителя – це пошук Бога. У розумінні Бога, витлумаченні Святої Трійці, в уявленнях про Христа Сковорода відступив від ортодоксії. Він не поділяє християнських уявлень про Бога як особу. Світ, природа, на його думку, існують завдяки Богові, який входить в них у ролі закону.

Дослідники часто називають такі погляди пантеїзмом, хоча, власне, вчення філософа ближче до деїстичних. Включення Бога як закону у світ не тотожне їх повному злиттю. Бог, за Сковородою, є і в природі і поза нею.

Проте при прочитанні творів філософа, не знайдеш у них щось конкретне про розуміння та відчуття ним Бога. А це тому, що, на його думку, не можна розповідати про невимовне, чим є переживання. Але якщо Бог є дух, то й поклоніння йому, гадає мислитель, має бути духовним. Тому релігійність філософа характеризує повне заперечення обрядового компоненту християнства. Не в дотриманні «зовнішніх обрядів», а в глибокій вірі він вбачає спасіння. Розглядаючи молитву як форму спілкування з Богом, Сковорода сам віддавав їй багато часу, закликав до цього інших. Але молитва у нього – це не якась фізична дія, рукомахання із словесним доповненням, а богодумання, своєрідне мисленне занурення людини у свій мікрокосм, лише завдяки чому нібито можна пізнати таємниці всього світу.

Як зазначав І.Іваньо, «відмовившись від чисто логічного розвитку ідей, Сковорода обрав такий спосіб їх викладу, який давав йому змогу максимально наблизити свої ідеї до індивідуального досвіду людей, розкрити складність розуміння уявлень про сенс життя і щастя» (Іваньо, 1993, с. 49). Вбивство власної волі дає простір для вияву волі Божої. Остання, якщо людина з нею згодна, стає її власною волею.

Філософія «серця» та її концептосфера

Досягнення щастя Сковорода розглядав як пізнання істини, яке є усвідомленням наявності в собі такого начала, що є причиною всього сутнього.

У філософському вченні Григорія Сковороди філософський концепт «серця» посідає центральне місце, бо дорівнює глибинній сутності людини: «Серце то єсть голова зовнішностей твоїх» (Білоус, 2010, с. 241). За Сковородою, пізнавши серце, пізнаєш саму людину: «І повністю людину бачить той, хто бачить серце її» (Білоус, 2010, с. 242). Вже давно доведено, що універсалиєю сквородинської антропології є концепт «серця», який дорівнює сенсу «невидимої природи» психічного життя людини. Як зазначив Дмитро Чижевський, цей концепт мислиться Сковородою як «корінь усього життя людини, вища сила, що стоїть поза межами й душі, й духа», як шлях до «дійсної людини», що веде через «преображення душі в духа, а духа – в серце» (Чижевський, 2004, с. 137).

Сковородинське «серце» – вогняне і справжнє – можна представити або як думку, або знак із царини позасвідомого, яке обов'язково існує у дихотомії: або як найсвітліша божественна височінь, або як найтемніша адська безодня. «Те, що «філософія (теологія) серця» посідає в Сковороди чільне місце, красномовно підтверджує статистика. Принаймні слово серце Сковорода вживає 1146 разів, прикметник сердечний – 106 разів, отже загалом 1252 рази. Якщо порівняти ці дані зі статистикою «божеских» слів, то виходить, що серце вживається Сковородою всього лише вдвічі рідше, ніж слово Бог», – зауважує Т.Бовсунівська (Бовсунівська, 1997, с. 87). Це статистичне лінгвістичне спостереження дає глибоке розуміння важливості й значущості означеного концепту у гуманістичному вченні шукаючого богослова.

У концептосфері «серця» обертається численна кількість образів «серця»: є і «старе», і «нове», і «зле», і «веселіє». Сковородинівський образ «веселіє серце» уособлює поняття «щастя» – стан людської душевної гармонії, коли людина живе у злагоді з собою і з світом та чинить так, як підказує їй серце: «Там Бог і щастя, не далеко воно. Поблизу єсть. У серці і в душі твоїй» (Бовсунівська, 1997, с. 244), а людські дії відповідають «сродності». Цей концепт філософського вчення Сковороди є означенням відповідності природних здібностей людини та її практичної діяльності. Насолода від процесу та результату праці реалізується у людській діяльності лише на такому поєднанні. Але, на думку філософа, до такого результату людина повинна прийти певним шляхом: через самопізнання – до самовдосконалення. «[...] Бути щасливим – пізнати себе, або свою природу, взятись за своє і триматися того, з чим ти споріднений» (Бовсунівська, 1997, с. 249). В трактаті «Дружня розмова про душевний світ» (Сковорода, 1994а, с. 140) мис-

литель зазначає, що добра душа стає тривожною та нещасною тоді, коли вона виконує обов'язок, для якого не народжена. Саме тому він боготворить думку, вважаючи її основою життя і початком будь-якої діяльності людини. Таке розуміння думки, її суспільного функціонування дає можливість досягнути базові підвалини всієї діяльності мандрівного філософа, для якого слово було єдиним знаряддям самовиявлення, бо ж воно, як це зазначається в Євангелії від Івана, було «спочатку» (Ів. 1:1).

Розуміння змісту Біблії та позиція релігійного вольнодумця

Засобом осмислення реальних життєвих проблем для Сковороди завжди поставала Біблія, з якою, як порадицею, він прожив усю другу половину свого життя. Розрізняючи в ній видиме й невидиме, розумне й безглузде, пряме і фігуральне, історичне й алегоричне, зовнішнє і внутрішнє, філософ шукає в цій «Книзі книг» раціональний зміст, виділяючи біблійний текст в особливий «світ символів». Саме символічне розуміння змісту Біблії дало можливість Сковороді не лише узгодити її із своїм світобаченням, а й розглядати її як основу для пізнання самого себе і свого місця у світі. Біблійний матеріал Сковорода широко використовує у своїх філософських роздумах. Такий підхід до Біблії, як до символічного, «богоподібного світу», був певним відходом від християнської ортодоксії. Проте саме він дав можливість Сковороді по-своєму прочитати цю книгу, втілити її основні культурні ідеї та етичні принципи в своє філософське вчення. Проте той, хто не вміє її читати, зазначає мислитель, знайде тут брехню, «бабські історії та байки», а той, хто, на його думку, вміє пізнавати особливу біблійну мову, віднайде під цією «брехнею» істину, під видимістю – приховану сутність, відповідь на питання про щастя. «Біблія, – пише Сковорода у «Потопі зміїному», – є символічний світ» (Сковорода, 1994а, с. 132).

«Знаю людину». Ці Біблійні слова апостола Павла Г. Сковорода використав у своєму тлумаченні Біблії. Власне, він один із перших на українському ґрунті змінив онтологічний підхід до Біблії на гуманістичний, розглядав її не як картину світу, а як картину людини. Філософ вважав, що в Біблії взагалі не стверджується нічого, що б не стосувалося людини. Саме з цієї книги філософ переніс у своє життя ті принципи моралі, які роблять найнещаснішу людину щасливою.

Для означення омріяного щастя він використовує образ «округленості», яка досягається людиною спорідненою з її талантом та хистом до певної діяльності, або «сродною працею», якою для самого Сковороди була філософська творчість. Філософствування вимагало від мислителя відволікання від світу, уникнення зайвих та непотрібних людині справ. Тому в самотності, у відлюдді він почував себе другом усіх людей, діставав велике вдоволення від простого споглядання навколишнього світу, що приховує в собі невидимі істини, був задоволений від смутку. Дисгармонійні обставини навколишності не порушували гармонію внутрішнього світу мислителя. Своє особисте життя Сковорода розглядав не як просте існування, а як життя Мудреця, що постійно перебуває у зв'язках з Богом, у спілкуванні з ним. Саме тому мікрокосм мислителя не можна зрозуміти за допомогою якихось готових філософських схем, бо ключом для нього є сама Біблія.

Параметр оцінок світоглядних орієнтацій Сковороди в науці вельми широкий – від богослова до атеїста, від релігійного проповідника до войовничого антирелігійника. Виражаючи невдоволення ортодоксальністю християнства, догматизмом і авторитаризмом релігії, Сковорода був релігійним вільнодумцем. Цілком відкидаючи обрядовий бік релігії, він намагався здійснити раціоналістичне з'ясування основних положень релігії, дати їм суто духовне або морально-етичне витлумачення.

Будь-яка з існуючих релігій складається з трьох елементів: психологічного стану віри як певної сукупності переживань, що пов'язують людину з Богом; сукупності богословських концептів, релігійної догматики; зовнішнього вираження віри системою культової обрядовості. Тому вільнодумство – це не лише заперечення або довільне витлумачення релігійної догматики та культу, а й, що дуже важливо, внесення таких змін у психологічний стан віри, за яких послаблюється прихильність людини до Бога.

В своєму ставленні до релігії Сковорода стоїть на позиціях філософського скептицизму, який має під собою суб'єктивно-ідеалістичну основу. Безперечно, філософський скептицизм мислителя сприяв розмиванню у нього традиційної християнської ідеї Бога, підривав довіру до християнського віровчення, а тому Сковороду не сприйняли богослови, церковні ієрархи. Це стало підставою для заборони його викладацької діяльності, для його переслідування і всілякого цькування.

Релігійний скептицизм Сковороди тісно переплітався з антиклерикалізмом. Основні напрями сквородинівського антиклерикалізму – за-

судження негативних вад способу життя священнослужителів і монахів: зажерливість, користолюбство, блуд, неосвіченість, брехливість, тупість. Сковорода висміював релігійну обрядовість, засуджував зв'язки попівства з політичними інституціями.

Філософія життя Сковороди виключала особистість із суспільності, абстрагувала її від зовнішнього, заглиблювала в світ духовного. Тому мислитель був далекий від конфесійного виявлення віри в Бога. Оскільки Бог є дух, то, з погляду філософа, йому треба поклонитися духовно. Сковорода був глибоко релігійною людиною та вправним екзегетиком. Свої твори чи листи він часто підписував: «Любитель св. Біблії».

Релігійність та «потаємні» риси українства у світобаченні Г. Сковороди

Все життя Сковороди – це величезний експеримент саме релігійного життя. Логічним підґрунтям останнього було його вчення, в якому органічно поєднане філософське і богословське бачення світу. «Створивши своїм розумом собі світогляд, – справедливо відзначав Д. Багалій, – Сковорода остаточно змінив його у собі чуттям, з нього створив власну релігію (не догматичну, а філософську), якій віддався цілком і яку вважав за єдину мету свого життя» (Багалій, 1926, с. 142).

Релігійність особистості виявляється на двох рівнях – буденному і богословсько-теоретичному, зв'язок між якими не є однолінійним. У формуванні останнього величезну роль відіграють релігійна освіта і самоосвіта. Релігійне світобачення Сковороди, окрім того, значною мірою живилося народною вірою. Окрасою народного побуту, засобом спілкування, чинником етнічної належності для українця завжди були обрядові форми. Розглядаючи саму обрядову дію як святиню, не вникаючи глибоко в її релігійний підтекст, народ тим самим формував у собі певну байдужість, навіть зневагу до змісту тих християнських сюжетів, які проповідувалися під час виконання таїнств та проведення свят. Можна погодитися з тими дослідниками, які вважають, що Г. Сковорода уособив український дух, бо в своєму житті і творчості відобразив такі «потаємні» (приховані) риси українства, як прив'язаність у своїй покорі до життєвих негараздів, відсутність претензій на якусь особливу значущість у світі, відданість більше внутрішнім переживанням, ніж зовнішній діяльності. Ці приховані, «потаємні» особливості українства позначилась на світобаченні Г. Сковороди, бо він був типовим виразником їхнього

культурного, філософського та релігійного духу. Сковородинівській людині притаманна віддаленість від життя і водночас утвердження себе в спорідненій («сродній») праці.

Висновки

Вчення видатного українського мислителя Григорія Сковороди належить до загальноєвропейської філософської традиції і водночас є відлунням передуючої їй української культурної думки XVI–XVIII ст. Інтелектуальний світовий загал, на жаль, не може досконало ознайомитися із творчою і філософською спадщиною Г. Сковороди насамперед із-за того, що його праці друкувалися лише українською мовою.

Протягом XX століття інтерпретації сковородинської філософської думки різняться відповідно до історичних перетворень в українській культурі: у кризові часи історії України навкруги постаті Сковороди панували стереотипи та творилися міфи: «російського Сократа», «християнізованого платоника», філософа «досталінської доби», «байкаря» та інші. Хвилі інтересу до сковородинських ідей трактовані як «повернення Сковороди», що характеризувалися переосмисленням його культурно-філософської та критичної спадщини.

У ключові та буремні історичні моменти феномен Григорія Сковороди осучаснюється, а його погляди стають «лакмусовим» виміром оцінки історичних подій світового масштабу. У постаті Г. С. Сковороди відтворилося вільнодумство українства, яке в своїй основі зберігало віру в трансцендентне та дістало втілення передусім у способі його життя як «мандрівного філософа».

Мандрівне життя з Біблією в руках та прибічності до «побожності без марновірства» ми розглядаємо як поступовий відхід мислителя від Православ'я і розвиток у собі протестантських рис. Демократизм, братерство, неортодоксальність – все це, власне, й становить сутність того евангелізму, який сприйняв Сковорода у європейського протестантизму.

Життєвий шлях «мандрівного» філософа Г. Сковороди – це пошук Бога. Мислитель не поділяє християнських уявлень про Бога як особу. Світ, природа, на його думку, існують завдяки Богові, який входить в них у ролі закону. Бог, за Сковородою, є і в природі і поза нею. То ж такі погляди скоріше є дійстичними, ніж пантеїстичними.

Сковорода обрав такий спосіб викладу своїх ідей, який дав йому змогу максимально наблизити свої ідеї до індивідуального досвіду людей, розкрити складність розуміння уявлень про сенс життя і щастя. Досягнення щастя Сковорода розглядав як пізнання істини.

Універсалією сквородинської антропології є концепт «серця», який у Сковороди є «корінь усього життя людини, вища сила, що стоїть поза межами й душі, й духа, – шлях до “дійсної людини”, що веде через “переображення душі в духа, а духа – в серце”. За Сковородою, пізнаєш серце – пізнаєш саму людину. «Повністю людину бачить той, хто бачить її серце».

Символічне розуміння змісту Біблії дало можливість Сковороді не лише узгодити її із своїм світобаченням, а й розглядати її як основу для пізнання самого себе і свого місця у світі. Підхід до Біблії, як до символічного, «богоподібного світу», дав можливість мислителю по-новому прочитати цю книгу, втілити її основні моральні принципи в своє культурно-філософське вчення. Г. Сковорода один із перших на українському ґрунті змінив онтологічний підхід до Біблії на гуманістичний, розглянувши її не як картину світу, а як картину життя людини.

Мислитель створив своє власну культурологічну концепцію релігії. Виражаючи невдоволення ортодоксальністю християнства, догматизмом і авторитаризмом релігії, Сковорода став релігійним вільнодумцем. Цілком відкидаючи обрядовий бік релігії, він намагався здійснити раціоналістичне з'ясування основних положень релігії, дати їм суто духовне або морально-етичне витлумачення. В своєму ставленні до релігії Сковорода стоїть на позиціях філософського скептицизму, який має під собою суб'єктивно-ідеалістичну основу. Філософський скептицизм мислителя сприяв розмиванню у нього традиційної християнської ідеї Бога, підривав довіру до християнського віровчення.

Г. Сковорода персонізував український дух та національну ментальність, бо в своєму житті і творчості відобразив деякі «потаємні» (приховані) риси українства: прив'язаність у своїй покорі до життєвих труднощів, відсутність претензій на особливу значущість у світі, відданість більше внутрішнім переживанням, ніж зовнішній діяльності. Ці риси робили українців релігійними і позначилась на світобаченні Г. Сковороди.

Філософ розглядав своє буття як життя Мудреця, що постійно перебуває у зв'язках з Богом, у спілкуванні з ним. Але християнство у світогляді Сковороди є наслідком вільного вибору людини, Душа якої містить в собі

Бога, але не дорівнює Богові, бо йде власним шляхом прийняття або неприйняття його в собі. «Бог – це ти сам», – наголошує він.

Персоніфікація вільного духу європейської культури та української ментальності набуває особливого сенсу у розумінні важливості та необхідності інтеграції української культури в європейське середовище. Цей процес є актуальним у контексті осмислення того місця, яке незалежна Україна має зайняти у сучасному світі. Шлях осмислення європейської ідентичності України пов'язан з культурним діалогом, а постать Григорія Сковороди, як носія української ментальності, у цьому діалозі виступає у ролі посередника та медіатора.

ЛІТЕРАТУРА

- Багалій, Д. І. (1926). *Мандрівний український філософ. Г. С. Сковорода*. Харків.
- Багалій, Д. І. (1928). *Історія Слобідської України*. Харків. <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001320>.
- Білоус, П. В. (2010). *Григорій Сковорода: випробування часом. Українська література XI–XVIII ст.* [Текст]: навч. посіб. П. В. Білоус, О. П. Білоус. Київ.
- Білич, Т. А. (1957). *Світогляд Г. С. Сковороди*. Київ.
- Бовсунівська, Т. (1997). *Філософія серця Г. Сковороди і українська ментальність. В: Сковорода Григорій: образ мислителя: Збірник наукових праць*. Київ, 84–94.
- Де-Кальве, Г., Вернет, І. (1817). Сковорода – украинский философ. *Украинский вестник*, Ч. VI., 106–131. <http://dspace.univer.kharkov.ua/handle/123456789/9347>.
- Ерн, В. (1908). Про народного філософа Сковороду. *Северное сияние*, 1, 59–69.
- Іванько, І. В. (1993). *Філософія і стиль мислення Григорія Сковороди*. Київ.
- Ковалинський, М. І. (1994). *Життя Григорія Сковороди*. В: Сковорода Г. С. *Твори у 2-х т.* Т. 2. Київ.
- Петров, В. (2000). До характеристики філософського світогляду Сковороди: вчення Сковороди про матерію. *Хроніка*, 39–40, 587–602 (Записки історично-філологічного відділу УАН, 1927, 13–14, 30–43).
- Сковорода, Г. (1994а). *Твори у 2-х томах*. Т. 1. Київ.
- Сковорода, Г. (1994б). *Твори у 2-х томах*. Т. 2. Київ.
- Ушкалов, Л. (2001). *Українське барокове богослов'я. Сім етюдів про Григорія Сковороду*. Харків: Акта.
- Ушкалов, Л. (2004). *Григорій Сковорода: семінарії*. Харків: Майдан.
- Флоровський, Г. (1991). *Пути русского богословия*. Київ.
- Хижняк, З. І. (1988). *Киево-Могилянская Академия*. Київ.
- Чижевський, Д. (2004). *Філософія Г. С. Сковороди* [Текст], Д. Чижевський. Харків: Прапор.

References

- Bagaliiy, D. I. (1926). *Mandrivnyi ukrains'kiy filosof. G. S. Skovoroda*. Kharkiv.

- Bagaliy, D. I. (1928). *Istoriya Slobids'koi Ukraini*. Kharkiv. <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001320>.
- Bilich, T. A. (1957). *Svitoglyad G. S. Skovorodi*. Kiiiv.
- Bilous, P. V. (2010). *Grigoriy Skovoroda: viprobuvannya chasom. Ukraïns'ka literatura XI–XVIII st.* [Tekst]: navch. posib. P. V. Bilous, O. P. Bilous. Kiiiv.
- Bovsuniv's'ka, T. (1997). *Filosofiya sertsya G. Skovorodi i Ukraïns'ka mental'nisť*. In: *Skovoroda Grigoriy: obraz mislitleya: Zbirnik naukovikh prats'*. Kiiiv, 84–94.
- Chizhevs'kiy, D. (2004). *Filosofiya G. S. Skovorodi* [Tekst], D. Chizhevs'kiy. Kharkiv: Prapor.
- De-Kal've, G., Vernet, I. (1817). Skovoroda – ukrainskiy filosof. *Ukrainskiy vestnik*. Ch. VI., 106–131. <http://dspace.univer.kharkov.ua/handle/123456789/9347>.
- Florovskiy, G. (1991). *Puti russkogo bogosloviya*. Kiiiv.
- Ivan'ò, I. V. (1993). *Filosofiya i stil' mislennya Grigoriya Skovorodi*. Kiiiv.
- Khizhnyak, Z. I. (1988). *Kiyevò-Mogilyanskaya Akademiya*. Kiiiv.
- Kovalins'kiy, M. I. (1994). Zhittya Grigoriya Skovorodi. In: Skovoroda G. C., *Tvori y 2-kh t.* T. 2. Kiiiv.
- Petrov, V. (2000). Do kharakteristiki filosof's'kogo svitoglyadu Skovorodi: vchennya Skovorodi pro materiyy. *Khronika*, 39–40, 587–602 (Zapiski istorichno-filologichnogo viddilu UAN, 1927, 13–14, 30–43).
- Skovoroda, G. (1994a). *Tvori u 2-kh tomakh*. T. 1. Kiiiv.
- Skovoroda, G. (1994b). *Tvori u 2-kh tomakh*. T. 2. Kiiiv.
- Ushkalov, L. (2001). *Ukraïns'ke barokove bogomislennya. Sim etyudiv pro Grigoriya Skovorodu*. Kharkiv: Akta.
- Ushkalov, L. (2004). *Grigoriy Skovoroda: seminariy*. Kharkiv: Maydan.
- Yern, V. (1908). Pro narodnogo filosofa Skovorodu. *Severnoye siyaniye*, 1, 59–69.

